

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ÂŞIK PAŞA’NIN GARÎB-NÂME ADLI ESERİNDE İKTİDAR
OLGUSU**

Mustafa KILIÇ

**Ağustos-2025
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ÂŞIK PAŞA’NIN GARÎB-NÂME ADLI ESERİNDE İKTİDAR
OLGUSU**

Mustafa KILIÇ

**Danışman
Doç. Dr. Kenan BOZKURT**

Diğer Jüri Yeleri

Prof. Dr. Şahap BULAK

Doç. Dr. Mustafa KARADENİZ

**Ağustos-2025
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

Mustafa KILIÇ tarafından hazırlanan “Âşık Paşa’nın Garib-nâme Adlı Eserinde İktidar Olgusu” adlı tez çalışması 21/08/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Prof. Dr. Şahap BULAK

.....

Danışman

Doç. Dr. Kenan BOZKURT

.....

Üye

Doç. Dr. Mustafa KARADENİZ

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat ÖTER
Enstitü Müdürü

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

Mustafa KILIÇ
23.07.2025

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÂŞIK PAŞA’NIN GARÎB-NÂME ADLI ESERİNDE İKTİDAR OLGUSU

Mustafa KILIÇ

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Kenan BOZKURT

2025, 127 Sayfa

İktidar, tarihsel süreç boyunca farklı toplumsal, dinî ve felsefî boyutlarla şekillenmiş bir kavramdır. İktidar, ilk toplumlar da ilahî kaynaklara dayandırılırken zamanla toplumsal meşruiyet, toplumsal sözleşmeler ve halkın kabulüne dayanan bir yapıya dönüşmüştür. İktidar, sadece bir yönetme gücü değil; aynı zamanda halkın itaatini sağlama ve düzeni koruma aracı olarak da tanımlanabilir. Âşık Paşa, Anadolu Selçuklu Devletinin yıkıldığı ve Osmanlı Devletinin kurulduğu; siyasî karmaşanın hâkim olduğu önemli bir zaman diliminde yaşamıştır. Bununla birlikte ailesinin siyasî kökleri ve yaşadığı dönem itibarıyla yönetime dair fikirleri dikkate alınması gereken önemli bir şahsiyettir. Siyasî kaos yaşanan Anadolu’da hem mutasavvıf hem de siyasî kişiliğiyle öne çıkan Âşık Paşa’nın fikirleri, Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında yönetimle ilgili düşünsel temellerin atılmasında önemli olmuştur. Âşık Paşa’nın fikirleri, kuruluş aşamasından sonraki yıllarda da hem devlet adamlarına yol göstermiş hem de yönetimle ilgili fikirler üreten düşünörlere örnek olmuştur. Bu bağlamda “Garib-nâme” adlı eser, Âşık Paşa’nın iktidara dair görüşlerini dile getirdiği önemli bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık Paşa; ideal bir yönetici modelini ilahî takdir, asalet, akıl, kudret, adalet, hikmet, ilim vb. niteliklerle donanmış bir liderin varlığına dayandırır. Garib-nâme’de ideal yöneticinin, dinin emirlerinden ayrılmadan halkı bir arada tutmak için mücadele etmesi ve halkı ortak bir kimlik etrafında toplaması gerektiğini öne çıkarmıştır. Bu çalışmada Garib-nâme’deki iktidar anlayışı, eserdeki beyitler aracılığıyla analiz edilecek ve Âşık Paşa’nın iktidara dair görüşleri ortaya konulacaktır. Çalışmanın amacı, metin çözümlemesi ve karşılaştırmalı analiz teknikleri kullanılarak Âşık Paşa’nın iktidar anlayışını, metne sadık kalarak yorumlamak ve geleneksel iktidar kavramlarıyla ilişkilendirmektir.

Anahtar Kelimeler: İktidar, Âşık Paşa, Garib-nâme, Meşruiyet, İdeal yönetici.

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE CONCEPT OF POWER IN ÂŞIK PÂŞA’S GARÎB-NÂME

Mustafa KILIÇ

Batman University Graduate Education Institute

Department of Turkish Language and Literature

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Kenan BOZKURT

2025, 127 Pages

Power is a concept that has been shaped throughout history by different social, religious, and philosophical dimensions. While in early societies power was attributed to divine sources, over time it evolved into a structure based on social legitimacy, social contracts, and the consent of the people. Power can be defined not only as the ability to govern but also as a means of ensuring obedience and maintaining order among the people. Âşık Paşa lived during a significant period marked by the collapse of the Anatolian Seljuk State and the rise of the Ottoman State, a time when political turmoil was dominant. Moreover, considering both his family’s political background and the era in which he lived, his views on governance are of considerable importance. In Anatolia, a land marked by political chaos, Âşık Paşa stood out as both a Sufi and a political figure. His ideas played a vital role in laying the intellectual foundations of governance during the formative years of the Ottoman State. Even after its establishment, Âşık Paşa’s thoughts continued to guide statesmen and served as an example for thinkers who produced ideas about governance. In this context, the work *Garib-nâme* emerges as a significant text in which Âşık Paşa expresses his views on power. Âşık Paşa bases the model of the ideal ruler on a leader endowed with qualities such as divine decree, nobility, reason, might, justice, wisdom, and knowledge. In *Garib-nâme*, he emphasizes that the ideal ruler must struggle to keep the people united without deviating from the commands of religion and should gather them around a common identity. This study will analyze the concept of power in *Garib-nâme* through its verses and reveal Âşık Paşa’s views on authority. The aim of the study is to interpret Âşık Paşa’s understanding of power by remaining faithful to the text, using textual analysis and comparative methods, and to relate it to traditional concepts of authority.

Keywords: Power, Âşık Paşa, *Garib-nâme*, Legitimacy, Ideal leader.

ÖNSÖZ

İktidar, insanlık tarihi boyunca yalnızca bir yönetim aracı değil; aynı zamanda düşünsel, kültürel ve ahlakî bir tartışma alanı olmuştur. Bu tartışma, özellikle dinî ve tasavvufî düşüncenin iç içe geçtiği İslam medeniyetinde daha da derinleşmiştir. İdeal bir yöneticide bulunması gereken nitelikler, sadece siyasî başarılarla değil; aynı zamanda bireysel erdemlerle de tanımlanmıştır. Bu bağlamda klasik Türk edebiyatında, iktidar kavramını doğrudan ya da dolaylı biçimde tartışan çok sayıda eser ortaya konmuştur. Bu çalışma, XIII-XIV. yüzyıllarda yaşamış önemli mutasavvıf şair ve düşünürlerden biri olan Âşık Paşa'nın "Garîb-nâme" adlı eserinde ortaya konan iktidar anlayışını incelemeye yönelik bir çaba olarak kaleme alınmıştır.

Âşık Paşa, Anadolu'nun Moğol istilaları ve siyasî parçalanmışlıkla sarsıldığı, ancak aynı zamanda tasavvufî düşüncenin halk katmanlarında yaygınlık kazandığı bir dönemde eserler vermiştir. Garîb-nâme, bu yönüyle yalnızca bir tasavvuf klasiği değil; dönemin sosyal yapısını, ahlaki normlarını ve ideal insan tipini yansıtan önemli bir metindir. Bu eserde bireysel olgunlukla toplumsal düzen arasındaki ilişki, ideal bir hükümdarın hangi erdemlerle donatılması gerektiği anlatılırken çok yönlü bir iktidar tasavvuru da dikkatle işlenmiştir. Bu bağlamda çalışmada Garîb-nâme'deki iktidar anlayışı; "ilahî takdir", "asalet", "akıl ve ilim sahibi olmak", "kudret", "adalet", "liyakat", "fazilet", "edep sahibi olmak", "cömertlik", "birlik", "alçak gönüllü ve tevazu sahibi olmak", "nefsine uymamak", "cesaret", "güvenilir olmak", "halkın ihtiyaçlarını karşılamak" ve "merhametli olmak" gibi temel kavramlar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünü oluşturan giriş bölümünde öncelikle siyaset ve iktidar olgusuna genel bir giriş yapılmış ve bu kavramlar tanıtılmaya çalışılmıştır. Ardından İlk Çağ'dan itibaren Antik Yunan, Orta Çağ Avrupası, Aydınlanma Dönemi, İslam dünyası ve Türk devletlerinde iktidar anlayışının gelişimi kronolojik bir yaklaşımla özetlenmiştir. Bu tarihsel arka plan, Garîb-nâme'de sunulan iktidar anlayışının düşünsel köklerini kavrayabilmek adına özellikle önemsenmiştir.

İkinci bölümde, Âşık Paşa'nın hayatı, yaşadığı dönemin sosyo-ekonomik ve siyasî koşulları ile eserin yazıldığı entelektüel zemin ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Âşık Paşa'nın eserini şekillendiren dinî, tasavvufî ve ahlakî referanslar; döneminin halkçı, eğitici ve öğüt verici edebiyat anlayışı içinde konumlandırılmıştır. Bu sayede şairin hem bireysel hem de toplumsal mesajlar içeren bir iktidar tahayyülü geliştirdiği görülmüştür.

Üçüncü ve esas bölümde ise Garîb-nâme’de yer alan beyitler doğrudan iktidar kavramı açısından analiz edilmiş; özellikle yukarıda anılan kavramlar üzerinden beyitler seçilerek hem edebî hem de düşünsel tahlilleri yapılmıştır. Beyitlerdeki simgesel ifadeler, alegoriler ve nasihat üslubu üzerinden, ideal bir hükümdarın sadece siyasal güce değil; aynı zamanda manevî olgunluğa da sahip olması gerektiği fikri temellendirilmiştir.

Bu çalışma sürecinde yalnızca Âşık Paşa’nın eseriyle sınırlı kalınmamış; döneme ait klasik ahlak risaleleri, tasavvufî metinler, siyasetnameler ve iktidar kavramına dair modern kuramsal yaklaşımlar da göz önünde bulundurulmuştur. Bu yönüyle çalışma, tarihsel ve edebî bir metni, sosyopolitik bir tema üzerinden yeniden yorumlamayı hedeflemiş; klasik edebiyatın günümüz disiplinler arası bakış açılarıyla nasıl ele alınabileceğine dair bir örnek ortaya koymuştur. Âşık Paşa gibi halkla bütünleşmiş, ahlakî ilkelere dayalı bir dünya görüşü geliştiren bir şahsiyetin, iktidar gibi karmaşık ve çok boyutlu bir konuyu nasıl ele aldığını ortaya koymayı amaçlamakta; bu yönüyle hem klasik Türk edebiyatına hem de siyaset düşüncesi tarihine katkı sunmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmanın planlanmasında ve akademik çerçevesinin oluşmasında kıymetli önerileri ve yönlendirmeleriyle bana rehberlik eden danışman hocam Doç. Dr. Kenan BOZKURT’a en derin şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca, akademik gelişimime katkı sağlayan tüm hocalarıma teşekkür ederim. Çalışmalarım süresince her zaman bana destek olan değerli aileme yürekten teşekkür eder, şükranlarımı sunarım.

Mustafa KILIÇ
Batman – 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Konusu	1
1.2. Çalışmanın Kapsamı	1
1.3. Çalışmanın Amacı.....	2
1.4. Çalışmanın Yöntemi.....	2
1.5. Çalışmanın Önemi.....	3
1.6. Kavramsal Çerçeve: İktidar ve Siyaset	3
1.6.1. İlk Çağ uygarlıklarında iktidar anlayışı.....	10
1.6.1.1. Antik Yunan kültüründe iktidar anlayışı	11
1.6.2. Orta Çağ Avrupası'nda iktidar anlayışı.....	13
1.6.3. Aydınlanma Çağı ve Modern Çağ'da iktidar anlayışı.....	14
1.6.4. İslam kültüründe iktidar anlayışı.....	19
1.6.5. Türklerde iktidar anlayışı.....	22
1.6.5.1. Osmanlı Devleti'nde iktidar anlayışı.....	27
2. ÂŞIK PAŞA, GARÎB-NÂME VE ÂŞIK PAŞA'NIN YAŞADIĞI DÖNEMİN SOSYO-KÜLTÜREL HAYATI	30
2.1. Âşık Paşa	30
2.2. Garîb-nâme	31
2.3. Âşık Paşa Dönemi: Sosyo-Ekonomik Durum ve İktidar Anlayışları.....	33
3. GARÎB-NÂME'DE İKTİDAR ANLAYIŞI	36
3.1. İlahi Takdirle İktidara Gelmiş Olmak	38
3.2. Asalet Sahibi Olmak.....	44
3.3. Akıl Sahibi Olmak.....	50
3.4. İlim ve İrfan Sahibi Olmak	54
3.5. Kudret Sahibi Olmak.....	58
3.6. Adalet/Adil Olmak	65
3.7. Liyakat Sahibi Olmak.....	76
3.8. Fazilet Sahibi Olmak	82
3.9. Edep Sahibi Olmak	84
3.10. Cömert Olmak.....	86
3.11. Birlik Olmak/Birliği Sağlamak	88
3.12. Alçak Gönüllü/Tevazu Sahibi Olmak	92
3.13. Nefsine Uymamak.....	97
3.14. Cesaretli Olmak.....	99
3.15. Güvenilir Olmak	102

3.16. Halkının İhtiyaçlarını Karşılama.....	106
3.17. Merhamet Sahibi Olmak.....	111
4. SONUÇ	115
KAYNAKÇA	119

KISALTMALAR

Akt.: Aktaran
b.: Beyit
C.: Cilt
Çev.: Çeviren
DLT: Divân-ı Lügâti't-Türk
Düz.: Düzenleme
Haz.: Hazırlayan
Hz.: Hazreti
ra: Radıyallâhu anh
S.a.v: Sallallahu aleyhi ve sellem
S.: Sayı
s.: Sayfa
TDK: Türk Dil Kurumu
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.: Tarih yok
uy.: Uyarlama
vb.: Ve benzerleri
vs.: Vesaire

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu

Bu çalışmada, 13. yüzyılda yaşayan Klasik Türk edebiyatının öncü isimlerinden biri olan Âşık Paşa'nın Garîb-nâme adlı eserinde iktidara dair fikirleri incelenmiştir. İktidar kavramı hayatımızın her alanında olsa da daha çok siyasî boyutu öne çıkmaktadır. Her dönem ve her kültürde düşünürler siyasî bir iktidarın nasıl olması gerektiği hakkında fikirleriyle yaşadıkları devletin siyasî hayatına etki etmişlerdir. Türk İslam âlimleri geleneklerine ve dine bağlı olarak siyaset hakkındaki fikirlerini ifade etmişlerdir. Âşık Paşa, siyasî kökleri olan bir aileye mensup olması ve Türk siyasî tarihinde çok önemli olan bir zaman diliminde yaşaması nedeniyle iktidarla ilgili fikirleri değerli olan bir sanatçı ve düşünürdür. Yaşadığı dönemde büyük bir devletin yıkılışı ve yerine yeni bir devletin kuruluşuna şahit olmuştur. Halkın içinde yaşayan, sorunlarını bilen ve onlara etki edebilen bir kişi olması nedeniyle Âşık Paşa'nın fikirleri iktidar sahiplerine de yol göstericidir. Bu nedenle onun en önemli eseri olarak bilinen Garîb-nâme'de yer alan siyasî fikirleri bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

1.2. Çalışmanın Kapsamı

Bu çalışmanın kapsamı, Âşık Paşa'nın Garîb-nâme adlı mesnevisinde yer alan siyasete dair fikirlerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda öncelikle tarih boyunca farklı kültürlerde yer alan siyaset, siyaset felsefesi, iktidar, iktidarın meşruiyet kaynaklarıyla ilgili algılar ve düşünürlerin bu konulardaki fikirlerine kısaca değinilmiştir. Ardından sırasıyla İslamiyet'te iktidar anlayışı, eski Türk devletlerinin iktidar anlayışı ve Türk İslam devletlerinin iktidar anlayışları ile âlimlerin bu konudaki görüşleri aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın asıl bölümünde ise tarih boyunca düşünürlerin siyasî bir iktidarın nasıl olması gerektiği ile ilgili verilen fikirleri ışığında Âşık Paşa'nın Garîb-nâme'de tasavvur ettiği siyasî iktidar ve iyi bir liderde aradığı özellikler anlatılmaya çalışılmıştır.

1.3. Çalışmanın Amacı

Çalışmamızın temel amacı, Âşık Paşa'nın Garîb-nâme adlı mesnevisinde yer alan iktidara dair görüşlerini incelemektir. Hem genel siyasî iktidarlara dair hem de Türk devletlerindeki iktidar anlayışlarına dair sanatçıların ve düşünürlerin fikirlerinin incelendiği birçok çalışma vardır. Ancak Âşık Paşa'nın siyasete ve iktidara dair görüşlerinin incelendiği çalışma sayısı yok denecek kadar azdır. Var olan çalışmalarda da Âşık Paşa'nın görüşleri detaylı olarak incelenmemiş, farklı konularla ilişkili olarak ele alınmıştır. Garîb-nâme'nin siyasî boyutunun geri planda kalmasının bir başka nedeni de dil ve kültür tarihimizdeki öneminin daha büyük olduğunun düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Âşık Paşa'nın yaşadığı dönemde Farsçaya duyulan ilgiden dolayı edebi eserlerde Türk dili geri planda kalmıştır. Böyle bir zamanda Âşık Paşa'nın sade bir Türkçe kullanması, eserlerinin bu yönden daha fazla incelemeye konu olmasını sağlamıştır. Bu çalışmada ise toplumu iyi analiz eden, yol gösteren konumunda olan bir kişilik olarak Âşık Paşa'nın iktidar hakkındaki fikirleri incelenmeye ve aktarılmaya çalışılmıştır. Çünkü siyasî kökleri ve yaşadığı dönem göz önüne alındığında Âşık Paşa'nın görüşleri hem halkı hem de idarecileri etkilemiştir. Bu vesileyle kültür tarihimizde çok önemli bir yere sahip olan Âşık Paşa'nın bir iktidarda aradığı özelliklerin günümüzde de bilinmesi ve okutulması amaçlanmaktadır.

1.4. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Konuyla ilgili veriler; Kur'ân-ı Kerim ayetleri, yüksek lisans ve doktora tezleri, makaleler, iktidarla ilgili yazılmış kitaplar, ders materyalleri, Klasik Türk edebiyatı şairlerinin eserleri, konuyla ilişkili siyasî ve felsefî eserler disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınmıştır. Çalışmada yer alan veriler, doküman inceleme yöntemiyle elde edilmiştir.

Âşık Paşa'nın iktidara dair görüşleri Garîb-nâme'de yer alan beyitlerinden hareketle anlatılmaya çalışılmıştır. Âşık Paşa, soyut bir konu olan iktidarla ilgili görüşlerini halka daha kolay anlatabilmek için onların hayatındaki olaylar ve hikâyeler üzerinden somutlaştırmaya çalışmıştır. Bu çalışmada da Âşık Paşa'nın görüşleri, incelenen diğer kaynaklarla desteklenerek anlatılmaya çalışılmıştır.

1.5. Çalışmanın Önemi

Âşık Paşa'nın ailesi Türk siyaset tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Kendisi de bir dönem siyasetle ilgilenmiş olsa da daha çok mutasavvıf kişiliğiyle tanınmış ve halk tarafından sevilmiş bir kişiliktir. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasına katkılar sunmuş bir kişiliktir. Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılıp Osmanlı Devletinin kurulduğu bir dönemde yaşamasından dolayı siyasetle ilgili fikirleri önemlidir. Ancak yapılan araştırmada Âşık Paşa'nın bu konudaki görüşlerini inceleyen sınırlı sayıda akademik çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmalarda farklı alanlarla ilişkili olarak Âşık Paşa'nın görüşleri ele alınmıştır. Tezimizde faydalandığımız bu değerli çalışmalar makale düzeyinde kalmıştır.

Eserlerinde Türk diline ve kültürüne dair duyarlılığıyla bilinen Âşık Paşa'nın iyi bir iktidarın nasıl olması gerektiğine dair görüşlerinin toplumumuz tarafından bilinmesi oldukça önemlidir. Bu yüzden Âşık Paşa'nın en önemli eseri olan Garîb-nâme'yi bir siyasetname olarak derinlemesine incelemek amaçlanmıştır. Çalışmamızın sadece akademik bir kaynak olarak kalmayıp herkes tarafından okunması tarihimizin daha iyi anlaşılmasını da sağlaması açısından önemlidir.

1.6. Kavramsal Çerçeve: İktidar ve Siyaset

İnsanoğlu, her zaman iletişim kurma ve paylaşımda bulunma ihtiyacı olan sosyal bir varlıktır. Bu yüzden, insanlar var olduklarından bu yana topluluklar halinde yaşamışlardır. Birlikte yaşamak da her zaman beraberinde anlaşmazlıklar getirmiştir. Bir toplum olarak yaşamanın getirdiği bu sorunların aşılması için toplumda bazı kurallar belirlemek gerekmiştir. Bu kurallar belirlenirken zamanla siyaset ve yönetim kavramları ortaya çıkmıştır. Siyasî olarak öne çıkan kişiler veya kurumlar, bu kuralları koyan ve toplumca ortak olarak geliştirilen kuralların uygulanmasını sağlayan otoriteler olmuşlardır.

Siyasî otoritelerin yönetme yetkisini ellerinde bulundurmaları iktidar olarak adlandırılmaktadır. İktidar kavramı her çağda var olan bir değerdir. Buna rağmen yönetmek için iktidar tek başına yeterli değildir. İktidar kavramının ne olduğunu anlayabilmek için öncelikle siyasetin tanımlanması gerekmektedir. Çünkü iktidar, daha kompleks bir yapı olan siyasetin bir parçasıdır. Günümüzde siyasetin temelinde iktidar kavramı olsa da aslında siyasetin birçok başka birleşeni vardır. Bu yüzden ilk çağlardan

itibaren filozoflar doğrudan iktidarı değil siyaseti yorumlamaya çalışmışlardır. Bunun sonucunda da siyaset felsefesi ortaya çıkmıştır. Siyaset felsefesi tarihine baktığımızda bu konuda fikirler üreten düşünürlerin hepsinin ortak amacı daha adil bir düzen ve sürdürülebilir bir iktidarın tanımını yapmaktır. Ancak filozoflar, soyut olan bu fikirlerinin anlaşılabilirliği ve hayata geçirilebilmesi için fikirlerini ideal devlet düzeni üzerinden somutlaştırmışlardır.

Siyaset, daha çok devletle ilişkilendirilen bir kavramdır. Devlet ise kurumlarıyla var olan bir yapıdır. Kurumları olan örgütsel bir yapının devlet olarak kabul edilebilmesi için öncelikle adaleti esas alan bir yapı özelliği taşıması gerekmektedir (Orhan, 2016, s. 51). Bundan dolayı siyaset olan her ortamda devletin olması zorunlu değildir. Çünkü devlet kurumu olmayan küçük topluluklarda da siyaset vardır ve bu siyasî güce sahip olanlar yönetme yetkisini ellerinde bulundurmışlardır. Bundan dolayı iktidardan önce siyaset, siyasetle ilgili düşünürlerin görüşleri ve siyaset felsefesinin tanımlarının bilinmesinde fayda vardır.

Yönetme ve yönetilme olguları, başkaları üzerinde tahakküm kurma isteği, insanların birlikte yaşamaya başladığından beri var olan konulardır. Dolayısıyla siyaset, insanların topluluk olarak yaşamalarının doğal bir sonucudur (Bekmen, t.y., s. 6). Bu isteklerin gerçekleşmesini mümkün kılan siyasettir ve siyaset tarihinin başlangıcını bilmek mümkün değildir. İlk Çağ toplumlarında görülen nüfusun hızla artması, ihtiyaçlardan kaynaklı olan iş birlikleri ve iş bölümleri, zorunlu ilişkiler gibi konulardan dolayı çeşitli yönetsel oluşumlar ortaya çıkmıştır. Toplulukların artmasıyla da bu yönetsel yapılar siyasî oluşumların doğmasına neden olmuştur. Bu bakımdan siyaset tarihi ile toplumsallaşmanın tarihi eş değer olarak görülebilir.

Yönetim olgusu, her toplumda farklı dinamiklerle ortaya çıksa da bu durum sürekli devam eden ve ideal yönetim şeklinin bulunması konusunda tartışmalara konu olan bir süreçtir. Bu yönetim biçimleri ile ilgili fikirlerin şekillenmesinde insanların toplumsallaşması, iktidarın halka yaklaşımı veya halkın iktidara bakış açısı, yaşanan coğrafya gibi durumlar etkili olmuştur. Yönetim ve iktidar konusu sosyal bir olgu olduğu için bu alanda yapılan tanımlar da henüz son sözün söylenmemiş olduğunu göstermektedir (Arıkan ve Yarımbatman, 2022, s. 557). Bundan dolayı her devlet için ortak bir yönetim modeli veya siyaset anlayışından söz etmek de mümkün değildir.

Farklı coğrafyalarda yaşayan insanların, hayatın her alanında benzer ihtiyaçları olabilir. Edward Tylor tarafından ortaya atılan ve “Gelişme Kuramı” olarak da bilinen “Evrimsel Halkbilimi Kuramı”nda farklı coğrafyalarda yaşayan insanların zaman içinde

birbirlerinden hiç haberdar olmadan benzer ürünler ortaya çıkardıklarından söz edilmektedir. İnsan ruhu her yerde bir ve aynı olduğundan tarih boyunca birbiriyle hiç ilişkisi olmayan benzer kültürel unsurlar ortaya çıkmıştır (Küsmüş, 2021, s. 29). Doğal olarak farklı bölgelerde yaşayan insanların siyasî olarak da benzer ihtiyaçları olacaktır. Bu çalışmada görüşlerine sıklıkla yer verilecek olan Antik Yunan filozofları ile Fârâbî'nin siyaset ve yönetimle ilgili fikirleri arasında önemli benzerlikler olması da bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Siyaset, her zaman ve her toplumda var olan bir olgu olsa da felsefi bir problem olarak kurucularının Antik Yunan Döneminde yaşayan Sokrates, Aristoteles ve Platon gibi filozoflar olduğu kabul edilmektedir. Siyaset felsefesinin olduğu Yunanlarda siyaset, devlete veya polise yüklenen sorumluluklar; yani düzenin korunması görevi olarak tanımlanmıştır. Aristoteles'e göre siyaset, insanların kendi hayatlarını daha iyi hâle getirmesi ve devamında da hep birlikte yaşanabilir bir toplum yaratma isteğinden doğmuştur. İnsanlar, her zaman birbirlerinden farklı veya ortak bir amaç için mücadele edeceklerdir. Bu durumda ortaya çıkacak olan çatışmalar, her zaman siyaset biliminin önemli olmasını sağlayacaktır. (Bekmen, t.y., s.19).

Sözlüklerde siyasetle ilgili farklı tanımlamalar olsa da bu tanımlamaların hemen hepsi yönetimle ilgilidir. Siyaset genel olarak; toplumdaki kişiler ve kurumlar arasındaki güç ilişkilerinin belirlenmesi, kaynakların dağıtılması, ortak kararların alındığı ve toplumsal statülerin belirlendiği faaliyetler bütünüdür. Derda Küçükalp bu konuyla ilgili fikirlerini şöyle ifade etmektedir:

“Siyasete bakıldığında iktidar ilişkileri, çıkarlar, güç mücadeleleri, toplumsal düzen ve benzeri birçok şeyden bahsedilebilir.” (Küçükalp, 2023, s. 80).

Siyasî faaliyetleri inceleyen bilim dalı, siyaset bilimi olarak adlandırılmaktadır. Zamanla diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi siyasetle ilgili de farklı kuramlar ortaya atılmış ve siyaset bilimi gelişmiştir. Ancak düşünürler, siyasetle ilgili birçok farklı tanımlamalar da yapmıştır. Siyasetle ilgili tanımlardan bazıları şu şekildedir: Aristoteles'e göre en kapsayıcı pratik eylem olan siyaset, hem insanlar hem de kent devletleri için en iyi olana ulaşma çabasıdır (Gülten, 2020, s. 21). Siyasetle ilgili bir başka önemli yaklaşım ise dine dayanmaktadır. Semavî dinlere göre yönetme yetkisi din ekseninde olmalıdır. Bu bakış açısına göre dinî lider, toplumun önderidir. Dinî lider, bazen de siyasî lider olarak öne çıkmaktadır. Ancak dinî lider, siyasî olarak liderlik yapmasa bile siyaset her zaman dine bağlı olmak zorundadır çünkü yönetme yetkisinin ilahî gücün bir uzantısı olduğu

düşünülmektedir. Devletin resmî bir dini olduğu ve buna göre yönetildiği örnekler her semavî dinde görülmektedir. Örneğin Roma İmparatorluğu, Hristiyanlığı resmî din olarak kabul etmiştir. Neşet Toku, konuyu şu ifadelerle açıklamıştır:

Bu yaklaşımın temel ayırt edici özelliği, dinî ve siyasî otoritenin tek elde ve din adamının şahsında toplanmasını benimsemesi değil; toplumsal ve siyasal düzenin din ekseninde tanzim edilmesini öngörmesidir. Bir başka ifadeyle, dinin siyaset üzerinde mutlak belirleyiciliğini benimsemek ve sonuç itibarıyla de ikinciyi birinciye tabi kılmaktır.¹

Modern Çağ filozofları ise siyaseti, yalnızca bir iktidar mücadelesi ya da yönetme sanatı değil; temelleri hukuk ve adalet anlayışına dayanan rasyonel bir düzen biçimi olarak yorumlamışlardır. Buna göre siyasal iktidarın meşruiyeti, kutsallık ya da soya dayalı bir kaynaktan değil, bireylerin ortak iradesinden doğar. Toplumda düzenin sağlanması, çatışmaların önlenmesi ve herkesin temel haklarının güvence altına alınması için bireyler; doğal durumda sahip oldukları yönetme hakkını belirli kurallar çerçevesinde devlete devrederler. Bu yetki devri, “toplumsal sözleşme” olarak bilinen kuramsal çerçevede anlam kazanır. Söz konusu sözleşme, bireylerin karşılıklı rızasıyla şekillenen ve devlete belli sınırlar içinde otorite kullanma hakkı tanıyan bir mutabakattır. Bu çerçevede devletin varlık sebebi, bireylerin özgürlüklerini korumak; eşitlik ilkesini tesis etmek ve kamu düzenini sağlamaktır. Böylece siyaset; gücün keyfi kullanımını engelleyen, hak ve özgürlükleri temel alan, adalet duygusunu önceleyen bir yapı olarak tanımlanır.

Türk tarihinde siyaset sözcüğü ilk defa Osmanlılar döneminde kullanılmıştır. “Arapça “seyis (at bakıcısı)” sözcüğünden gelmekte” (Tekin, 1969) olup Türkçeye “memleket idaresi” (Devellioğlu, 1999, s. 959) anlamıyla girmiş ve bu anlamda kullanılmıştır. Türk dilinde bu kavramı karşılayan ve “at-“ sözcüğünden türeyen ve atları idare etmek anlamında kullanılan “atkarmak (siyaset yapmak)” şeklindeki bir sözcük varsa da günümüzde bu sözcükten ziyade siyaset sözcüğü; yönetmek, siyaset yapmak ve idare etme sanatı için yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu sözcük, Osmanlı iktidar anlayışında bir kişinin padişahın emriyle ölüm cezasına çarptırılması anlamında da kullanılmıştır (Mumcu, 2007, s. 115).

İslam dünyasında siyaset felsefesi konusuna değinen ilk kişi Kindî’dir. Bu alanda görüşleri en çok kabul gören kişi ise Fârâbî’dir. Bunlar dışında da hem âlimler hem devlet

¹ Toku, N. *Siyasetin Farklı Tanımlamaları Üzerine*, <https://www.nesettoku.com.tr/?p=1897>. (Erişim Tarihi: 18.04.2025).

yöneticileri, siyaset konusunda fikirlerini siyasetnâmeler aracılığıyla aktarmışlardır (Adalıoğlu, 2009, s.304). Türk-İslam kültüründe de önemli bir yeri olan siyasetnâme türündeki eserlerde âlimler yönetimle ilgili fikirleriyle idarecilere yol göstermişlerdir. Başta Fârabi olmak üzere İbn-i Sina, Mâverdî, Gazâlî, Nizamülmülk, Yusuf Has Hâcib, Âşık Paşa, Lütü Paşa, Gelibolulu Mustafa Ali, Koçi Bey gibi birçok âlim de yazdıkları siyasetnameler ve siyasetname benzeri eserlerle bu alana katkı sağlamışlardır. Bu eserlerin yazılış amacı ideal bir devlet ve yönetimin nasıl olması gerektiği sorusuna cevaplar vererek idarecilere yol göstermektir. Bu eserlerin bazıları âlimlerin kendi iradesiyle yazılırken bir kısmı da yöneticilerin isteğiyle kaleme alınmıştır (Altay, 2011, s. 1799).

Siyasetnâmelerde dile getirilen fikirler, devleti yönetme konusundaki tavsiyeler vs. her konuda olduğu gibi coğrafya, yaşam tarzı ve ihtiyaçlara göre değişmektedir. Çünkü insanların yaşadıkları coğrafya hayatın her alanında olduğu gibi siyasî rejimlerini etkilemiştir. Bundan dolayı her toplumda farklı siyasî anlayışlar ortaya çıkmıştır. Yani siyaset kurumu çağa ve toplumlara göre farklılıklar göstermiştir. Ancak farklılıkları olan bütün bu yönetim anlayışlarının içinde değişmeyen tek unsur bu yapıya hükmetme isteği olan “iktidar mücadelesi” olmuştur (Öztekin ve Öztekin, 2020, s. 3).

Siyaset kurumunun en önemli ayağını iktidar oluşturur. Bu iki kavram birbiriyle ilişkili gibi görünse de iktidar, hayatın her alanında karşımıza çıkan bir olgudur. Tarih boyunca hayatın her alanında iktidarı ele geçirmek ve sürdürmek için mücadeleler yaşanmıştır. İktidar, hayatın her alanında karşımıza çıktığı için birçok farklı tanımla yapılmıştır. Ancak bu tanımlarda aslında iktidarın farklı yönlerden meşruiyet kaynakları açıklanmıştır. Siyasî bir sistemin sağlamlığı, istikrarı ve sürekliliği doğrudan bu sistemin meşruiyetine bağlıdır (Öztürk ve Ok, 2017, s. 272). Bu yüzden iktidarın meşruiyetini anlamak için öncelikle meşruiyetin ne olduğu, yönetim gücünün kaynağı, bu gücü nereden aldığını anlamak gerekmektedir.

Etimolojik olarak Arapçadan gelen iktidarın temeli güce dayandırılmaktadır. *“Devlet kavramının vazgeçilmez unsuru ve toplumsal bir varlık olmanın doğal sonucu olan iktidar, Arapça “güç, bir şeyi yapabilme” anlamına gelen “kudret” sözcüğünden türetilmiştir (Bozkurt, 2022, s.293).* Gücü elinde tutmak “kudret” olarak tanımlanırken bu gücü elinde tutan, gücü yeten ise “muktedir” olarak tanımlanmaktadır.

Eski uygarlıkların hemen hepsinde olduğu gibi Türkçede de iktidarın tanımı güce dayandırılmıştır. Dilimizde iktidarın tanımı şu şekildedir:

“Bir işi gerçekleştirmek için gerekli kuvvete sahip olma, muktedir olma, yapabilme, takat, kabiliyet, bir toplulukta ve kuruluşta idareyi elde bulundurma, hükmetmek” (Bulut, 2019 s.2).

Bu tanımlardan hareketle siyasî toplulukların yönetim anlayışı ne olursa olsun mutlaka bir güç-iktidar ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. İktidarla ilgili hemen her tanımın içinde geçen güç aslında farklı bir kavramdır. Güç, iktidarlara kısa sürelerde ayakta tutsa da iktidarın sürekli olması ve iktidarların başka yönlerden meşruiyet kazanması gerekmektedir (Öztürk ve Ok, 2017, s. 284). İktidarın birleşenlerinden biri olan güç, aslında birçok toplumda meşruiyetin en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Çünkü katı kuralları olan mutlak bir iktidar veya halkın seçimiyle görev yapan bir iktidar da olsa günün sonunda siyasî güç, hitap ettiği kitleyi kontrol edebilmelidir. Dolayısıyla bir iktidarın insanları yönetebilmesi, yönlendirebilmesi ve etkileyebilmesi için belli bir güce sahip olması gerekir (Bozkurt, 2022, s. 294). Ancak iktidara sahip olmak için gücün tek başına yeterli olup olmadığı konusunu anlamak için ise siyaset tarihi boyunca düşünürlerin bu konuda öne sürdükleri fikirlerini anlamak gerekmektedir. Bu tanımların hemen hepsinde güç önemli bir unsur olsa da iktidarı korumak için yeterli görülmemiştir.

İktidarın temeline gücü koyan bir başka anlayışa göre de toplumdaki bir kesimin güçlenmesi iktidarı yaratır. Yani iktidarın var olabilmesi için mutlaka toplumda bir eşitsizlik -yöneten ve yönetilen- olmalıdır. Her türlü toplum veya toplumsal düzlemde görülen eşitsiz ve asimetrik ilişkilerin sonucunda bir iktidar ortaya çıkar (Bayram, 2018, s. 33).

Toplumların gelenekleri ve değerleri farklı olsa da yöneten/güce sahip olan ve yönetilen iki taraf olması konusu hep aynıdır. Güçlenen kesimin, zayıf kesime hükmetme isteği hayatın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla iktidar, insanların topluluk halinde yaşamalarının zorunlu bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır (Arıkan ve Yarımbatman, 2022, s.4). Aile, din, okul hayatı, iş yeri vb. hayatın her alanında bu şekilde bir iktidar ilişkisi görülmesi doğal ve olması gereken bir durumdur. Çünkü herkesin eşit statüye sahip olduğu iktidarsız bir ortamda yeniden kaos yaşanacaktır. Bu bakımdan iktidarın bir özelliği de eşitsizler arasındaki çatışmaları önleyen mekanizma olmasıdır. Toplumdaki birey sayısının ve eşitsizliklerin artmasıyla da şehirler ve devletler kurulmuştur.

Kurulan ilk şehir devletlerinin gelişmesiyle birlikte daha teşkilatlı devlet anlayışları da ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum, siyasî iktidar olan her yerde devletin olduğu anlamına gelmemektedir. Devlet yapılanmasının olmadığı zamanlarda güç,

toplumun bazı kesimlerinde toplanmıştır. Çoğunlukla toprak sahipleri, silahlı gücü elinde bulunduran kişiler ve din adamları bu gücü kullanarak insanlar üzerinde bir tahakküm kurmuşlardır. Ancak iktidar ile güç ilişkisinde güç, önemli bir unsur olsa da iktidar tek başına güçten ibaret değildir (Öztekin ve Öztekin, 2020, s. 2917). İktidara sahip olmak ve onu korumak salt güce indirgenemeyeceğine göre bunun için başka koşulların da sağlanması gerekmektedir.

İktidarı korumanın yollarından biri toplumun rızasını almaktır. Rıza alma durumu hoşgörüyü veya zorla olabilir. Lipson’a göre en sert iktidarlar bile toplumdan rıza almak zorundadır çünkü iktidarı korumak için güç yeterli olsa da düzeni sürdürmek için rıza almak gerekmektedir (Lipson, 2005, akt. Arıkan ve Yarımbatman, 2022, s.557). İktidar ne şekilde elde edilirse edilsin, yönetilen kesimin itaat etmesi de rıza gösterdikleri anlamına gelir. İktidarın meşruiyetinin gücü ve sürekliliği, halkı ikna edebilmesi ve rızasını almasına bağlıdır (Altuntaş Duman, 2023, s. 19).

İktidarla ilgili bir başka tanımda ise iktidarın tanrısal boyutu öne çıkmaktadır. İktidarın meşruiyet kaynaklarından birinin de din olduğu daha önce belirtilmişti. İlkel toplumlarda ve ilk devletlerde gücün ilahî bir kaynağı vardır. İlk Çağ toplumlarında bu kaynak gökyüzünde veya dinde aranmıştır. Bu devletlerde krallar, kilise, derebeyler; iktidar gücünü ellerinde bulundurmuş ve Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcileri olarak görülmüşlerdir. Bu güçle hükmeden kişiler her zaman ayrıcalıklı ve üstün kişiler olarak kabul edilmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de de bu güce mazhar olan liderlerin özellikleri ayetlerde zikredilmiştir. Örneğin Kehf Sûresi’nde hükümdarlığın nasıl verildiği ve hükümdarların hangi vasıflara sahip olduğu açıkça belirtilmiştir:

“Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar ve hâkimiyet sahibi kıldık. Ve hedeflerine ulaşmak için lâzım gelen akıl, ilim, kuvvet ve idarecilik gibi vasıflarla ve imkânlarla donattık.” (Kehf Suresi, 84. Ayet)

İktidar sahiplerinin bu yetkiyi Tanrı adına kullanması, yönetme yetkisinin bir hak olarak görülmesini sağlamıştır. Bunun yanında halkın itaat etmesi ise bir görev olarak kabul edilmiştir. Halkın itaat etmesi için iktidar sahiplerinin bazı ilke ve nedenlere sahip olması gerekir (Altuntaş Duman, 2023, s. 4). Bu ilke ve nedenlerden en önemlisi de iktidarın yönetme kabiliyetini taşımasıdır.

İktidarın tanrısal gücünün korunması, devletin korunması demektir. Çünkü kutsal olan şahıslar değil, devlettir. Tanrı adına bu yönetme gücünü elinde tutan hükümdar öldüğünde veya görevini yapamadığında değişmesi gerekmektedir. Devletin içindeki bu iktidar mücadeleleri; “siyaseten katli, müsadere, kardeş katli, tahttan indirilme” gibi

olayların yaşanmasına neden olmuştur. Bu uygulamalar halk üzerindeki denetimden değil, devletin kendi içindeki mücadelelerden kaynaklansa da amaç iktidarın, dolayısıyla devletin devamlılığını sağlamaktır. Devlet içindeki bu mücadeleler zaman zaman iktidarın otoritesinin zayıflamasına da neden olmuştur. Bir denetim mekanizması görevi de olan bu uygulamalar, siyasî iktidarların mutlak otoritesini de törpülemiştir (Altuntaş Duman, 2023, s. 20).

Aydınlanma Çağı'ndan sonra iktidarın Tanrısal bir kaynağı olduğu inancı yerini yasalara bırakmıştır. Çünkü bu dönemden itibaren bilimin ön plana çıkması ve insanların refah seviyesinin artması, dogmaların değil, ihtiyaçların önemli olduğunu göstermiştir. Bunun sonucunda Orta Çağ'da yasalar dünyevî değilken Yeni Çağ'da yasalar dünyevîleşmiş ve monarşik yönetimler bile yasa yapıcı olmuştur (Bulut, 2019, s. 7).

İktidarın yönetme kabiliyeti ile ilgili boyutunda ise liderlik özelliği öne çıkmaktadır. Farklı istek ve ihtiyaçlara sahip insanlar bir arada yaşarken kaos yaşanmaması için insanları bir arada tutacak, anlaşmazlıkları çözecek, farklılıkları ortak bir noktada buluşturacak bir lider olmalıdır. Bu kişi, bazen Platon'un tanımladığı "filozof kral" şeklinde anlaşmayla lider olurken bazen de daha önce belirtildiği üzere kuvvet kullanarak iktidarı elde eder.

Tarih boyunca siyaset felsefesi alanında görüşleri incelenen düşünürlerin aktardıklarından da anlaşılacağı üzere siyasî bir iktidara meşruiyet kazandıran birçok farklı etmen vardır. Bu iktidarın meşru zemine oturmuş hâli ise otorite olarak tanımlanmaktadır. İnsanlar otoriteye yönetim açısından ihtiyaç duyarken bir yandan da otoriteden çekinmişlerdir. İktidarın meşru şekli olan otorite, hem ihtiyaç duyulan hem de korkulan bir yapı olmuştur (Öztekin ve Öztekin, 2020, s. 4).

1.6.1. İlk Çağ uygarlıklarında iktidar anlayışı

İlkel çağlarda, toplumun bireyleri arasında ekonomik farklar bulunmadığından sınıfsal ayrımlar da yoktur. Bu dönemlerde insanların uzun yıllar devlet gibi sistemli bir yapının olmadığı bir ortamda bir arada yaşadıkları bilinmektedir (Öztürk ve Ok, 2017, s. 13). Henüz ekonomik eşitsizliklerin olmadığı bir ortamda insanlar kolektif bir yaşam sürmektedir. Toplumun ortak faydası avlanma, tehlikeli olan düşmanlardan ve doğal afetlerden korunma gibi durumlardır. Ancak zamanla toplumlarda var olan bu kolektif yapı evrimleşmeye başlamış ve yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır.

Tarih boyunca ortaya çıkan her yeni kavram veya düzen ihtiyaçlar ve zorunluluklar sonucunda doğmuştur. İlkel çağlarda göçebe olarak avcılık ve toplayıcılıkla yaşayan insanların nüfusu arttıkça beslenme ve barınma konusunda da yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. İhtiyaçlar ve keşifler sonucunda göçebe yaşam terk edilmiş, ilk yerleşik toplumlar ortaya çıkmıştır. Bu topluluklarda öncelikle tarımsal faaliyetler gelişmiştir. Tarım, temel geçim kaynağı olduğu için de öncelikle toprağa bağlı olan soylu sınıf yüzlerce yıl boyunca önemli bir güç ve statü sahibi olmuşlardır (Taş ve Günay, 2015, s. 143). Yerleşik yaşamla birlikte mülkiyet hakkı doğmuştur. Bunun sonucunda toplumdaki eşitlik ilkesi bozulmuş ve doğal olarak yöneten bir kesim var olmuştur. Toplumda eşit olmayan taraflar oluşmasını Aysel Demir, Rousseau'nun bakış açısından şu şekilde aktarmaktadır:

“Rousseau'ya göre, toplum ve devlet öncesi dönemde insanlar; özgür, eşit ve mutlu bir yaşam sürmektedirler. Ama özel mülkiyetin ortaya çıkışı bütün dengeleri alt üst etmiş; insanın insana bağımlılığı da bir anlamda köleliği getirmiştir.”
(Demir, 2012, s.2).

Yerleşik yaşama geçişle birlikte ortaya çıkan bir başka ihtiyaç da diğer toplulukların saldırılarından korunmak olmuştur. Bu amaçla ortaya çıkan silahlı kuvvetleri kontrol edenler yine ekonomik yönden güçlü olan, bu gücü insanları yönetmek, yönlendirmek için kullanan şahıslar veya aileler olmuştur.

1.6.1.1. Antik Yunan kültüründe iktidar anlayışı

Günümüzün Batı kültüründeki birçok konuda olduğu gibi devlet, siyaset ve iktidar konularında da Antik Yunan kültürünün izleri görülmektedir. Modern Çağ düşünürleri siyaset konusundaki fikirlerini Yunan filozofların düşünceleri üzerine temellendirmişlerdir. Onların görüşlerinden yola çıkarak yeni fikirler geliştirmiş veya onlara karşı fikirler ortaya atmışlardır. Bu düşünceler, tarih boyunca da devletler ve izledikleri siyasetler üzerinde etkili olmuştur.

Devlet kavramı, siyasetin temel yapı taşlarından biridir. Tarihte Platon'un temsil ettiği doğal devlet anlayışı ve Thomas Hobbes, Jean Jacques Rousseau'nun temsil ettiği yapay devlet anlayışı şeklinde iki farklı devlet anlayışı görülmektedir (Gülten, 2020, s. 3). Bu durumu daha iyi anlayabilmek için günümüz siyaset felsefesinin temellerini

oluşturan Antik Yunan filozoflarından Sokrates, Platon, ve Aristoteles'in yönetimle ilgili görüşlerine bakmak gerekir.

Sokrates'in siyasî ve felsefî fikirleri iç içe geçmiş, günümüzde dahi insanları etkilemektedir. Ancak fikirleri bu denli önemli olmasına rağmen yazılı bir eser bırakmayan Sokrates, fikirleriyle sonraki dönemlerde İslam âlimlerini de etkilemiştir.

Sokrates, siyaset felsefesini ahlak üzerine temellendirmiştir. Bunun yanında adalete büyük önem vermiş ve adaleti, ahlakî değerlerin temeli olarak kabul etmiştir (Akçay, 2021, s. 131). Ona göre poliste yapılacak adil yasalar, yurttaşların hayatını kolaylaştırmak üzerine olmalıdır. Bu yüzden yasalar yurttaşların aleyhine görünse bile yurttaşlar, sorgulamadan yasalara itaat etmelidir (Yalçınkaya, 2013, s. 12).

Siyaset felsefesi tarihinde en dikkat çeken isimlerden biri de Platon olmuştur. Platon, hocası Sokrates'in etkisiyle siyasete ilgi duysa da ondan uzaklaştıkça kendi ideaları ortaya çıkmış ve bunları diyaloglarında anlatmıştır (Gülten, 2020, s. 15). Platon, gerçekte var olmayan ideal bir devlet anlayışını nesneler dünyasındaki devlet üzerinden somutlaştırarak anlatmıştır. Siyasî hayatın içinde yer aldığından sorunlara da değinmiş ve ideal bir hayatın şartlarını anlatmaya çalışmıştır (Çilingir, 2016, s. 16). Platon'a göre tanrısal bir devlet düzeninde, liderde olması gereken en önemli dört erdem "yiğitlik, ölçülülük, adalet ve aklı başındalık"tır (Platon, 1998, 486). Tarif ettiği bu temel erdemlerden bilgelik, yiğitlik ve ölçülülük arasındaki ilişki devlette asıl olması gereken adalet erdemini ortaya çıkaracaktır (Yalçınkaya, 2013, s. 15).

Platon'a göre tek başına yaşayamadıkları için bir araya gelen insanlar, bilgi ve ahlak yönünden yetersizdir. Bu yüzden toplumun huzur ve refah içinde yaşamasını sağlayacak olan kişi iyi eğitimler almış ve erdemler bakımından kusursuz olan "filozof kral"dır. Platon'un düşüncesinde eğer bir şehirde olumlu koşullar sağlanmış ve mutlu bir şehir oluşturulmuşsa orada mutlaka iyi bir "yasa koyucu/filozof kral" da vardır (Platon, 1998, s. 164). Bu durumda iyi bir hayat ve mutluluk ancak filozofların liderliğiyle akıl ve hakikate dayalı olarak oluşacak şehirlerde gerçekleşecektir (Gülten, 2020, s. 17). Bunun yanında Platon'a göre herkesin eşit olduğu demokrasi güzel bir yönetim modeli olsa da gereğinden fazla özgürlük sonucunda kötü bir model olan tiranlık ortaya çıkacaktır (Platon, 2005, s. 202-207).

Platon'un "Akademia"sında eğitim alan Aristoteles de günümüzün siyaset felsefesinin oluşmasında rol oynayan önemli bir filozoftur. Başlarda Platon gibi birlikte yaşamanın zorunluluk olduğunu düşünse de daha sonra bunu, insanların birlikte yaşama isteğine bağlamıştır (Gülten, 2020, s. 28). Ona göre insan için en iyi şey mutluluktur ve

iyiliğe, mutluluğa ancak topluluk halinde yaşanırsa ulaşılabilir (Akkağıt, 2022, s. 126-127). Bu yüzden insanların bir araya gelerek oluşturdukları sitelerde iyiye ulaşmak için insan sayısının az olduğu, insanların birbirlerini tanıdıkları yönetimler olmalıdır (Acar, 2018, s. 2221).

Aristoteles, kendi düşüncesine göre yönetim biçimlerini de detaylı bir şekilde tasnif etmiştir. “Politika” adlı eserinde belirlediği altı modelden üçünü iyi yönetim modeli olarak kabul ederken diğer üçünün de bunların bozulmasıyla ortaya çıktığını belirtmiştir. Yalçinkaya, Aristoteles’in yönetim modelleri tasnifini şöyle açıklamaktadır:

“Ortak iyiliği amaçlayan, tekin yönetimi monarşi ve tekin çıkarını gözetten tekin yönetimi yani monarşinin bozulmuş hâli olarak tiranlık; ortak iyiliği amaçlayan azınlığın yönetimi aristokrasi ve zenginlerin çıkarlarını gözetten azınlığın yönetimi, yani aristokrasini bozulmuş hâli olarak oligarşi; ortak iyiliği amaçlayan çoğunluk yönetimi politeia ve yalnızca yoksulların çıkarını gözetten çoğunluğun yönetimi, yani politeianın bozulmuş hâli olarak demokrasi” (Yalçinkaya, 2013, s. 23).

Aristoteles’e göre kötü yönetimlerin de bazı iyi tarafları bulunabilir. Bu yüzden demokrasi, kötünün iyisi olduğu için sapmış yönetimler arasında en iyisidir (Acar, 2018, s. 2226).

1.6.2. Orta Çağ Avrupası’nda iktidar anlayışı

Din, insanların hayatında her zaman önemli bir yer tutmuştur. Orta Çağ Avrupası’nda ise hayatın her alanında dinin hâkimiyetini görmek mümkündür. Bu dönemde, Avrupa’da bütün insanî eylemler tanrısal bir anlamı olan totaliter bakış açısına dayanıyordu (Evkuran, 2003, s. 44). Bu dönemde din, sadece günlük işlerde değil devletlerin yönetiminde de etkili olmuştur. Orta Çağ’da Hristiyanlık dini; düşünsel, siyasal ve kültürel açıdan çok etkilidir (Çelik, 2022, s. 1). Orta Çağ Avrupası’nın siyasî hayatında “feodalizm” olarak adlandırılan siyasî bir dönem yaşandığı görülmektedir. Bu anlayış dönemin bütün Hristiyan halklarına hitap etmiştir.

Orta Çağ düşünürleri genellikle Hristiyan din adamlarıdır ve doğal olarak yönetme gücünü Tanrısal bir kaynağa bağlamışlardır. Örneğin Aziz Pavlus, tanrısal olmayan bir yönetimin mümkün olmayacağını belirterek devlet yönetimine dinle meşruiyet kazandırmış ve iktidara karşı olan direnişlerin tanrıya karşı yapılmış olacağını belirtmiştir (Gülten, 2020, s. 30). Bu dünyadaki bozuk düzenin, Tanrı Krallığı olarak kabul edilen öteki dünyaya hazırlık evresi olduğu düşünülmüştür (Çelik, 2022, s. 309).

Orta Çağ'da fikirleri iktidarlar üzerinde etkili olan bir diğer isim ise Aurelius Augustinus'tur. Hristiyan din adamları arasında siyasî fikirleriyle öne çıkan ilk ve en önemli figür olan Augustinus'un "Tanrı Devleti (Tanrı Kenti)" adlı eseri, Hristiyan dünyasında klasik siyaset felsefesi açısından oldukça önemlidir (Çelik, 2022, s. 312). Bir dönem Cicero'nun etkisinde kalmış, daha sonra Mani dinine ilgi duymuş ve sonunda piskoposluğa kadar yükselerek Hristiyanlığı yaymaya çalışmıştır (Gülten, 2020, s. 32). Ancak sadece dinî öğretiler yaymamış, siyasî hayatı kilisenin egemenliğine almak için de faaliyetler yürütmüştür.

Augustinus'a göre "Yeryüzü/Dünya Devleti" ve "Tanrı Devleti" olmak üzere iki farklı devlet vardır. Geçici olan Dünya Devleti, insanların maddi şeyler için savaştığı; birbirine üstünlük sağlamak üzerine kurulu bir devlettir (Öner, 20018, s. 93). Esas olan Tanrı Devleti'dir ve bu devletin yasası ilahî yasalardır (Akyol, 2018, s. 12).

Augustinus'a göre devletin temelinde adalet olmalıdır. Ona göre adaletin temeli tanrıdır ve tanrıya itaat bunun vazgeçilmez şartıdır (Öner, 2018, s. 131). İnsanların idare ettiği Dünya Devleti'nde mutlak bir adalet olmadığına inanmaktadır. Bundan dolayı insanların ulaşmak istediği nihai hedef, adaletin kusursuz işlediği Tanrı Devleti olmalıdır (Gülten, 2020, s. 36).

Orta Çağ'da, din adamlarından oluşan bu düşünürlerin fikirleri ve kilisenin hâkimiyetinin tesis edilmesi için ortaya çıkan siyasî sistem ise "feodalizm" olarak adlandırılmıştır. Roma İmparatorluğunun yıkılmasıyla ortaya çıkan bu sistemde kilise ve derebeylikler birbirlerini desteklemişlerdir. Feodal yapılar, merkezi yönetimlerin yetersiz olduğu durumlarda ortaya çıkan ve hükümet görevini üstlenen yerel yapılar olarak karşımıza çıkmıştır (Ülgen, 2010, 3). Bu beylikler, yönettikleri topraklardan dolayı askerî bir güce de sahiptirler ve merkezi otoritelere bu yönde destek oldukları için imtiyaz sahibi olmuşlardır.

1.6.3. Aydınlanma Çağı ve Modern Çağ'da iktidar anlayışı

Aydınlanma Çağı, Orta Çağ'ın dine ve dogmalara dayanan baskıcı anlayışının yerini akıl ve bilime bıraktığı dönemdir. Bu çağda, toplumsal hayattaki değişimlerle birlikte dine dayalı siyasî otoriteler de sorgulanmıştır. Refah seviyesi artan insanlar baskıcı rejimler yerine bu dünyada mutlu olmayı önceleyen fikirleri benimsemişlerdir. İlk çağlarda görülen tanrı-kral kaynaklı iktidarlar Orta Çağ'da yok olsa da dinî hâkimiyet devam etmiş ancak 19. yüzyılda değişime uğrayan yaşam tarzıyla birlikte Antik Yunan

mirasına dayanan Batı kaynaklı iktidarlar ortaya çıkmıştır (Bozkurt, 2022, s. 295). Bu çağda Jean Bodin, Jean-Jacques Rousseau, John Locke, Montesquieu, Thomas Hobbes, Voltaire gibi düşünürler; siyaset felsefesiyle ilgili fikirleriyle öne çıkan kişiler olmuştur.

Siyaset felsefesinde önemli fikirler sunan Thomas Hobbes, siyasette monarşiyi benimsemiştir. Siyaset felsefesi tarihinde önemli olan “Leviathan” adlı eserinde fikirlerini paylaşmıştır. Tevrat’taki bir canavar olan Leviathan, burada her şeye egemen olan devleti temsil etmektedir. Hobbes’a göre doğa durumunda birbirlerine tehlike oluşturan insanlar, bunu aşmak için sözleşmeyle bir otorite belirler ve özgürlüklerini ona devrederler (Bekmen, ty, s. 64). Bu anlayışa göre devlet, kendiliğinden değil; ihtiyaçlar sonucunda ortaya çıkmış bir mekanizmadır (Gülten, 2020, s. 57). Burada devletin amacı barış ve güvenliği tesis etmek olduğu için yaptığı yasalar, doğal yasalara aykırı olamaz (Ağaoğulları, 2013, s. 136). Yöneticiler, tanrının koyduğu doğal yasalara aykırı vaatlerde bulunamazlar (yasalar yapamazlar) çünkü bu imkansızdır ve insanlar için bağlayıcı olan vaatler değil, doğal yasalar (Hobbes, 2007, s. 102-103). Ancak Hobbes, merkeziyetçi bir iktidardan yanadır. Ona göre istikrar ve düzenin sağlanması için yasama, yürütme ve yargının tek bir elde toplanması; ülkedeki tüm kişiler ve grupların bu merkeze biat etmesi gerekir (Bayram, 2018, s. 39).

İngiliz yazar, düşünür ve siyasetçi John Locke da fikirleriyle öne çıkan önemli bir isimdir. Jean Jacques Rousseau ve Thomas Hobbes’la birlikte “doğal hukuku/doğa durumunu” savunuştur. Ancak Locke, insan doğası hakkında kötümser değildir (Söğütlü, 2018, s. 62). Doğal hak ve özgürlükleri meşruiyetin bir kaynağı olarak kabul etmiştir. Locke’a göre siyasî iktidar, bu hak ve özgürlüklere aykırı olan hiçbir yetkiyi kullanamaz (Öztekin ve Öztekin, 2020, s. 2920). Bu yüzden John Locke, mutlak monarşilerin uygar toplumlara uygun olmadığını düşünmektedir (Gülten, 2020, s. 62).

Locke’un düşüncesine göre halkın rızası ve toplumsal sözleşme önemlidir. İktidarın meşruiyet kaynağının asalet ve tanrısallık değil, halkın rızasına dayanan toplumsal sözleşmeler olduğunu düşünmüştür (Bekmen, ty, s. 115). Yani devlet bu sözleşmelerden doğmuştur. Halk, haklarının korunmasını için yetkilerini devlete devretmiştir ve devlet bu haklara uymak zorundadır (Söğütlü, 2018, s. 80). Eğer halk, iktidarın verilen görevleri yerine getirme şekinden memnun kalırsa tekrar görev vererek sözleşmeyi devam ettirir (Ağaoğulları, 2013, s. 167). Bununla birlikte John Locke, bütün yetkilerin tek bir yerde toplanmasının yanlış olduğunu düşünmüştür. Bireyler açısından bir güvence olan kuvvetler ayrılığını ilk vurgulayanlardan biri olmuştur (Bingöl, 2018, s. 128).

Modern Çağ'da siyaset felsefesi ve iktidara dair görüşleriyle öne çıkan bir başka düşünür de Niccolò Machiavelli'dir. Siyasî fikirlerini “Prens” ve “Söylevler” adlı eserlerinde anlatmıştır. “Prens”te monarşiyi, “Söylevler”de ise cumhuriyeti savunmuştur (Yalçınkaya, 2013, s. 92). Devletin kurulması için iyi bir liderin olması gerektiğini ancak devamlılığının sağlanması için de cumhuriyete ihtiyaç olduğunu düşünmüştür. Bundan dolayı onun düşüncesinde güç, başarı ve güvenlik öne çıkan kavramlardır (Öztekin ve Öztekin, 2020, s. 2920).

Machiavelli, mutlakiyetçi bir iktidardan yanadır. Ona göre prensin/liderin iktidarı ele geçirmek için kullandığı araçların önemi yoktur, önemli olan amaçtır ve insanlar sonuca odaklandığı için bu araçlar her zaman övülecektir (Machiavelli, 1994, s. 111). Machiavelli'nin bu düşüncesi amaca ulaşmak için denenecek her yolun meşru olduğu fikrinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Dursun, 2018, s. 8). Bu anlayışa göre devlet; hükümdarın şahsında en üstün varlık olduğundan hükümdar hukukun, ahlakın üstündedir ve hükümdar, iktidarını korumak için her şeyi yapmalıdır (Çaha, 2018, 153). Machiavelli'nin bu fikirleri hem demokrasi hem de komünizm taraflarının onu bazen benimsemesine bazen de eleştirmesine neden olmuştur.

Modern Çağ'ın bir başka önemli düşünürü de Montesquieu'dur. Montesquieu, yüksek yargıda görev yapmış önemli bir isimdir. Sert toplumsal ve siyasal eleştiriler içeren “İran Mektupları (Les Lettres Persanes)” adlı eseri ilgi görünce (Değirmenci, 2023, s. 242) yargı görevini bırakmış, başka ülkeler gezip siyasî fikirlerini paylaştığı eserler yazmıştır. Montesquieu, siyasî fikirlerini anlatırken özellikle Fransa'dan örnekler vermiş, sorunlara çözüm önerileri sunmuştur (Ağaoğulları, 2013, s. 186).

Montesquieu, gezilerinden edindiği izlenimlerle iklimin insanlar üzerindeki etkisinden dolayı ülkelere göre farklı liderlik tipleri olduğunu savunmuştur (Çalık, 2023, s. 70). Dolayısıyla yönetim biçimi ve yasalar da ülkelere göre farklı olmalıdır. Bu konudaki fikirlerini de “Yasaların Ruhu Üzerine” adlı eserinde detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bu eserde; cumhuriyet, monarşi ve despotizm yönetim biçimlerini anlatmıştır. Ona göre bu farklı yönetim biçimlerinin en önemli ortak noktası kimin, nasıl yöneteceği sorularıdır (Gülten, 2020, s. 65). Montesquieu'nun en önemli fikri ise güçler ayrılığı ilkesidir. Machiavelli'nin yolundan giderek siyaseti ahlakla değil gerçeklikle değerlendirip güçler ayrılığı ilkesiyle siyasete büyük katkılar sunmuştur. Yasama, yürütme ve yargının birbirini denetleyecek şekilde farklı ellerde olmasının insanlara asıl siyasî özgürlükleri kazandıracağını düşünmüştür (Ağaoğulları 2013, s. 191).

Jean-Jacques Rousseau, bu dönemde sanatçı ve düşünür kimlikleriyle karşımıza çıkan filozoflardan biridir. Romantizm akımının temellerini atan isimlerden biri olduğu için sanatçı kimliği çok bilinse de felsefi görüşleri oldukça önemlidir. Hak, adalet ve özgürlük fikirleriyle insanları etkileyen; toplum sözleşmesi kuramcısı, toplum yorumcusu ve bir ahlakçıdır (Demir, 2012, s. 2). Rousseau, insanların iyi ve mutlu bir şekilde yaşamalarının yollarını aramıştır. Bunun için de var olan değil, olması gereken siyasî sistem üzerine fikirler ortaya atmıştır (Gülten, 2020, s. 68). Bu fikirlerini anlatmak için “İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine” ve “Toplum Sözleşmesi” eserlerini kaleme almıştır.

Rousseau da insanların medeniyetten önceki hallerini incelemiştir. Ona göre doğa durumunda eşit ve özgür olan insanlar uygar toplumlarda rekabet içine girip birbirlerine zarar verir hale gelmiştir (Demir, 2012, s. 3). Uygar toplumlarda özgürlüklerini yitiren insanlar, “doğal özgür insan” olmaktan çıkıp “toplumsal köle insanlar” olmuşlardır (Ağaoğulları, 2013. S 196). Bu durumda insanlar, sahip oldukları hak ve özgürlükleri yitirmemek için sözleşme yapmak zorunda kalırlar (Geçit, 2022, s. 290). Rousseau, bu sözleşmeyle halkın egemenliğine dayalı bir yönetim modeli tavsiye etmiştir.

Alman düşünür, sosyolog ve ekonomist olan Max Weber de siyasetle ilgili fikirleri bütün dünyada kabul görmüş bir isimdir. Siyasetle ilgili görüşlerini siyasî sorumluluk, bürokrasi, devlet, otorite ve etik konuları çevresinde ifade etmiştir (Arı, 2022, s. 47). Weber’in tarif ettiği yönetim anlayışının temelinde güç vardır. Bu güç her zaman fiziksel değildir. Max Weber, modern devleti şöyle tarif etmektedir:

“Modern devlet, kurumsallaşmış bir özelliği olan egemenlik kurmaya yönelik bir topluluktur. Bu topluluk yasal kaba kuvveti bir ülkenin sınırları içinde egemenlik kurma aracı olarak tekelleştirmeye çalışır ve bu amaçla yönetimle ilgili maddi olanakları elinde toplar. Bunun anlamı şudur: Modern devlet “tarikatlara” ilkesine göre eskiden kendi hukuklarını kullanan tüm devlet memurlarını ortadan kaldırdı ve kendini onların yerine koydu; sıra düzeninin en üst noktasında bile.” (Weber, 2006, s. 35).

Bu durumda Weber’e göre devlet, belli bir toprak parçasında meşru şiddet kullanma yetkisini elinde tutan insan topluluğudur (Söğütlü, 2018, s. 60). Ancak burada meşru şiddetten kasıt sadece fiziksel güç kullanma yetkisi değildir. Çünkü devlet, meşru zor kullanma yetkisine sahip olsa da bunu normal veya tek çözüm yolu olarak göremez ve şiddet, siyasette son koz olarak kullanılmalıdır (Bayram, 2018, s. 37). Güç, bir işi cebirle yaptırmakken iktidar toplumsal sözleşmeler veya itaat yoluyla insanlara bir şeyi

yaptırmaktır (Bozkurt, 2022, s. 294). Max Weber de bu anlayışla güç kullanmak yerine anlaşma ve rıza alma yolları denenmesi gerektiğini düşünmüştür.

Weber'in düşüncesinde güç, her zaman diğer insanların itaatini sağlamalıdır. Weber'e göre otorite meşru iktidar gücüdür ve insanlara rızasıyla ya da zorla bir şeyi yaptırabilme gücünü temsil eder (Küçükalp, 2023, s. 84). Bu bağlamda insanların iktidara neden itaat ettiklerini sorgulamış; otoritenin sadece şiddet ve cebirle sağlanamayacağını, meşruluğunu kabul ettirmesi gerektiğini de belirtmiştir (Dursun, 2018, s. 10). Dolayısıyla otorite, sadece baskı unsuru değil; iyi çalışan ve devamlılığı olan, toplumsal rızaya dayanan meşru bir kurum olmalıdır (Arı, 2022, s. 54). Max Weber, bu fikirlerinin ışığında otoriteyi “geleneksel otorite”, “hukuksal/akılcı otorite” ve “karizmatik otorite” şeklinde üç sınıfa ayırmıştır.

Siyaset felsefesi tarihinde fikirler en çok ilgi gören düşünürlerden biri de Michel Foucault'dur. Foucault, farklı alanlarda yaptığı çalışmaların temelinde hep bilgiyi öne çıkarmıştır. Ona göre toplumun yapısının ve ilişkilerinin asıl belirleyicisi olan bilgi, iktidarın da yönlendiricisidir (Apalı, 2021, s. 292). Michel Foucault, Modern Çağ iktidarlarının gücünün artık sadece kaba kuvvet olmadığını bundan daha önemli olan bilgi gücüne sahip olduklarını düşünmektedir. Burada kast edilen bilgi doğada bulunan bilgiler değil, iktidarın kendi çıkarları doğrultusunda ürettiği bilgilerdir (Mertek, 2020, s. 81). Çağın gerekleri ve teknolojik gelişmelere uygun olarak bilgiye sahip olmak ve onu doğru şekilde kullanmak en etkili güçtür. Güç, iktidarı iki şekilde etkilemektedir. Bunların ilkinde bilgi iktidarın devamlılığını sağlayan bir araçken ikincisinde ise oluşan her yeni bilginin yeni bir iktidar doğurması durumudur (Apalı, 2021, s. 292). Dolayısıyla birbirini içeren iktidar-bilgi zincirinde bu ilişkinin temeli iktidara faydalı olacak bilgileri üretme sürecine dayanmaktadır (Foucault, 1992, s. 33-34).

Foucault'nun toplumsal olayları gözlemlerinin sonucunda yazdığı “Hapishanenin Doğuşu” siyaset felsefesi tarihinde oldukça önemli bir eserdir. Bu eserde fiziksel cezaların yerini psikolojik cezaların aldığını anlatmıştır. Buna göre iktidar, oluşturduğu kamusal kurum ve alanlarda koyduğu kurallara uymayan insanları tespit edecek şekilde hapishane benzeri bir sistem oluşturmuştur (Mertek, 2020, s. 81). Her an izlendiklerinin farkında olan mahkûmlar (insanlar) da cezadan kurtulmak için bu kurallara uyarlar (Apalı, 2021, s. 298). Ona göre iktidar, bu şekilde insanları kontrol altında tutarak varlığını devam ettirir.

1.6.4. İslam kültüründe iktidar anlayışı

İslam kültüründe iktidar anlayışı, İslamiyet'in Arap Yarımadası'nda ortaya çıkışı ve yayılmasından sonra hem dinî hem de siyasî yönleriyle şekillenmiştir. İslamiyet, farklı coğrafyalarda kabul edilmiş; bu da yönetim anlayışlarının yerel geleneklerle harmanlanmasına yol açmıştır. Bundan dolayı İslam kültüründe iktidar anlayışı geniş bir konu alanını kapsamaktadır. Çalışmanın bu bölümünde İslam kültüründe iktidar ve yönetim anlayışı, dinî kurallar ve âlimlerin görüşleri çerçevesinde ele alınacaktır.

İslamiyet'ten önce Arap Yarımadasında farklı dinlere inanan farklı etnik kökenlerden kabileler yaşamaktaydı. Kabile merkezli bu hayat tarzında neseb çok büyük öneme sahiptir (Kilinçli, 2012, s. 59). siyasî birliğin olmadığı bu dönemde kabileler arasında sürekli mücadeleler yaşanmıştır. Cahiliye Dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde, iktidar olgusunun şehirlerde toplandığı ve kabileler arasında paylaşıldığı görülmektedir. Mekke, bölgedeki en önemli şehir olup şehrin yönetimi, Kâbe'yi kontrol eden kabilelerin elindeydi. Mekke'deki yönetim, oligarşik bir yapıdaydı ve çeşitli ailelerin katıldığı bir tür “bakanlar kurulu” bulunuyordu (Hamidullah, 2003, s. 25). İslamiyet'in gelişmesiyle birlikte farklı kabileler İslam'a karşı birleşmiş; bu yeni inanç, tüm mevcut düzeni tehdit eden bir güç olarak kabul edilmiştir.

Arabistan'da iktidar olgusunu şekillendiren ve bunu sosyolojik-teolojik bir zemine oturtan asıl unsur ise İslam'dır. İslam, iktidar anlayışını sadece dinî kurallar üzerinden değil, aynı zamanda şer'î hükümlerle şekillendirmiştir. Bu bağlamda İslam âlimlerinin devlet ve yönetimle ilgili görüşleri de büyük bir öneme sahiptir. Zira çağın okutulan ilimlerinden fıkıh, kelam ve akaid; iktidar anlayışını şekillendiren temel bilim dallarındandır. Bu kavramlardan fıkıh, İslam hukukunu ve pratik uygulamalarını incelerken; kelam, inanç esaslarını sorgulayan bir teolojik felsefi disiplin olarak iktidar olgusunun şekillenmesi sağlamıştır (Kilinçli, 2012, s. 3).

İktidar kavramı, İslam kültüründe “velâyet” veya “velâyet-i âmme” terimleriyle karşılanmaktadır (Akyüzoğlu, 2021, s. 24). İslam âlimleri de diğer medeniyetlerde olduğu gibi iktidar, ideal devlet yönetimi ve yöneticilerin özellikleriyle ilgili fikirlerini paylaşmışlardır. Bu fikirlerin asıl dayanağı Kur'an-ı Kerim olsa da âlimler, Antik Yunan filozoflarının görüşlerinden de haberdardır ve onlardan etkilenmişlerdir. Bu âlimlerden Fârâbi, erdemli bir toplumun tanrısal güçle yönetilmesi gerektiğini savunurken; Gazâlî de devlet yönetiminde şer'î hükümlere uyulması gerektiğini vurgulamıştır (Altıntop, 2016, s. 10). Gazâlî yönetimi ilahî bir lütuf olarak kabul eder ve devlet başkanlarının Allah

tarafından seçilmiş kişiler olduğuna inanır (Okur, 2020, s. 14). Çünkü Allah'ın verdiği bu iktidar koltuğuna hakkıyla hükmedenin ebedi saadete kavuşacağını, bunu başaramayanların ise perişan olacağını düşünmüştür (Gazâlî, 1988, s. 14). Zira İslam kültürüne göre peygamberler, Allah'ın görevlendirdiği seçkin kullar olup sadece dinî lider değil, aynı zamanda da siyasî liderlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatından sonra onun yerine geçen halifelerin de hem dinî hem de siyasî liderlik rolünü üstlenmesi gerektiği kabul edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de açıkça devlet başkanı tanımı olmasa da bazı ayetlerde Allah tarafından görevlendirilen liderlerde olması gereken özellikler belirtilmiştir. Bunun yanında hadislerde de liderlerde bulunması gereken niteliklere değinilmiştir. Bu noktadan hareket eden İbn-i Teymiyye, liderin seçimini dinin bir gereği olarak görür ve bunu farz kabul eder (Akyüzoğlu, 2012, s. 26).

İslam kültürüne göre peygamberler sadece dinî değil siyasî bakımdan da doğal liderdir. Ancak peygamberler olmadığı zaman onun görevlerini üstlenecek bir lider olmalıdır. Bu yüzden Hz. Peygamber'in (s.a.v) ölümünden sonra, halifelik dönemi başlamış ve ilk halifeler şura (istişare) temelli bir seçimle belirlenmiştir. Şurayı demokrasinin bir prensibi olarak gören Fazlurrahman'a göre Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında şura ümmet kurumu konumuna gelmişken Emevîler Döneminde yalnızca seçkinlerin olduğu bir yapıya dönüşmüştür (Güleçyüz, 1995, s. 176). Abbâsîler döneminde ise halifenin siyasî gücü azalsa da önemli bir meşruiyet kaynağı olmaya devam etmiştir. Müslüman olan devletlerin liderleri de halifeden siyasî onay almışlardır. Sonraki dönemlerde halifelik, sembolik bir makam olarak dinî konularla ilgilenmiştir. Hilâfet makamının Mısır sultanlarının himayesine girmesi, halifeliğin artık Kureyş soyuna dayanmasından ziyade Allah tarafından gönderilen ve dini koruyacak güce sahip olan hükümdar anlamı kazanmıştır (Altuntaş Duman, 2023, s. 13).

Hilâfet makamı Osmanlı İmparatorluğuna geçince halife, yeniden siyasî ve dinî lider olmuştur. Osmanlı hanedanının Kureyş soyundan gelmemesi tekrar neseb tartışmalarına neden olmuştur. Lütî Paşa, halifeliğin soyla değil; dinin hükümlerini yerine getirecek güce sahip olmakla ilgili olduğunu savunarak (Şen, 2019, s. 136) Osmanlı hilâfeti etrafında oluşan spekülasyonları bertaraf etmeye çalışmıştır. Bu durum, İslam dünyasında halifelik makamının zamanla değiştiği ancak genel anlamda İslam devletleri, özelde ise Osmanlı Devletinde ulema ve sûfî çevrelerin dini nasları yorumlayarak iktidarı meşrulaştırma noktasında büyük katkıları olduğunu göstermiştir (Bilkan, 2021, s. 13).

Batı dünyasında olduğu gibi İslam kültüründe de siyaset felsefesi ve iktidarla ilgili fikirleriyle öne çıkan önemli düşünürler vardır. Bunlardan en çok dikkat çeken isim ise Fârâbî'dir. Fârâbî, pozitif bilimlerle ilgilenmiş; Yunan filozofların eserlerinden çeviriler yapmış, İslam kültür ve medeniyetine önemli katkılarda bulunmuştur. Platon'un "Devlet" adlı eserinden etkilenerek yazdığı "El Medînetü'l-Fâzıla" adlı eserinde iktidara dair görüşlerini paylaşmıştır. Eserinde Allah'ın varlığı, tanrısal bir yönetim modeli ve bu model sayesinde insanların mutluluğa ulaşmalarını anlatmıştır (Çilingir, 2016, s. 33). Fârâbî, Yunan filozoflardan etkilense de fikirlerini anlatırken İslam toplumlarının kültürel yapısını göz önünde bulundurmuştur. Ona göre ahlak, erdem ve yardımlaşma mutluluğun temelleridir (Altıntop, 2016, s. 51). Fazıl bir şehir tüm organları birbiriyle uyum içinde yardımlaşarak çalışan vücuda benzer, bu yüzden insanların mutlu olmak için yardımlaştıkları şehirler fazıl şehir olur (Fârâbî, 2001, s. 80). Bu yüzden insanlar mutlu olmak için bir arada yaşamalı ve yardımlaşmalıdır.

Platon'un erdemli şehirler ve filozof kral fikirlerinin benzerlerini Doğu'da Fârâbî de dile getirmiştir (Altıntop, 2016, s. 61). Platon'un "filozof-kral" fikrine karşılık Fârâbî, "ilk lider/başkan" fikrini geliştirmiştir. Fârâbî'nin tarif ettiği lider, toplumda kendinden başka lider kabul etmeyen, başkasının emri altında girmeyen biri olmalıdır (Fârâbî, 2001, s. 84-85). İlk liderde öncelikle aradığı iki özellik vardır. Bunlarda ilki doğuştan yöneticilik vasıflarına sahip olması, ikincisi ise iyi bir yönetici olmak için iyi eğitimler almış olmasıdır (Kök, ty, s. 2). Ona göre erdemli bir toplumda mutluluğa ulaşmak için önemli olan ilk lider, toplumu yönlendirir; düzeni ve adaleti sağlamak için gerekli yasaları oluşturup uygular (Çilingir, 2016, s. 45). Bu lider; akıl, eğitim ve fizik vb. her yönden mükemmel bir kişilik olmalıdır (Fârâbî, 2001, s. 85). Fârâbî'ye göre bu lider, toplumdaki en mükemmel varlık olarak Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi yani peygamberdir (Gülten, 2020, s. 42).

İslam kültüründe siyaset ve iktidarla ilgili görüşleri dikkat çeken diğer bir önemli isim de Gazâlî'dir. Abbasîlerin zayıflayıp Selçukluların güçlendiği bir dönemde yaşayan Gazâlî, ünlü devlet adamı Nizâmülmülk'ün dikkatini çekmiş ve Nizâmiye Medreselerinde müderrislik yapmıştır. Eserlerinde ideal bir iktidarın nasıl olması gerektiğinin tarifini yapmıştır. Fikirlerinin oluşmasında dönemin mezhepsel ayrılıkları ve Haçlı Seferlerinden dolayı oluşan siyasî gerginlikler etkili olmuştur.

Gazâlî, din ve devlet işlerinin ayrı olması gerektiğini, din ve ahiret hayatının dünya hayatından önce geldiğini düşünür. Ancak ona göre din işlerinin düzene girmesi için öncelikle dünyevî işlerde başarılı olunması gerekir (Kömbe, 2018, s. 42). Bunların

sağlanması için de iyi bir yöneticiye ihtiyaç duyulur. Gazâlî, dinle ilgili işlerin yapılabilmesi için bir devlet otoritesinin varlığının gerekliliğini bildiğinden din ve siyaset kurumunu uzlaştırmaya çalışmıştır (Rahman ve Subaşı, 2023, s. 315). Onun düşüncesine göre bu amaç doğrultusunda çalışan melikler, memleketi imar edip adaleti sağladıkça halkın refah seviyesi artacak ve halk şükredip iktidara sadakatle bağlanacaktır.

Gazâlî de diğer âlimler gibi lider olarak Hz. Peygamber'i (s.a.v) tanımıştır. Ancak asıl mesele ondan sonra kimin liderlik edeceğidir. Bu yüzden kendi düşüncesindeki ideal liderin niteliklerini “Nasîhat el-Mülûk“ adlı eserinde adil, akıllı, ferasetli, cesur, güzel ahlaklı, halkını seven ve onlara merhametle yaklaşan bir lider olarak anlatmıştır. Daha sonra “el-İktisâd“ adlı eserinde kriterlerini daraltarak; halkı idare edebilen, sözünü dinletebilen, ilim ve takva sahibi, Kureyş soyundan gelen birinin Müslümanlara liderlik edebileceğini anlatmıştır (Aydın, 2016, s. 102). Ancak Kureyş soyundan bu niteliklere sahip olan kimse kalmadığında başka çözümler aramak gerekmektedir. Bu yüzden “el-İktisâd“ adlı eserinde imametin fıkıhla ilgili olduğunu ve bir imam seçilmesinin önemini anlatmıştır. Bey’at akdiyle ilgili olarak liderin gücü ve karizmasına vurgu yapmış, halkın ona kayıtsız şartsız itaat etmesi gerektiğini savunmuştur (Şen, 2019, s. 140).

1.6.5. Türklerde iktidar anlayışı

Türkler, tarihte birçok devlet kurmuş ve devlet teşkilatlanmasıyla başka milletlere örnek olmuş bir millettir. Savaşçı bir millet olan Türklerde iktidar için büyük mücadeleler yapılmıştır. Bu mücadeleler, Türk devletlerinin kısa ömürlü olmasının en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Bu durum, hem İslamiyet’in kabulünden önceki hem de İslamiyet’i kabul ettikten sonraki Türk devletlerinde iktidarın meşruiyet kaynakları ve bu devletlerdeki önemli âlimlerin siyasî düşüncelerini etkilemiştir.

Tarih sahnesindeki diğer ilk medeniyetlerde olduğu gibi Türklerde de İslamiyet’ten önce gücün ve iktidarın kaynağı ilahî bir varlığa dayandırılmıştır. Türklerde yönetme yetkisinin tanrısal bir kaynağa dayandırılması “kut inancı” kavramıyla karşılanmış ve hükümdarlara bu kaynağa uygun isimler verilmiştir. Örneğin Göktürk, Uygur, İtil Bulgarları gibi devletlerde hükümdarlarla ilgili bilgilerin tamamında mutlaka tanrısal bir isim de kullanılmıştır (Donuk, 1978, s. 153). Türklerin İslamiyet’i kabul etmesindeki en önemli etmenlerden biri belki de “kut inancının” İslamiyet’teki tanrısalığa benzer olmasıdır.

Türklerdeki iktidarın tanrısallığı, yönetme yetkisi bakımından diğer milletlerden ayrılmaktadır. Eski Türk devletlerinde Hint, İran ve Çinlilerin aksine Hakan, hükmetme yetkisini Tanrı'dan alsa da onun adına hükmedemez (Kamar, 2019, s. 289). Bu durum Türklerde hükümdara doğaüstü güçler atfedilmesine de engel olmuştur. Dolayısıyla kağanın kendisine veya yönetim şekline kutsiyet atfedilmemiştir (Bağdatlı, 2007, s. 39).

Kağanın kutsal olmaması iktidarın kendine başka meşruiyet kaynakları bulmasını gerektirmiştir. İktidarlar için birçok meşruiyet kaynağı vardır. Fakat eski Türk devletlerinin temelinde olan halk, ülke, egemenlik ve töreler bu konudaki en önemli unsurlardır (D. Demirel, 2017, s. 1).

Göçebe olarak yaşayan Türklerin akraba boylarla bir arada olmaya özen göstermesi, millet bilincine sahip olduklarını göstermektedir (Bağdatlı, 2007, s. 23). Yazıtlarda kullanılan “il” sözcüğü de bir araya gelen boyların (halkın) temsil ettiği devlet anlamında kullanılmıştır. Bu halkın yaşadığı coğrafya ise Türkler için sadece bir toprak parçası değildir. Topraklar hükümdarın değil halkın ortak malı ve devletin temeli olarak görülmüş, ata ruhları ve diğer koruyucu ruhlar tarafından korunduğuna inanılmıştır. (D. Demirel, 2017, s.7). Her devlet için önemli olan egemenlik ise Türklerde var olma sebebidir. Başkasının egemenliğine girmeden bağımsız yaşama ülküsü, Türklerde “oksızlık” kavramıyla karşılanmıştır. Bağımsızlık olgusu, iç ve dış ilişkilerde bir devletin hâkimiyet ve nüfuzunu göstermesi açısından önemlidir (Donuk, 1978, s. 14). Bu durum zaman zaman kağan değişikliğine de neden olmuştur. İktidara geçen kağan, iktidarını devam ettirebilmek için halkı ve ülkeyi korumanın yanında törelere de uymak zorundadır. Töreler toplum yaşamını düzenleyen kurallardır. Türklerde iyi bir devlet olabilmek için adil töreler ve bunları uygulayacak iyi bir siyasî iktidar gereklidir (Bağdatlı, 2007, s. 31). Töreler toy meclisinde kabul edilerek veya toplumdaki alışkanlıkların iktidar tarafından kabul edilmesiyle oluşur. Töreler, hükümdar dâhil herkesin üzerindedir ve hükümdar görevlerini yaparken törelere uymak zorundadır. Bu durumda töre, Türklerde hükümdarın iktidarının sınırlarını belirleyen yegâne unsurdur (Beşirli, 2006, s. 25) denilebilir.

Devletin temel unsurları olan halk, ülke, egemenlik ve törelerin korunması için iyi bir lider, iyi işleyen kurumlar ve güçlü bir ordu gerekmektedir. Diğer eski medeniyetlerde olduğu gibi Türklerde de yönetme yetkisinin tanrısallık bir kaynağa bağlandığı tarihte görülmüştür. Hükümdarlık kağana tanrı tarafından verilmiş olsa da bu yetki sonsuz ve sorumsuz değildir.

Kağan olacak kişinin öncelikle hanedan soyundan gelmesi (kut sahibi olması), devlete ve topluma karşı görevlerinin bilincinde olması gerekir. “Kut”a sahip olan kağan;

devleti idare etmek, ülkesini ve milletini korumak, huzur ve refah içinde adil bir ortamda yaşamalarını sağlamakla görevlendirilmiştir (Pamir, 2021, s. 328). Ancak Türkler, kağanın başarısız olmasıyla; devlet tehlikeye girince kağanı değiştirmekten çekinmemişlerdir (D. Demirel, 2017, s. 8). Bu değişiklikler yapılırken belli bir veraset sisteminin olmaması ve hanedan mensubu her erkeğin tahtta hak sahibi olması, Türk devletlerinin çabuk yıkılmasının önemli nedenlerinden biri olmuştur.

Eski uygarlıklarda, genel olarak hükümdarın ülke yönetiminde her konuda yetkili olduğu görülmektedir. Ancak Türklerde, kağanın da parçası olduğu iyi bir devlet teşkilatlanması vardır. Türklerde kağan, sonsuz bir yetkiye sahip gibi görünse de gelenekler, töreler, kurumlar ve devlet büyüklerinin uyarılarına göre hareket etmeyi erdem saymışlardır (Pamir, 2018, s. 346). Devlet teşkilatındaki kurumların en önemlisi Kağan'ın yetkilerini de sınırlama gücüne sahip olan “toy meclisi”dir. Kağanın devlet meselelerini meclise danışması veya onay alması; töreler ve meclisin, kağanın iktidarını sınırlayan önemli bir roller üstlendiklerini göstermektedir (Ceylan, 1997, s. 9). Kağanın toy meclisi olmadan töre yapamaması, meclisin yasama görevi de üstlendiğini göstermektedir.

Türklerde var olan meclis sistemi, yönetim anlayışı konusunda diğer milletlerle aralarında büyük farklılıklar olduğunu göstermektedir (Donuk, 1978, s. 160). Bunun birçok örneği vardır. Bu örneklerden en önemlisi Bilge Kağan'ın ülkenin surlarla çevrilmesi, Budizm ve Taoizm dinlerinin propagandalarının serbestçe yapılması isteklerinin toy tarafından reddedilmesi (Ceylan, 1997, s. 10) örneğidir. Kağanların meclisi dinlemediği durumlar da olmuştur. Ancak kağan, meclis kararlarına uymasa dahi dikkate almak zorundadır (Seyitdanlıoğlu, 2009, s. 5). Çünkü toylarda alınan kararlardan biri de kağanın iktidarını onaylamaktır (Demirbilek, 2017, s. 49). Toy meclisinin bu özelliği, yasama organı olmasının dışında siyasî olarak bir fren-denge görevi üstlendiğini de göstermektedir (D. Demirel, 2017, s. 5). Toy meclislerin bir başka önemli yanı da kağanın eşi olan hatunun, toyların doğal üyesi olmasıdır. Bu durum Türk devletlerinde, hatunların (kadınların) yönetimde etkili olduklarının bir göstergesidir (Donuk, 1978, s. 167). Moğollardaki “kurultay” da toyla aynı görevi yerine getiren bir meclistir (Seyitdanlıoğlu, 2009, s. 2).

Her millette olduğu gibi Türklerin de liderlerinin sahip olmasını istedikleri bazı kriterler olmuştur. Türk liderlerde aranan bu kriterler, ilk yazılı belgelerden itibaren siyasetnâmelerde anlatılmıştır. Örneğin Göktürk Yazıtlarında liderde aranan özellikler asil boya mensup olmak; adil, bilgili ve akıllı bir yönetici olmak şeklinde ifade edilmiştir

(Bağdatlı, 2007, s. 43). Böyle bir lider isteği, Platon'un “filozof kral” isteğini hatırlatmaktadır. Benzer kriterlerin Müslüman liderlerde de arandığı görülmektedir.

Türkler kurdukları her devlette her yönden güçlü olan bir lider profili aramışlardır. Çünkü Türk töresine göre hükümdarı; halkını ve devletini korumak, bağımsızlığı sağlamak, ordularına liderlik etmek, isyanları bastırmak, adaleti sağlamak, yoksul halka bakmak gibi birçok görev ve sorumlulukları vardır (Yazıcı, 1992, s. 88). Bundan dolayı hükümdarın, halkın sevgi ve saygısını kazanabilmesi için bilgili, akıllı, tecrübeli ve doğru kişi olması istenir (Kaya, 2015, s. 31). Bu vasıflara sahip olmayan hükümdarlar, tarihte iyi bir iz bırakmadan yok olacaktırlar. Edebiyatımızdaki en güzel siyasetnâme örneği olan “Kutadgu Bilig”de hem Türk gelenekleri hem de İslamiyet’e göre bir liderde aradığı özellikleri uzun uzun anlatmıştır. Onun verdiği bilgiler ve nasihatler sonraki dönemlerde yazılan siyasetnâmelerde de yol gösterici olmuştur. Yusuf Has Hâcib, aşağıdaki beyitlerde bir beyde aradığı temel vasıfları bir arada vermiştir. Ona göre bey olacak kişinin öncelikle asil bir soydan gelmesi; cesur, kuvvetli ve kahraman olması; bilgili, akıllı, cömert ve iyi huylu olması; doğru ve dürüst, kanunlara uyan bir kişi olması gerekmektedir:

Bu beglikke aşnu tüp aslı kerek

Atım alp katıĝ kurç yana toñ yürek

Atası beg erse oĝul tuĝdı beg

Oĝul tuĝsa beg hem siliglik kerek

Ukuşluĝ kerek hem biliglik kerek

Akılık kerek hem siliglik kerek

Bilig birle begler bodun başladı

Ukuş birle el kün işin işledi (Kutadgu Bilig, b. 1949-1952).

Türkler, İslamiyet’i kabul edinceye kadar gelenekçi devlet yönetimleri devam etmiştir. İslamiyet’in kabul edilmesiyle birlikte geleneklerin yanına dinî kurallar da eklenmiştir. Örneğin İslamiyet’i kabul eden ilk devlet olan Karahanlılar’da eski Türk gelenekleri daha baskınken sonraki devletlerde bu durum değişmiştir. Bu bakımdan Türkler, yeni kabul ettikleri dinin yayılmasında ve korunmasında da etkili olmuşlardır.

Türkler, öncelikle yeni kabul ettikleri dinin yayılmasında ve korunmasında da etkili olmuşlardır. Bunu yanında Türklerin savaşçı yapıları sayesinde değerleri artmış ve halifeyle ona bağlı devletlerde paralı askerlik de yapmışlardır (Bağdatlı, 2007, s. 55). Başta halifeyi koruma görevi üstlenen Türkler, zamanla halifelik makamını da elde edip Müslümanlar arasındaki siyasî etkinliklerini arttırmışlardır. Türklerin Orta Asya’daki

diğer boylarla devam eden ilişkilerinin, İslamiyet'in Türkler arasında daha hızlı yayılmasını sağladığı da söylenebilir. Böylece Türkler, Müslümanlar arasında güçlenerek zamanla lider konuma gelmiştir.

İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte Türk devletlerinde iktidarın meşruiyet kaynaklarında da değişiklikler olmuştur (Zorlu, 2022, s. 502). Özellikle Gazneliler Döneminde hilâfet merkezinden uzak olan bölgelerde siyasî kargaşalar yaşanmıştır (Palabıyık, 1996, s. 14). Bu durumu değerlendiren Gazne hükümdarları, halifeyi koruma karşılığında ondan aldıkları destekle İslam dünyasındaki siyasî otoritelerini pekiştirmişlerdir (Arslan, 2013, s. 100). Bunun yanında Gazneliler, uzun yıllar İran hizmetinde olduklarından iktidar; Türk, İran ve Arap sentezi şeklinde bir yönetim sergilemiştir (Nuhoğlu, 1995, .s 45).

Siyasî tarihimizde, Gaznelilerden sonraki bir diğer önemli Türk devleti de Büyük Selçuklulardır. Büyük Selçuklularda da iktidar sahibinin asil bir soydan geleceği inancı devam etmiştir (Kucur, 2019, s. 175). Tuğrul Bey'in Abbasî halifesine gönderdiği fetihnâme devleti Tanrı tarafından kendisine bırakıldığını belirtmesi bu anlayışın (kut anlayışı) devam ettiğini göstermektedir (Ayan, 2012, s. 32). Bu hareketle halifenin desteği alınıp iktidarın meşruiyeti pekiştirilmiştir. Bunun dışında Dandanakan Savaşından hemen sonra yapılan kurultay; Büyük Selçukluların, eski Türk devletlerinde olduğu gibi devletin kurumlarına ve törelere riayet ettiklerini de göstermektedir (Bezer, 2019, s. 15).

Büyük Selçuklularda coğrafi yakınlık ve vezir Nizamülmülk'ün etkisiyle, yönetimde İran etkisi çok fazla olmuştur. Özellikle Melikşah döneminde yoğun bir İran etkisi görülmektedir (Kucur, 2019, s. 181). Bu durumda etkinlikleri azaltılan Türkmen beylerinin bağımsız hareket etmeleri de iktidarı zayıflatan ve yıkılma sürecini hızlandıran bir etken olmuştur.

Anadolu Selçukluları, tarihimizde Büyük Selçukluların mirasını devam ettirmiştir. Anadolu'da, Türklük ve İslamiyet'i yaymanın dışında diğer beylikleri de korumuşlardır (Çevik, 2018, s. 7). Büyük Selçukluların mirasını devam ettirdikleri için yönetim konusunda da önemli benzerlikleri vardır. Bu benzerlik konusunu Kucur, şöyle ifade etmiştir:

“Sâsâni bürokrasi mirasının etkisinde kalan Ortaçağ Doğu İslam dünyasının bir parçası olan Büyük Selçuklu Devletindeki hükümet ve bürokrasi geleneğinin Türkiye Selçuklu Devletinde de devam ettiği görülür.” (Kucur, 2018, s. 191).

Anadolu Selçuklu hükümdarları, efsanevî İran şahlarının unvanlarını kullanmışlardır (Bağdatlı, 2016, s. 94). Bu hareketin amacı muhtemelen bulundukları coğrafyadaki farklı etnik kökenleri daha rahat etki altına almaktır. Diğer yandan Anadolu Selçuklu Devleti de kendinden önceki Türk devletleri gibi “iskan politikası” izlemiştir. Ancak siyasî iktidarsızlığın ortaya çıktığı dönemde bu bölgelerdeki komutanlar Beylikler Dönemini başlatmışlardır (Kömürcü, 2019, s. önsöz).

1.6.5.1. Osmanlı Devleti’nde iktidar anlayışı

Osmanlı Devleti, altı yüz yıl boyunca geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş bir imparatorluktur. Bu imparatorluk var olduğu müddetçe iktidar tek bir hanedanın elinde bulunmuş ve bu durum, halk tarafından sorgulanmamıştır. Osmanlı Devleti’nin, bu yönüyle tarihteki diğer Türk devletinden farklı bir yeri vardır.

Osmanoğulları, Selçuklulara bağlı bir uç beyliğinden devlete dönüşmüştür. Osmanlılarda devlet yönetimi ve teşkilat yapısı Selçuklulardan esinlenilerek oluşturulmuştur (Uslu, 2019, s. 9). Bu yüzden zamana ve coğrafyaya bağlı değişiklikler dışında meşruiyet kaynakları genel olarak aynıdır. Osmanlılar, beylikten devlete dönüşme sürecinde iktidarın meşruiyetini sağlamak için farklı argümanlar kullanmıştır. Osmanlı Devleti, öncelikle kuruluş aşamasında iktidarının meşruiyetini sağlamak için Osman Bey’in soyunu Oğuz Kağan’a dayandırmıştır (Zorlu, 2022, s. 513). Kayı Boyundan gelme iddiasıyla kendini Türk devletlerinin doğal varisi ilan edip diğer beyliklere karşı avantaj elde etmiştir. Ayrıca Osmanlı hükümdarları, hanedanın asaletini vurgulamak için bilinçli olarak şecerelelerini çıkarmış, paralara kayı damgası bastırıp şehzadelere atalarının isimlerini vermişlerdir (Altuntaş Duman, 2023, s. 6).

İzlediği akılcı politikalarla etki alanını genişleten Osmanlı Devleti, imparatorluğa dönüşerek farklı milletlerden insanları da idaresi altına almıştır. Osmanlı sultanları, idareleri atındaki bu milletlerin rızasını alıp meşruiyetlerini pekiştirmek için farklı yollar denemişlerdir. Örneğin Müslüman halkın nazarında meşruiyet kazanmak için bazı Osmanlı tarihçileri hanedanın soyunu Hz. Nuh’un oğlu Yafes’e dayandırmışlardır (Öztürk, 2022, s. 262). Ancak Osmanlıların iktidarının dayandığı daha birçok meşruiyet kaynağı vardır.

Türk devletleri halifenin onayını alarak siyasî meşruiyetlerini pekiştirirken Osmanlılar hilâfet makamına sahip olmuşlardır. Yavuz Sultan Selim döneminde hilâfet Osmanlı Devleti’ne geçince iki makam tekrardan tek kişide toplanmış ve babadan oğula

geçmiştir. Halifeliğin Kureyşliler dışında bir hanedana geçmesini Sadrazam Lütü Paşa, bu zorunluluğun zamana bağlı olarak değiştiğini söyleyerek savunmuştur (Zorlu, 2022, s. 515). Bu makamın siyasî ve dinî bir güç olarak kullanılması, hükümdarın mutlak otoritesini pekiştiren bir meşruiyet kaynağı olmuştur (Altuntaş Duman, 2023, s. 13).

Bir devletin en önemli konularından biri olan adalet faslında, Osmanlılarda şer'î ve örfî kanunların bir arada yürütüldüğü görülmektedir. Ceza ve vergi konuları, Müslüman ve gayr-i müslimlerin birbirleriyle olan davaları şer'î hükümlerle çözülürken; idari konular, fethedilen bölgelerin teşkilatları ve vergi usulleri ise geleneklerden doğan örfî kanunlara göre ele alınmıştır (Yürük, 2020, s. 635). Dine bağlı olarak düzenlenen şer'î kanunlar, hükümdar dâhil herkesin üstündedir. Bu alanda değişiklik yapamayan hükümdar, örfî kanunlarla ilgili alanlarda ise dine aykırı olmamak kaydıyla kanunlar oluşturmuştur (Yürük, 2020, s. 635-636). Bu yüzden örfî kanunlar her hükümdarın iradesine göre değişebilmektedir (Bağdatlı, 2016, s. 247-264).

Osmanlı Devletinde hükümdar mutlak otorite olsa da devleti idare etmek için iyi işleyen kurumlar ve yöneticilere ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla devlet teşkilatlanmasında “ilmiye, kalemiye ve seyfiye” sınıfları oluşturulmuştur. Devlette önemli görevler üstlenen ilmiye, kalemiye ve seyfiye sınıfları; aynı zamanda karar alma, rejimi kontrol etme ve muhalefet yapma gücüne de sahip siyasî aktörlerdir (Gencer, 2004, s. 86). Bu sınıfların kendi aralarındaki mücadeleler ve tahtın varisleri arasındaki iktidar mücadelelerine dâhil olmaları da devletin yıkılma sürecindeki önemli etkenlerden biri olmuştur.

Osmanlı Devleti'ndeki veraset sistemi önceki Türk devletlerine göre bazı farklılıklar göstermektedir. Merkeziyetçi bir yapıya kavuştukça veraset konusunda mirasçısı olduğu Türk devletlerinin egemenlik anlayışından ayrılmıştır (Alp, 2012, s. 98). Süreç içinde taht kavgalarına engel olmak amacıyla “kardeş katli, ekber ve erşed sistemi, kafes sistemi” gibi kurallar uygulanmıştır. Bu uygulamalarla hükümdar, iktidarın korunması için hanedanın diğer üyelerini her zaman kontrol altında tutmuştur (Altuntaş Duman, 2023, s. 5). Şehzadelerin sancağa gönderilmesi usulünden vazgeçilmesi ise gelecekte tecrübesiz kişilerin hükümdar olmasına ve iktidarın zayıflamasına neden olmuştur.

Tarih boyunca Türk devletlerinin ülke savunmasında asker millet anlayışına sahip oldukları görülmüştür. Ancak Osmanlılarda diğer Türk devletlerinde olduğu gibi asker millet anlayışı kuruluş aşamasından sonra devam ettirilmemiştir. Özellikle de Batıda yapılan fetihler, daha profesyonel bir orduya ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bu

yüzden Osmanlılarda sistemli bir ordu teşkilatlanması kurulmuş ve sadece askerlikle uğraşan bir sınıf ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devletinin bu güçlü ordusu iktidarın gücünü temsil eden önemli bir meşruiyet kaynağı olmuştur.

Altı yüz yıl boyunca varlığını sürdüren, üç kıtada hüküm süren Osmanlı Devleti; birçok farklı etkenden dolayı zayıflamış ve yıkılmıştır. Coğrafi Keşifler, bilim ve teknik alanında Avrupa'nın gerisinde kalınması, kendi içinde yaşadığı sosyal ve siyasî sorunlar gibi etmenler Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına zemin hazırlamıştır (Bozkurt, 2022, s. 296).

2. ÂŞIK PAŞA, GARÎB-NÂME VE ÂŞIK PAŞA’NIN YAŞADIĞI DÖNEMİN SOSYO-KÜLTÜREL HAYATI

2.1. Âşık Paşa

Âşık Paşa, Türk edebiyatının olduğu kadar siyasî tarihimizin de önemli figürlerinden biridir. Âşık Paşa hakkındaki en önemli kaynak, oğlu Elvan Çelebi’nin yazdığı “Menâkıbü’l-Kudsiyye fi Menâsibü’l-Ünsiyye” adlı eserdir. Edebiyat tarihimiz açısından da önemli olan bu eser 2 bin beyitlik bir mesnevidir. Elvan Çelebi, mesnevisinin 500 civarındaki beyitinde babasının ahlak ve faziletlerinden söz etmesine rağmen onun hayatı hakkında çok somut bilgiler vermemiştir (Köksal, 2021)². Ancak Âşık Paşa’nın siyasî düşüncelerini daha iyi anlayabilmemiz için hayatına kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Asıl adı Ali olan Âşık Paşa, 1272 yılında Kırşehir’de doğmuştur. “Paşa” lakabının ise “ağabey, ileri gelen kişi” gibi anlamları olsa da babasının ilk çocuğu olmasından dolayı verildiği düşünülmektedir (Doruk, 2013, s. 168). Elvan Çelebi’den de edinilen bilgilere göre Âşık Paşa’nın dedesi, Anadolu’daki Babai isyanlarının önemli isimlerinden biri olan Ebu’l-Bekâ Şeyh Baba İlyas b. Ali’dir. Babası ise Muhlis Paşa’dır. Muhlis Paşa’nın bir dönem Konya’yı ele geçirip daha sonradan Karamanoğullarına bıraktığı bilinmektedir (Kut, 1991, s. 2). Bu bilgiler Âşık Paşa’nın ailesinin, dönemin siyasî hayatı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Âşık Paşa, Anadolu’da siyasî iktidarın zayıflayıp, Moğol baskılarından dolayı büyük siyasî olayların yaşandığı bir dönemde doğmuş ve hayatı bu olayların arasında geçmiştir (Yavuz, 2019, s. 31). Âşık Paşa’nın kendisi de bazı siyasî olaylara karıştığı için Mısır’a gitmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Amasya’ya dönerken Kırşehir’de hastalanıp burada vefat etmiştir (Kut, 1991, s. 2). Elvan Çelebi ise babasına duyduğu hayranlıktan dolayı onun, daha çok mutasavvıf yönlerini öne çıkarmıştır. Âşık Paşa’yı anlatırken bir evladın babasına, bir müridin şeyhine duyduğu hayranlık ve saygının göstergesi olarak mistik bir tablo ile velilik mertebesinin en üstüne çıkmış bir veli tarifi yapmıştır (Ocak, 1991, s. 3). “Tevârîh-i Âl-i Osman”ın yazarı Âşık Paşazâde de Âşık Paşa’nın torunudur ve dedesinden dolayı bu ismi kullanmaktadır (Özcan, 1991, s. 6).

² Köksal, M. Fatih, *Âşık Paşa Maddesi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü

Âşık Paşa'nın babası ve dedesi gibi tarikat ehli bir âlim olduğu bilinmektedir. "Vefâiyye" tarikatının Anadolu'daki başı olarak tanınmış bir mutasavvıftır (Ocak, 1991, s. 3). Elvan Çelebi'nin "Menâkıbü'l-Kudsiyye fi Menâsibü'l-Ünsiyye" adlı eserinde anlatılan bu durum "Latifi Tezkiresi", "Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye ve Hadâ'iku's-Şakâ'ik" gibi eserlerde de doğrulanmıştır (Köksal, 2021)³

Âşık Paşa, hem siyasî geçmişli olan bir aileden gelmesi hem de önemli bir devletin yıkılıp bir başkasının kurulduğu dönemde yaşamasından dolayı siyasî fikirleri önemli olan bir şahsiyettir. Kırşehir'in Osmanlıya geçmesinde önemli rol oynayan Âşık Paşa'nın asıl önemli yanı ise devrinin ideoloğu olmasıdır (Yavuz, 2019, s. 25). Bu yüzden toplumu sosyolojik açıdan çok iyi analiz etmiştir. Örneğin ondaki vahdet fikri sadece tasavvufî bağlamla sınırlı değildir. Âşık Paşa, insanların vahdet yoluyla mutluluğa ulaşacağını belirtmiş ve onun vahdet fikrine verdiği bu önem Osmanlıların kurduğu cihan devletinin ideolojik ve metafizik zeminini hazırlamıştır (Doruk, 2013, s. 172).

Siyasetle bu denli ilgili olan bir isim olmasına rağmen Âşık Paşa'nın eserleri daha çok edebî yönleri ve dil özellikleri bakımından edebiyat tarihimizde önem kazanmıştır. Yaşadığı dönemde Farsça büyük iltifat görmesine rağmen Âşık Paşa, Türkçe şiirler yazarak Türk dilinin gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Yunus Emre'nin etkisiyle hem hece vezni hem de aruzun heceye benzeyen vezinleriyle gazeller yazsa da Yunus Emre'deki lirizme ulaşamamıştır (M. Demirel, 1996, s. 203).

Şiirlerinde Yunus Emre ve Mevlana etkileri görülen Âşık Paşa kendinden sonraki birçok büyük şairi de etkilemiştir. Örneğin bazı sözleriyle Süleyman Çelebi'ye tesir etmiş ve edebiyatımızdaki en güzel mevlid örneği ortaya çıkmıştır (Yavuz, 2019, s. 25). Süleyman Çelebi, "Vesiletü'n-Necât'ta "Garib-nâme"yi örnek almanın dışında bazı beyitleri olduğu gibi kendi eserinde kullanmıştır (Köksal, 2021)⁴

2.2. Garib-nâme

Âşık Paşa'nın edebiyat tarihimizde en bilinen ve tezimizin konusun olan eseri "Garib-nâme" adlı mesnevisidir. Ancak bunun dışında "Fakr-nâme, Vasef-ı Hâl, Kimya Risâlesi, Kelâm-ı Âşık Paşa, Fûrkat-nâme, Elif-nâme, Risâle fi Beyânî's-Semâ" adlı eserleri de vardır.

³ Köksal, *Âşık Paşa Maddesi*.

⁴ Köksal, *Âşık Paşa Maddesi*.

Uzun bir mesnevi olan Garîb-nâme, bazı nüshalarda on iki bin beyit olarak karşımıza çıkmaktadır. Mehmet Fatih Köksal bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Nüshalara göre farklılık gösteren bu hacimli mesnevinin, Kemal Yavuz neşrine göre beyit sayısı 10 bin 613’tür. Daha önce yayımlanan pek çok yazıda zikredilen 12 bin sayısı mübalağalıdır.” (Köksal, 2021)⁵.

Garîb-nâme, tel’if bir eser olduğu için Anadolu’da türünün ilk örneği olarak kabul edilmektedir. Garîb-nâme’nin asıl önemi ise eserde bilerek Türkçenin kullanılmış olmasından gelmektedir. Âşık Paşa, dil özellikleri bakımından Yunus Emre etkisinde kalmıştır. Bunun yanında Âşık Paşa’nın Garîb-nâme’si Mevlana’nın “Mesnevi”sinden şekil ve muhteva olarak izler taşımaktadır (Doruk, 2013, s. 176). Edebiyat tarihimizde eser için farklı isimler kullanılmış olsa da Âşık Paşa, mesnevideki *“Bu Garîb-nâme inen geldi dile / Kim bu dil ehli dahı ma’ni bile”* beyitinde eserinin adını açıkça belirtmiştir (Köksal, 2021)⁶.

Garîb-nâme ile ilgili ilk bilgileri de yine Âşık Paşa’nın oğlu Elvan Çelebi vermiştir. Menâkıbu’l-Kudsiyye adlı eserinde Garîb-nâme hakkında şu beyitleri yazmıştır:

*Şoldur onıncı kim Kerîm ü Rahîm
Sunmuş ol gönle bir kitâb-ı ‘azîm
Şöyle kim ol kitâbda fasl u hitâb
Evveli âhiri anun on bâb
Degme bâb içre on hikâyetdür
Kimi ibret kimisi kikmetdür
Kimi zâhir ayân çıkar ma’nî
Kimi bâtın velî çakar ma’nî
Şol ki esrâr-ı ilmdür anda
Şol ki envâr-ı ilmdür anda
İlm-i kudret ki min ledün dildür
Evliyânun yakîne menzildür
Bu kitâbun hakâyıkın diller
Bu kitâbun dekâkıyın iller
İttifak itdiler beyân olmaz
Bahr-ı ummân hod bardağa sığmaz*

⁵ Köksal, *Âşık Paşa Maddesi*.

⁶ Köksal, *Âşık Paşa Maddesi*.

Çok 'acîb ü garîb hikmetler

Çok bedî' ü sanî' san'atlar

İy ledün issi min ledün yigidi

Bu nefesler yazılmamag yig idi (Menâkıbu'l-Kudsiyye, s. 130-131).

Kemal Yavuz ise Garîb-nâme ile ilgili yaptığı çalışmanın girişinde Elvan Çelebi'nin beyitlerini şu şekilde yorumlamıştır:

“Burada Elvan Çelebi eserin, Âşık Paşa'nın gönlüne sunulmuş bir kitap olduğunu, on bölümden meydana geldiğini; her bölümde kimi açık kimi örtülü ibret ve hikmetler anlatan kıssalara yer verdiğini, bunların bazılarının ilim sırrı, bazılarının ilim nuru olduğunu, böylece kudret ilmini anlattığını, bu kitaptaki hakikatlerin ve inceliklerin anlatılamayacağından illerin ve dillerin bir olduklarını, görülmemiş şaşırtıcı hikmetlerin, çok bedî ve sanî sanatların bu eserde toplandığını, böylece cevherlerin bu eserde toplandığını belirtir.” (Yavuz, 2019, s. XIVII).

Garîb-nâme ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Ancak bunların en kapsamlısı Kemal Yavuz'un dört ciltlik tıpkıbasım şeklindeki çalışmasıdır. Garîb-nâme ile ilgili farklı konularda yapılan çalışmalar rastgele yazılmış bir mesnevi olmadığını göstermektedir. Garîb-nâme'deki bölümlerin algoritması, kendine özgü sistematik bir düşünce yapısı olduğunu göstermektedir (Ovacık, 2016, s. 284). Âşık Paşa eseri on bâb şeklinde düzenlemiş ve her bâbda on farklı hikâye anlatmıştır. Garîb-nâme'nin bazı nüshalarında Farsça bir mukaddime varken eserin başında da her bölüm kısa kısa tanıtılmıştır (Erkoç, 2020, s. 67). Eserde güzel ahlak, ibadet, tasavvuf gibi konuları günlük hayattan örneklerle somutlaştırarak anlatmıştır.

2.3. Âşık Paşa Dönemi: Sosyo-Ekonomik Durum ve İktidar Anlayışları

Âşık Paşa, hem sosyal hayata hem de siyasete yönelik fikirleri her zaman karşılık bulmuş bir isimdir. Âşık Paşa'nın siyasî fikirleri iki açıdan önem taşımaktadır. Bunlardan ilki ailesinin siyasî kökleridir. Ailesinden kalan siyasî miras onun da siyasî bir birikime sahip olmasını sağlamıştır. İkinci neden ise yaşadığı dönemde var olan siyasî kaos ortamıdır. Âşık Paşa'nın yaşadığı dönem; Anadolu'nun siyasî, sosyal ve ekonomik yapısının dönüm noktalarından biri olarak kabul edilir. Moğol istilasıyla siyasî otorite zayıflamış, bu istiladan kaçan insanlar Anadolu'ya göç etmiş ve bu sorunlar neticesinde yeni beylikler kurulmuştur. Türk siyaset tarihinin önemli devletlerinden Anadolu Selçuklularının yıkılıp Osmanlı Devletinin kurulduğu bu ortamda Âşık Paşa gibi âlimler toplumda önemli roller üstlenmişlerdir. Halkın içinde olan tarikat ehli bu âlimler, toplumu

analiz etmiş ve sorunlarını iktidara bildirmişlerdir. Bunun yanında Âşık Paşa, insanları Osmanlı hâkimiyeti etrafında birleştirmeye çalışmıştır.

Âşık Paşa, iki önemli siyasî gücün varlık gösterdiği bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışları; hem dönemin devlet yapısının hem de halkın devletle olan ilişkilerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Anadolu, bu süreçte yalnızca bir coğrafya olarak değil; aynı zamanda kültürel, dinî ve sosyal değişimlerin merkezi olarak da önemli bir konumda yer almıştır. Sosyo-ekonomik açıdan tarıma dayalı bir toplum yapısı, kölelik, feodal yapı ve toprak mülkiyetinin hâkim olduğu bir düzende yönetim anlayışları şekillenmiştir. Devletin gücü, toprakların verimliliği ve halkın devlete olan bağlılığı ile doğrudan ilişkili olmuştur.

Anadolu Selçuklularında da önceki Türk devletlerinde olduğu gibi törelere bağlılık ve kut anlayışı devam etmiştir. Ancak devletin ordusu açısından önemli olan “gulam ve ikta” sistemi, Moğol istilalarıyla iktidar zayıflayınca bozulmuştur (Kucur, 2018, s. 184). Anadolu Selçukluları ayrıca hilâfet makamının da desteğini alarak Müslüman halkın nezdinde iktidarın meşruiyetini pekiştirmiştir. Anadolu Selçuklu hükümdarları, ülkede şer'î ve örfî kanunları birlikte uygulayarak halkın nezdinde iktidarlarını pekiştirmişlerdir. Devletin dağılmasıyla ortaya çıkan beylikler de benzer bir hâkimiyet anlayışını devam ettirmişlerdir.

Anadolu Selçuklularının yıkılmasıyla ortaya çıkan beyliklerden biri Osmanogulları'dır. Bulundukları coğrafi konum ve izledikleri politikalarla bu beylikler arasında öne çıkmışlardır.

Osmanlı Devletinde yönetim, bir anlamda mirasını devraldığı Anadolu Selçuklularından esinlenilerek oluşturulmuştur (Uslu, 2019, s. 9). Bu yönetim anlayışı önceki Türk İslam devletlerinin yönetim tarzıyla da örtüşmektedir. Bu dönemin iktidarlara halkın sadakatini sağlamaya yönelik dinî ve töresel bir temele dayanırken yönetici sınıfın meşruiyet kaynakları da büyük ölçüde bu iki alanda güç kazanmıştır. Selçukludan Osmanlıya geçişle birlikte bu temeller üzerine daha merkeziyetçi, padişahın mutlak egemenliğini pekiştiren yeni bir yönetim anlayışının inşa edildiği görülmektedir.

Yönetimde benzerlikler olsa da Osmanlı Devleti, zamana ve coğrafyaya uygun politikalar da geliştirmiştir. Zamanla devraldığı yönetim mirasında bazı değişiklikler yaparak devletin parçalanmasını engellemiş ve diğerlerine göre daha uzun ömürlü olmuştur (Bozkurt, 2022, s. 297). Osmanlılar, yönetim konusunda yaptıkları hamlelerle daha merkeziyetçi bir yapıya kavuşup halkın üzerindeki mutlak egemenliği güçlendirmişlerdir. Öncelikle iktidar için hanedanın asaleti ve dinî meşruiyet önemli

olduğundan Osmanlı Devleti, bu konulara önem vermiştir. Osmanlıların yönettiği halkın büyük çoğunluğu Müslüman olduğu için Sultan olacak kişilerin Oğuz soyundan gelmesi ve dinen yönetme yeterliliğine sahip olması gerekli görülmüştür (Zorlu, 2022, s. 513). Bu yüzden devlet var olduğu sürece tek bir hanedan tarafından yönetilmiştir. Altı yüz yıl boyunca Osmanogulları dışında bir hanedanın yönetime gelmesi söz konusu dahi olmamıştır. Ancak Türk devlet geleneğinde görülen “devlet hanedanın ortak malıdır” anlayışı, zamanla “devlet, padişahın malıdır” anlayışına dönüşmüş ve padişahın, iktidarını koruması için kardeş katli gibi uygulamalara gidilmiştir (Bozkurt, 2022, s. 297).

Âşık Paşa'nın yaşadığı dönemde tanıklık ettiği bu iki devletin iktidar anlayışlarının birbirlerini tamamlar nitelikte olduğu görülmektedir. Her iki devlette de iktidarın asalet ve dine dayanması, adalet sisteminin gelenekler ve dinî kurallara göre işletilmesi, günlük yaşamda halkın kültürüne ve geleneklerine göre düzenlemeler yapılması gibi etmenler halkın sadakatini ve itaatini arttırmıştır. Bu yüzden hem Anadolu Selçukluları hem de Osmanlılar, güçlü bir merkeziyetçi yönetim kurarak Anadolu'da uzun süren bir egemenlik kurmuşlardır.

3. GARÎB-NÂME'DE İKTİDAR ANLAYIŞI

Âşık Paşa, Türk-İslam düşünce dünyasının öncü isimlerinden biridir. Devrinin ideoloğu olarak halkın yaşamını yakından izlemiş ve dönemin toplumsal yapısını çok iyi analiz etmiş bir âlimdir. Yaşadığı dönemde halkın sorunlarına çözüm önerileri sunmuştur. Garîb-nâme ise Âşık Paşa'nın bilinen en önemli eseri olarak kültür tarihimizde yer edinmiştir.

Garîb-nâme, sadece tasavvufi ve edebî yönüyle değil; toplumsal ve siyasal çözümlemeleri bakımından da tarihimizde büyük bir öneme sahiptir. Fakat bu değerli eser; bugüne kadar daha çok dil bilim, dönemin kültürel hayatı ve tasavvufî özellikleri açısından incelenmiştir. Eserde verilen siyasî mesajlar ise sınırlı sayıda çalışmanın konusu olmuştur. Ancak Garîb-nâme, yazıldığı dönemin sosyo-politik sınırları içinde Türk-İslam düşüncesinin kurucu kodlarını yansıtan bir eserdir (Ovacık, 2016, s. 13). Garîb-nâme'yi aynı dönemde yazılmış diğer eserlerden ayıran bir başka önemli yönü de sade bir dille yazılmasıdır. Âşık Paşa'nın Türk dili ve kültürü ile ilgili taşıdığı bu hassasiyeti sayesinde anlattıklarının halk tarafından daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır.

Âşık Paşa'nın eserinde soyut konuları anlatırken halkın yaşamından örneklerle somutlaştırdığı görülmektedir. Halkın gündelik hayatına yönelik daha tanıdık argümanlar kullanmasından dolayı yaşadığı dönemde Mevlana ve Yunus Emre gibi benzerlerinden daha çok tesiri olmuştur (Ovacık, 2016, s. 284).

Garîb-nâme, Anadolu'nun sosyo-politik olarak kaos yaşanan bir döneminde yazılmıştır. Moğol istilasından kaçan halkın Anadolu'ya yerleşmesi, yerel beyliklerin kurulması ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin son bulması; bu dönemin en önemli siyasî değişimlerindendir. Anadolu Selçuklularının yıkıldığı ve Osmanlının kurulduğu yıllara denk gelen bu dönemde halkın yaşadığı huzursuzluk ve belirsizlik ortamı, her yönüyle iktidarın güvenilirliği ve sağlamlığı konusunda endişelere neden olmuştur. Bu durum, halkın güven duyabileceği güçlü bir lider ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. İki devlet arasındaki yönetim anlayışları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, dönemin sosyo-ekonomik yapısına etki etmiş ve bu da doğrudan halkın iktidara bakışını şekillendirmiştir. Böyle bir ortamda Âşık Paşa, siyasî iktidarın nasıl olması gerektiğine dair fikirlerini paylaşp, verdiği örnekler üzerinden iyi bir liderde olması gereken özellikleri açık bir şekilde anlatmıştır.

Anadolu'nun siyasî bir kaos içinde olduğu dönemde sözü dinlenen bir âlim olarak halkın Âşık Paşa'dan beklentileri olmuştur. Âşık Paşa da böylesi bir ortamda yönetime dair fikirler sunmuş ve bu fikirleri yeni kurulacak devlete etki etmiştir. Âşık Paşa, her sınıftan insana yol göstermeye çalışırken öncelikle idareciler üzerinde durmuş; idarecilerin asil, cömert, cesur, adil, merhametli, vefalı, halka güven veren alplik unvanına layık kişiler olması gerektiğini ifade etmiştir (Yavuz, 2000, s. 7). Siyasî liderlere tavsiyelerde bulunurken halka da Osmanlı egemenliğinde toplanmayı tavsiye etmiştir. Nitekim Âşık Paşa'nın, toplumdaki bu sıkıntıları görerek bunlara çareler araması, toplumu iyi tanıdığını ve sosyolojik tahliller yapabildiğini göstermektedir (Doruk, 2013, s. 172).

Garîb-nâme, genel olarak tasavvufî öğretilerle öne çıksa da Âşık Paşa'nın tasavvur ettiği devlet anlayışına dair fikirlerini barındırmaktadır. Eserde, iktidar ve ahlak ilişkisine dair önemli bölümler bulunmaktadır. Bu yüzden Garîb-nâme, sadece tasavvufî değil; aynı zamanda siyasal ve toplumsal bir rehber işlevi gören önemli bir eserdir. Dolayısıyla Türk-İslam dünyasında, iktidar konusunda başvurulması gereken önemli bir kaynaktır. Eserde toplumun huzurunun ancak güçlü bir devletin varlığı ile sağlanabileceği belirtilmiştir. Bu bağlamda halkın huzuru, güvenliği ve refahı için iktidarın doğru şekilde, işlevsel olması gerektiği fikrini savunmuştur. Bu fikirlerini birçok düşünürün yaptığı gibi soyut teorilerle anlatmak yerine çeşitli metaforlar ve hikâyelerle somutlaştırmıştır.

Âşık Paşa, eserde yer alan bazı beyitlerde ideal bir iktidarın hangi esaslar üzerine bina edilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Buna göre Garîb-nâme'de öncelikle akıl ve ahlakla desteklenmiş güçlü bir monarşiye ihtiyaç duyulduğunu anlatmıştır (Ovacık, 2016, s. 279). Ancak başarılı bir devlet teşkilatı için günün şartlarında güçlü bir monarşiye ihtiyaç olduğunu söylese de bu monarşinin, iktidarın diğer şartlarını da taşıyarak meşruiyetini pekiştirmesi gerektiğini anlatmıştır. Bu bağlamda Garîb-nâme'de *ilahî takdir, asalet, akıl ve ilim, kudret, adalet, liyakat, fazilet, edep, cömertlik, birlik, tevazu ve alçak gönüllülük, nefis, cesaret, güvenilirlik, halkın ihtiyaçlarının karşılanması ve merhamet sahibi olmak* kavramları etrafında şekillenen bir iktidar tasavvuru dikkat çeker. Esasen bu kavramların hepsi birbiri ile ilişkili ve birbirini tamamlayacak niteliktedir. Bu yüzden eserde meşru bir iktidarın sahip olması gereken bu özellikler farklı örneklerle anlatılırken bazı bölümlerde tekrarlar olduğu görülmektedir.

Âşık Paşa'nın, Garîb-nâme'nin birçok yerinde tasavvur ettiği ideal hükümdarla ilgili tarifler yaparken zaman zaman çelişkiler yaşadığı da görülmektedir. İktidara sahip olmak için bir kişinin asalet, akıl ve kudret sahibi olması şartını koşarken başka bir

bölümde ise asil ve edepli olmasını yeterli görmüştür (Erkoç, 2020, 148). Ancak eser bir bütün olarak incelendiğinde bu küçük çelişkilerin, o anda sözü edilen konuların önemini vurgulamak için ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Garîb-nâme'de ortaya konan iktidar anlayışı, dönemin sosyal, kültürel ve siyasal koşullarını yansıtan derin bir düşünsel arka plana sahiptir. Eserin içeriği, iyi bir iktidarın nasıl olması gerektiği, hükümdarın halkla ilişkilerinin nasıl düzenlenmesi gerektiği ve toplumda adaletin sağlanmasının önemi gibi konuları kapsamaktadır. Bu çalışmada, Garîb-nâme'deki beyitlerden yola çıkarak eserin siyasî boyutunu ve Âşık Paşa'nın hayal ettiği iktidarı anlamaya çalışacağız.

Âşık Paşa'nın bir liderde aradığı ilk özelliklerin asalet, akıl ve kudret kavramları olduğunu ifade etmiştik. Ancak çalışmamızda başlıkların birbirleriyle ilişkilerinden hareketle farklı bir sıralama izlenecektir. Bu bağlamda Türk İslam devletlerinde iktidarın kaynağının Allah'ın emri olduğu inanişından dolayı öncelikle “İlahi Takdirle İktidara Gelmiş Olmak” başlığı ele alınacaktır.

3.1. İlahi Takdirle İktidara Gelmiş Olmak

İktidarın kaynağı her zaman insanların merak ettiği bir konu olmuştur. İnsanlar, her çağda bu konuda farklı fikirler geliştirilmişlerdir. İlk Çağ uygarlıklarından Orta Çağ'ın sonuna kadar iktidarın tanrısal bir kaynağı olduğu düşünülmüştür. Bu düşünce, iktidarlar için en önemli meşruiyet kaynaklarından biri olmuştur. İlk Çağlarda insanlar anlamlandıramadıkları her konuda olduğu gibi yönetme yetkisinin belli bir kesimin elinde olmasının da tanrıların emriyle olduğunu düşünmüştür. Orta Çağ'da ise özellikle Aziz Pavlus ve Aziz Augustinus devletin tanrısal bir kaynağa sahip olduğunu anlatarak dinin iktidarlar üzerinde hâkimiyet kurmasını sağlamışlardır. Pavlus'un doktrinine göre Tanrısal olmayan iktidar meşru değildir ve iktidara karşı olacak direnişler Tanrı'ya karşı olacaktır (Gülten, 2020, s.39). Ancak Aydınlanma hareketleriyle bu durum değişmiş ve insanların temel ihtiyaçlarının öncelendiği iktidar anlayışları ortaya çıkmıştır. Yani Orta Çağ'da yasalar ilahî bir kaynağa dayanırken Yeni Çağ'da yasalar dünyevîleşmiş ve hükümdarlar yeni yasa yapıcılar olmuştur (Bulut, 2019, s. 7).

Bütün eski devletlerde olduğu gibi Türkler ve Müslümanlarda da iktidarın ilahî bir kaynağa dayanması, önemli bir meşruiyet kaynağı olmuştur. İslam âlimlerinin bu inanışa sahip olmasının nedeni Kur'ân-ı Kerim'de yönetme yetkisi verilen yönetici ile ilgili ayetlerin bunu desteklemiş olmasıdır:

“Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar ve hâkimiyet sahibi kıldık. Ve hedeflerine ulaşmak için lâzım gelen akıl, ilim, kuvvet ve idarecilik gibi vasıflarla ve imkânlarla donattık.” (Kehf Suresi, 84. Ayet).

İslamiyet’te var olan bu inanın benzer bir örneği henüz Müslüman olmayan Türklerde de olduğu görülmektedir. İktidarın ilahî bir kaynağa dayanması, Türklerde “kut anlayışı” olarak tanımlanmıştır. Törelerle birlikte en önemli eski Türk devlet geleneklerinden biri olan kut inancı, hükümdarın kanından dolayı kendisine verilen bir yönetme yetkisidir (Çavdaroğlu, ty, s. 6). Yönetme yetkisi olan “kutun” Gök Tanrı tarafından verildiği hanedana herkes itaat etmiştir. Devletlerin yönetiminde hem eski Türk geleneklerinin hem de dinî kuralların bir arada yaşatıldığı dönemin âlimlerinden olan Âşık Paşa da iktidar için benzer düşünceleri savunmuştur. Âşık Paşa, saltanat makamını bir üstünlük olarak görmüş, bu makamı verenin de koruyanın da Allah olduğunu ifade etmiştir (Bozkurt, 2022, s. 297). Garîb-nâme’nin birçok yerinde de saltanatın Allah tarafından verildiğini anlatmıştır:

*Saltanat ârâste vü gem ‘adl u dâd
Hükmi geçmez anda çi biliş çi yâd
Sordum eytdüm ne kişidir bu kişi
Kimden aldı böyle mutlak bu işi
Eytdiler sulâtân budur bellü beyân
Tañrı’ dandur devleti bilgil ‘ayân* (Garîb-nâme, b. 4368-4370).

*Hoş nasîbdür dünyada şol saltanat
Tañrı emri olur aña kol kanat* (Garîb-nâme, b. 9040).

Âşık Paşa’nın bu düşüncelerine göre iktidar gücünü Allah’tan alan hükümdar eğer bunu unutmazsa adil olacak, hükmü her yerde geçecek ve insanlar ona bağlı olacaktır. Bundan dolayı iktidarı bahşeden Allah da hükmünün uzun sürmesi için onu koruyup kollayacaktır.

İktidarın tanrısal boyutundan dolayı iktidar sahiplerinin yönetme yetkisi bir hak olarak görülürken halkın buna itaat etmesi de bir görev ve sorumluluk olarak görülmüştür. Bu yüzden hükümdarın halkına karşı sorumlulukları onları korumak, halkın görevi de hükümdara itaat etmektir. Eski Türk gelenekleri ve İslam kültüründe de halkın bu seçilmiş kişiye itaat etmesi beklenmektedir. Çünkü ona bu saltanatı veren, inandıkları yaratıcıdır. Allah’ın tayin ettiği lidere itaat edilmesi gerektiği Kur’ân-ı Kerim’de belirtilmiştir:

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygamber’e ve sizden olan ülü’l-emre (emir sahibi idarecilere) de itaat edin.” (Nisa Suresi, 4/59).

Âşık Paşa, bu inanış doğrultusunda iktidarın Allah tarafından verildiği için hükümdarın sıradan insanlardan farklı ve üstün olduğunu; insanların da bunu bilerek hükümdarın üstünlüğünü kabul etmeleri gerektiğini anlatmıştır:

*Çün Çalap viridi aña bu mansıbı
Dutmañ anı siz bu kamu halk gibi
‘İzzet eyleñ ‘izzete lâyük bilüñ
Hak ‘azîzlepdir anı bayık bilün (Garîb-nâme, b. 5907-5908).*

Bu beyitlerde insanların, hükümdarın üstünlüğünü kabul etmesi gerektiği anlayışının pekiştirildiği görülmektedir. İktidarın kaynağı, insanların hükümdarı sevmesine vesile kılınmıştır.

Âşık Paşa, bu anlayışın devamı olarak Garîb-nâme’deki onuncu bölümün sekizinci hikâyesinde Nîsa Suresi’nin bu ayetine atıfta bulunmuştur. Bu bölümde Allah ve Hz. Peygamber’e (s.a.v) itaat edenlerin; idarecilerine de itaat etmelerini, isyan etmemelerini, aksi halde dinden çıkmış sayılacaklarını ifade etmiştir. Çünkü saltanat Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir ve Allah’ın emirleri ona kol kanat olmuştur:

*Kim muti’sse Tañrı’ya Peygâmbere
Ol ülü’l-emre gerek boyun vire
Âsi olur ger muti’ olmaz-ısa
Kâfir olur hakkı hak bilmez-ise
Kölgesidür Tañrı’nun bu saltanat
Tañrı emri olur aña kol kanat
Çünkim Allah’dan aña açıldı baht
Geldi devlet ol suratda urdı taht (Garîb-nâme, b. 10049-10052).*

Âşık Paşa, Garîb-nâme’nin son bölümündeki bu beyitlerde ise yine Allah’ın tayin ettiği yöneticilerin üstünlüğünü vurgulamıştır. Yönetme yetkisi herkesin iman ettiği yaratıcı tarafından verildiği için insanlar, hükümdarın kendisini veya yönetme şeklini sevmeseler dahi saygı duymalıdır.

İslam siyaset düşüncesine göre ülkenin ve iktidarın temeli dindir (Bağdatlı, 2016, s. 185). Bu yüzden yönetici seçilen kişi, üstün yeteneklere sahip olup dinin ve ülkenin koruyucusu olarak görülmüştür. Kur’ân-ı Kerim’deki Bakara Sûresi’ndeki şu ayette yönetici seçilen kişilerin üstün özellikleri belirtilmiştir:

“Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü arttırdı. Allah, mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır; hakkıyla bilendir.” (Bakara Sûresi, 247).

Bu anlayıştan dolayı İslamiyet’in doğduğu dönemde Hz. Peygamber (s.a.v) devletin de doğal lideri olmuştur. Aynı gelenek, daha sonradan Dört Halife Döneminde de devam etmiştir. Müslüman olan diğer devletlerin liderleri de meşruiyetlerini pekiştirmek için halifeden destek almaya çalışmışlardır. Ancak Osmanlı Devleti hilafet makamına sahip olunca din ve devletin koruyucusu olma unvanını üstlenmiştir. Böylece padişah, Allah’ın temsilcisi olarak kutsal bir hüviyete bürünmüş ve halk üzerindeki hâkimiyeti pekiştirmiştir (Bozkurt, 2022, s. 297). Âşık Paşa, henüz halifelik Osmanlıya geçmeden önce hükümdarların sahip olması gereken bu özelliklere dikkat çekmiştir. Garîb-nâme’de, hükümdarları hem dinin hem dünyanın direği olarak görmüştür:

Ola ol sultân bu dünyâ diregi

Baglana anuñla halkuñ yüregi

Hem ola ol pâsbân uşbu dine

Tâ ki nehy atlanmaya dîn esbine

Ya ’ni hakkı bâtıla basdurmaya

Kendü dahı basmaga kasd urmaya (Garîb-nâme, b. 9810-9812).

Âşık Paşa, bu beyitlerde tasavvur ettiği hükümdarları Allah’ın emirlerine uyan, dini batıl fikirler ve hurafelerden koruyan, kişiler olarak anlatmıştır. Çünkü onun idealize ettiği hükümdarın tek görevi dünyevî işlerle meşgul olmak değil, dini de korumak olmalıdır.

Yönetme gücünün tanrısal bir kaynaktan gelmesi iktidar sahibinin tahtını tek başına korumaya yetmeyecektir. Bunun için liderin başka vasıflara da sahip olarak bunu hak etmesi gerekmektedir. Diğer medeniyetlerde hükümdar, tanrıdan aldığı güçle her türlü yetkiye sahipken Türklerde ve İslamiyet’te ilahî gücün, hem yetki verdiği hem de hükümdara sınırlar çizdiği görülmektedir. Bu sınırlar, Kur’ân-ı Kerim’de yöneticilerin halka karşı olan sorumlulukları ve nasıl davranmaları gerektiğini açıkça anlatan ayetlerde görülmektedir.

“Şüphesiz Allah, size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.” (Nisa Suresi, 58. Ayet).

İslam âlimlerinden Fârâbî’ye göre de erdemli toplumlar tanrısal bir güçle yönetilmelidir ancak lider faziletli ve mutlu olursa şehrin halkı da fazıl ve erdemli olacaktır (Altıntop, 2016, s. 55-57). Eski Türk devletlerinde yönetme yetkisi olan “kutun”

tanrı tarafından verildiği daha önce ifade edilmişti. Türk devlet geleneklerine göre kağan, Gök Tanrı'nın töreleri uygulamakla görevlendirdiği bir görevliden öte değildir (D. Demirel, 2017, s. 8). Bu durumda kağan, sonsuz ve sorumsuz bir yetkili değildir. Kuta sahip olsa da halkına karşı sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar doğrultusunda başarılı olmak için tanrının buyruklarına uymak zorundadır. Bunlara uymayan liderin başarısız olmasından dolayı devlet tehlikeye girince Türkler, bunun sorumlusu olan kağanı değiştirme yoluna gitmişlerdir. Bu bilgilere göre Türklerde ve İslamiyet'te iktidar, sadece dünyevî bir otorite değil aynı zamanda ilahî bir sorumluluk olarak görülmüştür. Yusuf Has Hâcib de Kutadgu Bilig'de iktidarın ilahî bir kaynağı olduğunu ve iktidarın bahşedildiği hükümdarın bunu bilip, nefsine uymadan Allah'ın hükümlerine göre davranması gerektiğini anlatmıştır:

Bu beglik küçün almadın sen tilep

Bayat berdi fazlı bile belgülep

Ağırladı berdi bu beglik saña

Munñ şükri kılğıl ay bilgi keñe

Köñül tüz özüñsüz bayatka tapın

Bodunka törü kıl bağırsaklıkın

Havâñnı ukuş birle başğıl utup

Bu nefsin bilig birle yençgil tutup (Kutadgu Bilig, b. 5469-5472).

Âşık Paşa da iktidarın Allah tarafından verilen bir nimet olduğuna inanmıştır. Garîb-nâme'nin birçok yerinde hükümdarın bunun bilincinde olup iktidarını korumak için Allah'ın emirlerine riayet ederek halkını yönetmesi gerektiğini açıkça anlatmıştır. Âşık Paşa'ya göre hükümdar bunu yapabilmek için öncelikle nefsini öldürmelidir. Hükümdar, nefsini öldürüp aklıyla hareket etmelidir. Çünkü gerçek hükümdar, nefsine uyup dünya nimetleriyle meşgul olan kişi değil; Allah'ın emirlerine uyan kişidir:

Din içinde şoldur alplık kim kişi

Nefsini basmak ola her dem işi

Dün ü gündüz çalışa nefsi-y-ile

Tâ ki nefsi düzige 'aklı bile

Şöyle oldı bunlaruñ dirlikleri

Kim Çalap emri ola birlikleri

Emr içinden taşra nesne sevmeye

Dünyayı sayd eyleyüben kovmaya

Nefsüñ ulu leşkeri nedür hevâ

Bu hevâ şoldur kim ol dünyâ kova (Garîb-nâme, b. 8554-8558).

Nefsin istek ve arzuları insanlara her zaman tatlı gelmektedir. Ancak din uğrunda mücadele edecek gerçek bir alp bunlarla baş edebilmelidir. Nefsinin istek ve arzularını aklının emirlerine uydurup dizginleyebildiği ölçüde başarılı olacaktır. Hükümdar alplerin başı olduğu için öncelikle kendisi bunu yapıp tahtı veren Allah’a layık olmalıdır.

Hükümdarın, halkında nazarında sevilmesi için nefsine uymamaktan daha başka meziyetlere de sahip olması gerekmektedir. İslamiyet’te dini liderin doğal olarak devletin de lideri olması gerektiği daha önce belirtilmişti. Ancak hükümdarlık, emir verme ve emirleri icra etme meselesi olduğundan emir veren kişinin muktedir bir otorite kabul edilebilmesi için itaati altındaki insanların, onun meşruiyetini tanımaları gerekmektedir (Donuk, 1978, s. 150). Bunun yollarından biri de lider olacak kişinin, halkın ortak paydası olan dinî konularda da konumunun gerektirdiği liyakate sahip olmasından geçmektedir. Âşık Paşa, Garîb-nâme’de bu kişileri; hakla batılı birbirinden ayıran, Allah’ın emirlerine uyan ve bunları insanlara anlatan, insanlara iyi niyetle yaklaşıp ihsanlarda bulunan, söyledikleri ve yaptıkları birbiriyle uyumlu olan kişiler olarak anlatmıştır. Ona göre böyle liderler Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından da övülmüş ve halkın saygı gösterdiği kişilerdir:

*Taîrî ’nuñ genc-hânesidür sînesi
Zehresi yok kimse aña dinesi
Kanda kim ol oturuban söz aç
Dîn içinde hakkı bâtıldan seçe
Allah emri kankısıdur bildüre
Emre bpyun vormeyeni öldüre
İlla ilk kendü duta ol buyruğı
Yola andan da ’vet ide ayruğı
Kimde kim ’ilm ü ’amel oldı tamâm
Cümle halk göñli aña oldı makâm
’İlmini şol işidenler söz-ile
Fi ’lini hem göreler bu göz-ile
Kavl ü fi ’li çün münâsib bulına
Cân vireler cümle anuñ yolına
Kamu ’âlem hükmüne muhtâc ola
Şöyle kim ol tok u bunlar aç ola
Eyle olsa bay olur bes ol kişi
Kamudan artuk anuñ bahşâyışı*

(Garîb-nâme, b. 5913-5921).

İslam dini insanlara yardımlaşmayı, birbirine ihsanlarda bulunmayı, hakla batılı birbirinden ayırmayı emreder. Bunları kontrol edecek kişi de aynı zamanda dinî lider olan hükümdar olmalıdır. Ancak Âşık Paşa'nın da üzerinde durduğu gibi hükümdar dinî lider olarak halkı hakka uymaya davet ederken öncelikle kendisinin uyması gerekmektedir.

Tarih sahnesinde birçok devlet kurulmuş ve yıkılmıştır. Ancak iktidar kavramı hiçbir zaman yok olmamıştır. Âşık Paşa'ya göre de iktidarın yok olmamasının nedeni bunun, Allah'ın bir lütfu olmasıdır. Bu anlayıştan dolayı Garîb-nâme'de saltanatın aslında devlet olduğunu ve devletin temelinde Allah'ın verdiği gücün olduğunu anlatmıştır:

Saltanat şoldur kim devlet-durur

Devlet oldur kim adı kudret-durur

İşi kudret işler adı bir kişi

Ol kişi ölür gider ölmez işi

Yine bir sûretten işler yiñi işi

Yine virür kudret aña perveriş (Garîb-nâme, b. 10060-10062).

Devletin sonsuz olmasını sağlayan Allah'ın hükmüdür. Benzer düşünce, eski Türk devlet geleneğinde ise “devlet-i ebed müebbet” kavramıyla karşılanmıştır. Ayrıca Türklerde cihan hâkimiyeti isteği de vardır. Türk tarihini yakından bilen Âşık Paşa, cihan hâkimiyeti düşüncesiyle birlikte devlet-i ebed müebbet düşüncesini de Garîb-nâme'de dile getirmiştir (Erkoç, 2020, s. 146). Onun bu anlayışına göre devlet yıkılsa bile Allah'ın emriyle yeni bir iktidar ortaya çıkar. Böylece bu iş kıyamete kadar devam eder:

Tâ-kıyamet ol hüküm kâyim-durur

Suret ölür saltanat dâyim-durur

Pes bilün kim mu'teberdür saltanat

Aña Allah kudretidür kol kanat (Garîb-nâme, b. 10060-10064).

İktidar gücünün birçok farklı birleşeni olsa da sonsuz olmasını sağlayan Allah tarafından verilmiş olmasıdır. Türk devletlerinde de görevlerini yapamayan kağanın değiştirilip devletin varlığını devam ettirmesi bu duruma örnektir. Âşık Paşa, beyitlerinde buna değinerek saltanatın aslında devlet olduğunu, varlığının devam etmesinin de kişilerin şahsına değil, Allah'ın emrine bağlı olduğunu anlatmak istemiştir.

3.2. Asalet Sahibi Olmak

Günümüzde modern devletlerin yönetim anlayışlarında liderin asaleti önemli bir kriter olmasa da eski uygarlıklar ve devletlerde buna büyük önem verilmiştir. Eski

dönemlerde, iktidar sahibi olmak için asil bir soydan gelmek önemli bir meşruiyet kaynağı olarak kabul edilmiştir. Batılı toplumlarda asil bir soydan gelen her hanedanın iktidarı ele geçirebildiği görülmektedir. Ancak Doğu toplumlarında yöneten hanedana sadakat olduğu dikkat çekmektedir. Genellikle aynı soyun farklı kollarından da olsa iktidarın aynı hanedanda kaldığı görülmektedir. Benzer şekilde iktidarın asil bir soya ait olduğu görüşü İslam dünyasında da hâkimdir. Hz. Peygamber (s.a.v) vefat ettikten sonra halifelik seçimi konusunda neseb tartışması yaşanmıştır. Başka soylardan hilafet adayları olduğu halde Hz. Ebubekir (ra) ve Hz. Ömer (ra) bu duruma karşı çıkmıştır. Hz. Ebubekir (ra), Ensar topluluğuna Hz. Peygamber'in (s.a.v) "İmamlar Kureyştendir." sözünü hatırlatmasıyla halifelik ve devlet başkanlığı Kureyş soyundan devam etmiştir (Muharem, 2003, s. 58-59). Henüz İslamiyet'i kabul etmeyen Türklerde de yönetimde buna benzer uygulamaların yaşatıldığı görülmektedir.

İktidarın meşruiyetini dayandığı kaynaklar, toplumlara göre bazı farklılıklar gösterse de temelde benzer nedenlerle karşılaşmaktayız. Eski Türk devletlerinde meşruiyet, aslında asaletle birlikte bir doğal hukuku işaret etmektedir. Meşruiyet, hanedan mensubu bir bireyin "meşru doğum" nedeniyle tahta geçme hakkını ifade etmektedir (Şen, 2019, s. 3). Eski Türk devletlerinde iktidara sahip olmak için tanrısal bir kaynağa sahip olan soydan gelmek önemli sayılmıştır. İktidarın tanrı tarafından bir soya verilmesi, eski Türklerde "kut" anlayışı olarak tanımlanmıştır. Eski Türk inanışlarına göre tanrı, toplumdaki ailelerden birini seçerek egemenlik hakkını bu aileye vermiştir (Pamir, 2022, s. 323). Bu yüzden Türkler ve Moğollar, hanedanlarını asil bir soya dayandırmaya çalışmışlar ve bu anlayış İslamiyet'in kabulünden sonra da devam ettirilmiştir (Kucur, 2019, s. 175). Bu anlayışa göre egemenlik, babadan oğula devrederek aynı soydan devam etmiştir. Yusuf Has Hâcib de Kutadgu Bilig'de liderlik için soyun önemli olduğuna birçok yerde değinmiştir:

Bu beglikke aşnu tüp aslı kerek

Atım alp katıǵ kurç yana toñ yürek

Atası beg erse oǵul tuǵdı beg

Oǵul tuǵsa beg hem ataları teg (Kutadgu Bilig, b. 1949-1950).

Âşık Paşa'nın yaşadığı dönemde var olan Türk devletlerinde de iktidarın bir hanedanda olduğu anlayışı devam etmiştir. Bu yüzden Âşık Paşa soyuna layık bir şekilde iktidarını sürdüren hükümdarların her zaman insanlardan hürmet göreceğini anlatmıştır:

Atadan kalmışdur ol hürmet ana

Kim anı görse kılur hürmet ana

Kanda varsa halk ana 'izzet kılır

Bay u yohsul kamusı adın bilür

Ata adıdur anun sermayesi

Dirliğinde nakd u genç ü mayesi (Garîb-nâme, b. 9050-9052).

Türk devlet geleneğinde ölen hükümdarın yerine aynı hanedandan birinin geçmesinin nedeni soya dayalı iktidar anlayışıdır. İktidara gelecek kişinin bunu bilincinde, soyuna layık olması gerekmektedir. Çünkü hükümdarın görevi sadece kendi iktidarını korumak değildir. Göstereceği yönetimle hem atalarının adını yaşatıp onlara layık olmalı hem de kendinden sonra yönetme hakkının kendi soyundan devam etmesini sağlamaya çalışmalıdır. Âşık Paşa, otoritenin sağlanarak iktidarın devam ettirilmesi için asaletin bu boyutuyla da ne kadar önemli olduğunu farkında olan bir âlimdir (Ovacık, 2016, s. 298). Garîb-nâme'deki şu beyitlerle de bu konuya değinmiştir:

Bir ogul oldur ki nefsinden biter

Ata gider yirini oğlu dutar

Oglı-ıla ata adı añılır

Oğlını gören du'â aña kılır

Şol oğuldur ol bitüp nefsdan gelen

Kim bu halk eydür fulân ibni fulân

Çün sülâle mukbil ola dünyada

Ata adın yirde komaz iy dede (Garîb-nâme, b. 2365-2368).

Türk devletlerinde yönetme yetkisi aynı soydan devam etse de ailesinin adına layık işler yapamayan, devleti iyi yönetemeyen hükümdarın değiştirildiği örnekler vardır. Bu durumda aynı soydan başka aileler yönetime gelecektir. Bu nedenle hükümdarın göstereceği yönetim hem ailesinin adını yaşatacak hem de iktidarın kendi ailesinde kalmasını sağlayacaktır.

İktidara sahip olmak için asil bir soydan gelmek, hem halkın hem de diğer hanedanların nezdinde çok önemlidir. Ancak lider olmak için sadece asil bir soydan gelmek yetmemektedir. Antik Yunan filozoflarından Platon, “filozof kral” tanımında kralın soylu bir aileden gelecek; iyi eğitim almış donanımlı bir kişi olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre filozof kral, bilim ve hakikatle doğru bir yönetim sağlayacaktır (Gülten, 2020, s. 28). İslam âlimlerinden Mâverdî; iyi bir liderin Kureyş soyundan olmak dışında adil olmak, devlet işlerini bilmek ve yönetebilecek kadar ilim sahibi olmak, fiziksel yeterliliğe sahip olmak, devleti ve halkı koruyacak güç, kuvvet ve cesarete sahip olmak gibi niteliklerinin olması gerektiğini belirtmiştir (Mâverdî, 1976, s. 6). Türklerde

de iktidara sahip olabilmek için sadece tanrının kut verdiği soydan gelmek yetmemiştir. Liderde aranacak özellikler ve yapması beklenenler “Göktürk Yazıtları, Divân-ı Lügâti’t-Türk, Kutadgu Bilig” gibi önemli tarihi kaynaklarda anlatılmıştır. Liderde aranan özellikler asil bir soydan gelmek; adil, bilgili ve akıllı bir yönetici olmak şeklinde belirtilmiştir (Bağdatlı, 2007, s. 43). Âşık Paşa da iktidar sahibi olmak için sadece soy değil edep, terbiye ve akıl da olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre asil bir soydan gelen akıllı bir hükümdar, halkını mutlu eder. Çünkü aslı nesli belli olmayan bir kişiye kimse bağlanmayacağı için bu kişi gerçek bir otorite tesis edemez (Ovacık, 2016, s. 298). Dolayısıyla halk, bu özelliklere sahip olan kişiye sadakatle bağlı olacaktır:

Sultanun evvel gerek aslı ola

Andan ikinci bütün ‘aklı ola

Aslı olmazsa ana kim tapısar

‘Akı olmazsa ili kim tapısar (Garîb-nâme, b. 1732-1733).

Âşık Paşa, bu beyitlerde liderde aradığı önemli üç özellikten ikisini birlikte vermiştir. Soyun insanlara sadece referans olduğunu ancak kişinin aklını kullanmazsa iktidarının devam ettiremeyeceğini anlatmıştır.

Batılı devletlerde iktidar sahibi olan lider, her konuda tek söz sahibi olmuştur. Yani hükümdar yasalara aykırı kararlar verebilmiş, halkı istediği şekilde tahakküm altına alabilmiştir. Ancak İslam toplumlarında dinî hükümler olan “şer’î kanunların” hükümdar dâhil herkesi bağladığı görülmektedir. Türk devletlerinde ise hükümdarın asil bir soydan geldiğine inanılsa da hükümdar, devletin sahibi değil, sadece tanrı adına yönetme yetkisine sahiptir. Hükümdarlar her ne kadar “kut”a sahip bir soydan gelse de görevlerini yerine getirirken törelere uymak zorundadır. Bu durumda töre, Türklerde hükümdarın iktidarının sınırlarını belirleyen yegâne unsurdur (Beşirli, 2006, s. 25) denilebilir. Bunun dışında Türk kağanları “kuttan” dolayı istediklerini yapma özgürlüğüne sahip görünseler de devletin törelerine uymak, kurumlara ve devlet büyüklerinin uyarılarına uymayı erdem saymışlardır (Pamir, 2022, s. 346). Âşık Paşa, Garîb-nâme’nin birçok yerinde hükümdarlarda olması gereken bu özelliklere dikkat çekmiştir. Ona göre hükümdarlar kendini bilmeli, nefsine hâkim olmalı ve gücüyle zehirlenmemelidir:

Kendüzin bilmekdür âhir ma’rifet

Kendü hâlin bilmemekdür ma’siyet (Garîb-nâme, b. 1035).

Bir yöneticide aranan asalet sadece soy değil, edep ve terbiyeyle de taçlandırılmalıdır. Yani halk, kendilerine liderlik edecek kişinin hem neseb hem de ahlak olarak takdir edilen biri olmasını ister. Âşık Paşa da iktidar sahibi kişinin sadece soyuyla

değil; edep, terbiye ve akılla halkın gönlünde taht kuracağını düşünmüştür. Bu yüzden Garîb-nâme’de akılla ve ahlakla desteklenmiş güçlü monarşiye dayalı bir iktidar tasavvur etmiştir (Ovacık, 2016, s. 279). Ona göre asil bir soydan gelen akıllı bir hükümdar, halkını mutlu eder. Ailesinden gelen mirası iyi bir ahlakla süslemeyen kişilerin ise toplumda asla saygı görmeyeceğini şu beyitlerle anlatmıştır:

*Kişiye devlet-durur asl u neseb
İlla şuna kim ola anda edeb
Ol neseb kim bu edebden yârı yok
Bir marazdur kim anuñ tîmârı yok
Çün neseble bu edeb yoldaş ola
Ol kişi lâ-büü ki halka baş ola
Şahsa ol bir bî-edebse yâ añâ
Gülüşür yohsul u cümle bay añâ
Çün neseble bu edeb yoldaş degül
Ulular göñli anı kılmaz kabul
Halk içinde adı var dek dadı yok
Sakfa beñzer anuñ bünyâdı yok (Garîb-nâme, b. 9056-9061).*

Eski Türk devletlerinde, devleti oluşturan birçok boy olmasına rağmen bunlardan birinin ülkeyi yönetme yetkisine sahip olduğu görülmektedir. Tarih kitaplarında Türk devletlerinde veraset konusunda bir belirsizlik olduğu bilgisi vardır ancak bu belirsizlik, hanedan ailesinin kendi içindedir. Türk devletlerinde veraset sisteminin belirsiz olmamasının nedeni devleti yöneten soyun bütün erkeklerinin asil kana sahip olması ve bunun sonucunda da tahtta hak iddia edebilmeleridir. Orta-Asya Türklerinde tanrı, toplumdaki ailelerden bir aile seçmiş ve ailenin tüm erkeklerine egemenlik hakkı vermiştir (Pamir, 2021, s. 323). Kutlu olarak kabul edilen bu soy Asena (Aşina) soyudur. Eski yazıtlarda Göktürklerin kökeni Aşina soyuna dayandırılırken aynı zamanda efsanelerde de Türk boyuna kağan veren soy olarak anlatılmıştır (Bağdatlı, 2007, 44). Bu soydan gelen herkes tahta geçebilir ancak tahta geçtikten sonra sahip olduğu diğer nitelikler, onun iktidar kalıp kalmayacağını belirleyecek unsurlardır. Örneğin Türkler için önemli olan bağımsızlığın korunması ve sürdürülmesi konusunda başarısız olan hükümdarın değiştirilmesinden çekinilmemiştir (D. Demirel, 2017, s. 433). Ancak hükümdar değişikliğinde tahttan indirilen hükümdarın kanının dökülmemesine dikkat edilmiştir. Kuta sahip olan hanedanın kanının kutsal olduğuna inanıldığı için bu kana sahip biri öldürüleceği zaman kanına saygısızlık etmemek için kanları dökülmeyecek

şekilde idam edilirler veya zehirlenirler (Çavdaroğlu, ty, s. 6). Bir hükümdarın bu durumlara düşmemesi için Âşık Paşa uyarılarda bulunmuştur. Tahta geçecek olan hükümdarın soyu ile övünmemesi gerektiğini, halkına iyi davranmasını, tahtın ona Allah tarafından verildiğini unutmamasını ve Allah'ın emirlerine uymasını, kibre kapılmadan herkese eşit muamalede bulunmasını öğütlemiştir:

*Şoldur ol kim neseble pâk ola
Liki nefsi hak yolında hâk ola
Aslın añup kamular ol servere
Her kim adın işide baş indüre
Aslın añup halk aña 'izzet kıla
Server aslı diyüben server bile
Kamudan artuk ola kadri anuñ
Kanda varsa ola yir sadrı anuñ
İlla ol kendüzini alçak bile
Hak yolında kendüzin toprak bile
Olmaya kibr ü hased ol kişiye
Hakkı her kanda bulursa işide
Aslına ol hiç tekye kılmaya
Halkı kendüzinden alu bilmeye
Sâzkârlık eyleye ola halk-ıla
Cümle halkuñ göñlin ala hulk-ıla
Ulu kiçi bay u yohsul hâs u 'âm
Aña anı evlü evinde müdâm
Açıla cümle göñül andın yaña
Baglu ola yirlü yirinde aña
Bes bilüñ ol halk içinde bay-durur
Şöyle kim yılduz içinde ay-durur (Garîb-nâme, b. 5896-5907).*

Garîb-nâme'deki bu beyitlerde anlattığı hususlara dikkat eden bir hükümdarın halk tarafından her zaman saygı göreceğini ve halkın ona sadakatle bağlı olacağını dolayısıyla iktidarının uzun ömürlü olacağını anlatmıştır.

3.3. Akıl Sahibi Olmak

Akıl ve iktidar arasındaki ilişki, siyaset düşüncesinde hem bireysel yönetici erdemleri hem de toplumsal düzenin sürdürülebilirliği açısından temel bir mesele olarak ele alınmaktadır. Akıl, yönetim erkini meşrulaştıran ve iktidarı zorbalıktan ayıran en önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Zira akıl, hükümdarın ihtiraslarını denetleyen, adaleti tesis eden ve yönetimi insanî kılan aslî unsurdur (Özgüden, 2020, s. 130). Bir devleti sadece fiziksel güçle ele geçirmek mümkündür. Ancak bu iktidarı devam ettirebilmenin en önemli şartlarından biri devleti yönetecek akla sahip olmaktır. Bu nedenle iktidarın salt güç ya da soy ile değil, akıl ile meşruiyet kazandığı düşüncesi klasik metinlerde özellikle vurgulanmaktadır. Orta Çağ İslam düşünürlerinden Fârâbî; akıllı, en yüksek mutluluk aracı olarak görüp her aşamada kullanılması gerektiğine inandığı için devletin de akıl ilkesinden kurulmasını savunmuştur (Altıntop, 2016, s. 54). Garîb-nâme’de de görüldüğü üzere asalet ve devlet kudreti ancak akıl ile birleştiğinde anlam kazanmakta, aksi durumda iktidar zorbalığa dönüşmektedir:

Sultanun evvel gerek aslı ola

Andan ikinci bütün ‘aklı ola

Aslı olmazsa ana kim tapısar

‘Akı olmazsa ili kim yapısar’ (Garîb-nâme, b. 1732-1733).

Bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere Âşık Paşa’ya göre iktidarın iktidar hüviyeti kazanması ve ülkenin bayındır olabilmesi için akıl elzemdır. Dolayısıyla devleti yönetecek akla sahip olmayan hükümdarın asaleti ve kudreti onu iktidarda tutmaya yetmeyecektir.

Âşık Paşa’nın da iyi ve liyakatli bir liderde aradığı ilk üç şarttan biri akıl sahibi olmaktır. Ancak ona göre hükümdarın asaleti ve gücünü akılla birleştiği takdirde anlam kazanacaktır. Bu nedenle yukarıdaki beyitlerde bir hükümdarın aslının ve aklının olmadığı takdirde gerçek bir ülke kuramayacağını ve halkın ona itaat etmeyeceğini anlatmaya çalışmıştır.

Siyaset tarihimizin önemli referanslarından olan Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig’de hükümdarın akıl ve ilim sahibi olması konusunda birçok uyarı yapmıştır. Eserinin henüz başında iyi töreler kurmayı ve büyük bir bey/hakan olmayı bilgi sahibi olmaya bağlamıştır. Bunun için de Nûşirevân’ın akılla hareket edip insanların arasında sevilmesini ve adının ölümsüz olmasını örnek vermiştir:

Ukuş ol yula teg karañku tüni

*Bilig ol yarukluk yarutti seni
Ukuşun ağıar ol biligin bedür
Bu iki bile er ağırlık körür
Muñar bütmeşe kör nûşin revân
Ukuş közi birle yarutti cihân
Törü tüz yoritti bayudı bodun
Atın edgü kıldı ol edgü üdün (Kutadgu Bilig, b. 288-291).*

Çalışmamıza konu olan Âşık Paşa da eserinde akıl kavramına, hükümdarın aklını kullanması gerektiğine birçok yerde değinmiştir. Âşık Paşa, öncelikle akıl ve nefsi sürekli mücadele halinde göstermiştir:

*‘İlm ü ‘ibret tâ’at u zıkr ü safâ
Berkidüpdür ‘akl-ıla ‘ahd ü vefâ
Hulk u îmân u kanâ’at kamusı
‘Akla berkinmiş bularıñ nâmusı
Hem riyâzet hem kerem ihlâs-ıla
Düzilüpdür ‘akl-ıla dün gün bile
Hem mahabbet hem hayâ hem doğruluk
‘Akl-ıla bunlarda yokdur ayrılık
Uşbulardur leşkesi ‘akluñ ü yâr
Bunlara beñzer dahı her ne ki var (Garîb-nâme, b. 979-983).*

Âşık Paşa bir mutasavvıf olarak akıl ve nefsin mücadelesinde nefsi her zaman mağlup göstermiştir. Bu mücadelede iyi huyların akılla hareket ederken insanı felakete götürecek olan kötü huyların da nefisle hareket ettiğini anlatmıştır.

Âşık Paşa, Garîb-nâme’nin birçok bölümünde akılla ilgili farklı hikâyeler anlatmış. Anlattığı hikâyelerde genelde vücudu bir ülkeye benzetmiş ve akıllı her zaman bu ülkenin lideri olarak göstermiştir. Benzer bir şekilde Yusuf Has Hâcib de bir kişiyi hükümdar yapacak nitelikler arasında akıl ve bilgi sahibi olmayı saymıştır:

*Ukuşluğ kerek hem biliglig kerek
Akılık kerek hem siliglik kerek
Bilig birle begler bodun başladı
Ukuş birle el kün işin işledi
Beg atı bilig bağığ-turur
Bilig lâmu kitse beg atı kalur (Kutadgu Bilig, b. 1951-1953).*

Yusuf Has Hâcib, hükümdarlık için akıl ve bilginin önemini anlattığı beyitlerde aynı zamanda cömertlik ve laçak gönüllüğü de vurgu yapmıştır. Bununla birlikte bey ve bilgi sözcükleri arasında dil bilgisel bir bağlantı da kurmaya çalışmıştır.

Âşık Paşa ise akıllı, vücut ülkesine hükmeden hükümdar olarak tasvir etmiştir. Bu ülkede bütün emirleri hükümdar verir ve herkes onun emirlerine göre iş yapar:

*Şehr içinde var-durur bir tahtgâh
Kanda kim taht olsa otrur pâdişâh
Şehr içinde cümle hükm anuñ olur
Ol hükümle kim gider ü kim gelür* (Garîb-nâme, b. 6932-6933).

Âşık Paşa'nın kurguladığı bu hikâyelerde diğer organlar da devletin idarecileri ve halktır. Hükümdar, aklını kullanıp herkese görevler verir. Eğer bunları yapmazsa ülkesi yani iktidarı yok olur. Hükümdarın toplumu doğru yönetip yönlendirebilmesi için de devleti idare edecek liyakat ve beceriye sahip olması gerekmektedir:

*'Akl elidür örü dutan sureti
Gerçi cândur diri dutan sureti
'Akl eli dutmaz-ısa durmaz düşer
Pes bilüñ kim 'akl-ıladur her hüner
'Akl elidür a'zaları uz dutan
Her birin yirlü yirinde öz dutan
'Akl eli bu a'zalarda olmasa
Kapu yaplur bâyııl olur her nese* (Garîb-nâme, b. 7056-7059).

Âşık Paşa'nın akıllı hükümdara benzettiği bu hikâyede eğer şehir nefesine uyup zevke dalarsa eline aşağılanma ve utanmadan başka bir şey geçmeyecektir. Buna engel olacak olan ise akıllı temsil eden hükümdardır. Hükümdar, topluma helali haramı göstererek insana yaraşır şekilde yaşamalarını sağlamalıdır:

*Bunda 'akluñ hükmi vardur hem müdâm
Oldur eyden bu halâl u şol harâm
Beklemezse ger 'akıl bu tertibi
Âdemî mutlak olur hayvân gibi
Gerçi kim şehre andan dâd olur
'Akl eli olmazsa andan ud gelür
Suret olur anda hor u şermisâr
Pes bu şerri ol 'akıl hükmi basar* (Garîb-nâme, b. 7036-7039).

Âşık Paşa'nın aklı vücut ülkesinin hükümdarı olarak göstermesi bilinçli bir kurgudur. Çünkü bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere akıl, diğer organlara hakim olup yol göstermezse her organ kendine haz verecek davranışları sergileyerek vücuda zarar verecektir. Bunun sonucunda vücut zevk alan ama aşağılanan, hayavan seviyesine inen bir varlığa dönüşecektir. Âşık Paşa'nın bu nedenle ülkeyi vücuda, hükümdarı da bu vücudu yöneten akla benzetmesi boşuna değildir.

Âşık Paşa, iyi hükümdarın niteliklerini özellikle akıl ve iktidar arasındaki ilişki üzerinden tanımlamaktadır. Asalet, hükümdara toplum nezdinde bir saygınlık kazandırırken devlet kudreti, halkın itaatini ve düzenin tesisini sağlar. Ancak iktidar için en önemli üç özellikten ikisi olarak gördüğü asalet ve kudretin mutlaka akılla desteklenmesi gerektiğine inanmaktadır. Çünkü akıl, hem hükümdarın bireysel davranışlarını yönlendiren hem de toplumsal düzeni sağlayan aslî unsur olarak konumlandırılır. Âşık Paşa'ya göre akıl olmadan iktidar, yalnızca zorbalığa dönüşür; toplumun düzeni bozulur ve halkın adalet beklentisi karşılanamaz (Bozkurt, 2022, s. 299). Bu bağlamda akıl, hükümdarın kişisel hırslarını denetleyen, iktidarın meşruiyetini sağlayan ve yönetim sanatının insanî yönünü koruyan temel erdemdir. Âşık Paşa; aklı olmayan bir hükümdarın hırslı olacağını, gerçekleri göremeyeceğinin ve toplumu yok oluşa sürükleyeceğini anlatmıştır:

Dinle imdi her birinüñ adını

Kim bilesin ad içinde dadını

Evveli şoldur ki başda 'akl ola

Başlaya ol başları togru yola

Yol içinde küfri dinden ol seçe

İl içinde ol ne dirse ol geçe

Âdemî bu halk içinde ol olur

Halkı mutlak âdemî ol oldurur

Kimde ol yohsa olur hayvân hulu

Göñli tolu hırs u gözi uyhulu (Garîb-nâme, b. 8990-8994).

Bu beyitlerde Âşık Paşa, hükümdarın akıl sayesinde hem bireysel olarak dengeli olacağını hem de halkı adaletle yönetebileceğini vurgulamaktadır. Ona göre aklını kullanan hükümdarın halkı refah içinde yaşayacaktır. Aksi durumda toplumu bir felaketin bekleyeceğini ifade etmektedir. Çünkü bu yeterliliğe sahip olmayan bir lider; gerçekleri göremeyen, gönlünde hırstan başka bir şey olmayan, hayvan tabiatlı biri olacaktır. Böyle bir lider de halkının refahını değil kendi ikbalini öncelediği için kötü bir liderdir.

3.4. İlim ve İrfan Sahibi Olmak

İktidarı elde eden hükümdarın fiziksel olarak onu koruyacak gücünün yanında yönetim bilgisi olarak da yeterli olması beklenmektedir. Devleti yönetecek kadar bilgisi olmayan kişilerin iktidarı kısa sürede sona erecektir. Çünkü iktidarın kalıcılığı ve meşruiyeti maddi kuvvet veya zora dayalı yöntemlerle sağlanmışsa da ilim ve irfanla donanmış bir hükümdarın erdemli idaresinin iktidara kalıcılık ve meşruiyet sağladığı hem Doğu hem de Batı siyaset anlayışında kabul gören bir düşüncedir. Nitekim Platon, ilim ve irfan sahibi olmayı bir muktedir için erdem olarak kabul etmektedir (Özgüden, 2020, s. 138). Dolayısıyla iktidarı korumak için sadece kuvvet yeterli olmayacaktır. Bu kuvveti doğru şekilde kullanacak bilgiye de sahip olmak gerekmektedir. Hükümdar, bu bilgiye iyi bir eğitim ve tecrübeyle ulaşacaktır.

Antik Yunan filozoflarından Platon, devletin iyi yönetilmesi için filozof kral fikrini ortaya atmıştır. Platon, filozof kralların bilim ve hakikati rehber kabul edip iyi bir yönetim sağlaması gerektiğini ifade etmiştir (Gülten, 2020, s. 28). Bu görüşler, Platon için bilim ve hakikate uymanın aynı zamanda bir liyakat kriteri olduğunu da göstermektedir. Günümüzde iktidarla ilgili fikirleri çok konuşulan Michel Foucault, iktidar ve bilgi arasındaki ilişki üzerinde en çok duran kişi olmuştur. Foucault'ya göre bilgi, iktidarın merkezidir ve toplumsal yapının, toplumsal olayların da yönlendiricisidir (Apalı, 2021, s. 292).

Eski Türk devletleri ve İslam devletlerinde de bir liderin devleti yönetecek bilgi birikimine sahip olması, liderde aranan özelliklerden biri olmuştur. Koca'nın tespitine göre hükümdarın aklı ve bilgiyi kendisine rehber edinmesi, adaletin tesisi ve iktidarın meşru temeller üzerine oturması için zorunludur (Koca, 2012, s. 115). Osmanlı siyaset düşüncesinde olduğu gibi klasik tasavvufî geleneğin de ortak kanaati, bilgi ve hikmetten yoksun iktidarın kolaylıkla zulme meyledebileceğidir. Bu anlayış, salt güç ve otoriteye yaslanan bir iktidar anlayışını reddederek yöneticinin ilmî birikim ve ahlâkî olgunlukla toplumu yönlendirmesini öngörür. Tasavvufî geleneklere bağlı olan Âşık Paşa için de ideal devlet anlayışının temel taşlarından biri hükümdarın ilim ve irfan sahibi olmasıdır. Âşık Paşa, bu sebeple Garîb-nâme'de, bilgidен yoksun faziletin kuru bir gösteriştен ibaret olduğunu, ilim ve irfanın ise fazileti dönüştürdüğünü vurgulamaktadır:

Adı ulu halk içinde kadri var

Olmaduk illâ bu 'ilm anuñla yâr

Ol fazîlet bu 'ilimsüz kadri yok

Cân açdur ne var olsa cismi tok (Garîb-nâme, b. 9010-9011).

Âşık Paşa'ya göre fazilet, tek başına bir anlam ifade etmez; ancak bilgiyle temellendiğinde gerçek bir ve işlev kazanabilir. Bilgiden yoksun bir erdem, toplum nezdinde yalnızca dışa dönük bir gösteriştten ibaret kalır ve içi boş bir iddia olmaktan öteye geçemez. Buna karşın ilimle desteklenen fazilet, hem bireyin ahlâkî olgunluğunu pekiştirir hem de toplumsal düzenin sağlıklı bir şekilde işlemesine katkı sağlar. Şairin bu yaklaşımı, ahlâkın kuru bir şekilcilikten kurtulup hikmet ve irfanla bütünleşmesi gerektiğini ortaya koyar. Böylece Âşık Paşa, bilgiyle yoğrulmuş erdemin, bireysel kemalin olduğu kadar ideal bir yönetim anlayışının da temel taşı olduğunu belirtmiş olur. Bu nedenle Âşık Paşa, aşağıdaki beyitlerinde “erdem/fazilet” ile “bilgi/ilim” arasındaki ilişkinin ayrılmazlığını özellikle vurgulamaktadır:

‘İlm-ile geldi fazîlet revnaka

‘İlmi olmazsa bilüñ dutmaz bekâ

Bu fazîlet bî- ‘ilim işde degül

Ulular görse anı kılmaz kabul

Pes fazîlet birle ‘ilm olsa gerek

Tanrı ‘lmin ol kişi bilse gerek

Bu ‘ilimsüz ol fazîlet aludur

Kendü kiçi gerçi adı uludur (Garîb-nâme, b. 9012-9015).

Hem fazîlet ulu hasletdür ere

İlla şol vakt kim aña ‘ilm el vire (Garîb-nâme, b. 9140).

Âşık Paşa'nın bu beyitlerinde “ilimsiz faziletin” hakikî bir değer taşımadığı açıkça görülmektedir. Âşık Paşa; böylesi bir fazileti, dışı tok ama içi aç bir insana benzeterek özden yoksun bir doluluk yanılsamasına dikkat çekmektedir. Onun için faziletin gerçek anlamda kıymet bulabilmesi, mutlaka “ilimle beslenmesine” bağlıdır. Zira ilim, faziletin yönünü ve ölçüsünü tayin ederken fazilet de ilmin hayata ve ahlâka yansımış biçimi olarak anlam kazanır. Bu nedenle Âşık Paşa, fazileti kuru bir ahlâkî iddia ya da şekilcilikle sınırlı tutmaz; bilakis onu “düşünce, idrak ve bilginin olgunlaşmış meyvesi” şeklinde tanımlar. Nitekim aşağıdaki beyitte bu düşüncesini özlü bir şekilde dile getirmiştir:

Ol fazîlet kim ‘ilimden yârı yok

Ağaca benzer kim anuñ bârı yok (Garîb-nâme, b. 9017).

Âşık Paşa, bilgiyle desteklenmeyen fazileti meyvesiz bir ağaca benzeterek onun eksikliğini ve işlevsizliğini güçlü bir sembolle ortaya koymuştur. Ona göre bilgiden

yoksun olan erdem, yalnızca şeklen var olan fakat işlevsel bir değeri bulunmayan görünüşten bir ibarettir. Bu yaklaşımı Konfüçyüs'ün “erdemle yönetim” anlayışını hatırlatmaktadır. Ona göre erdem, tek başına iyi niyete dayanan bir tavır değil; bilgiyle şekillenmiş bilinçli bir davranış biçimidir (Kalkır, 2018, s. 103). Âşık Paşa, ayrıca toplum nezdinde saygınlığın yalnızca görünürdeki ahlâkî tavırlarla sağlanamayacağını, hakikî faziletin ancak ilimle desteklendiğinde gerçek değer kazanacağını aşağıdaki beyitinde açıkça dile getirmiştir.

Her fazilet kim aña 'ilm iş ola

Ol kişi kadaysa hayr-endîş ola (Garîb-nâme, b. 9016).

Bu beyitte ifade edilen “hayr-endîş” kavramı, toplumsal faydayı, iyiliği ve kamu yararını gözetken kişi anlamında kullanılmaktadır. Böylece fazilet ve ilim, yalnızca bireysel olgunluğun değil; aynı zamanda kamusal yararın da temeli haline gelir. Âşık Paşa'ya göre adaletli bir yönetim, yalnızca dışsal kurallarla değil; yöneticinin ahlâkî olgunluğu ve entelektüel donanımına da dayanmalıdır. Konfüçyüs, halkı cezayla korkutarak değil; erdem örneğiyle yöneten lider tipini öne çıkarırken (Kalkır, 2018, s. 103) Âşık Paşa, ilimsiz faziletin sahte olduğunu, hakiki faziletin ise bilgiyle içi içe doğduğunu savunur. Bu iki düşünürün ortak noktası ise erdem ile bilginin ayrılmaz bir bütün olarak yönetim anlayışının temeline yerleştirilmesidir:

Bu 'ilimsüz ol fazilet aludur

Kendü kiçi gerçi adı uludur

Her fazilet kim aña 'ilm iş ola

Ol kişi kadaysa hayr-endîş ola

Ol fazilet kim 'ilimden yârı yok

Ağaca beñzer kim anuñ bârı yok

Ma'lum oldı kim fazilet 'ilm-ile

Hoş yaraşur olıçak iksi bile

Yine vardur bir hasiyet kişide

Şoldur ol kim ola kuvvet kişide (Garîb-nâme, b. 9015-9019).

Âşık Paşa'nın tahtı hak etmek ve hükmünü geçirmek için liderde aradığı şartlardan biri akıldır (Ovacık, 2016, s. 298). Onun akıldan kastı ise devleti yönetecek bilgiye, liyakate sahip olmaktır. Bu nedenle akıl ve bilgi/ilim kavramlarını bazen birbirinin yerine kullandığı bazen de ikisini birbirini tamamlayan nitelikler olarak bir arada kullandığı görülmektedir. Garîb-nâme'de bir hükümdarın akıl, bilim, sabır, acıma ve merhamet sahibi olmak gibi özellikleri taşıması gerektiğine değinmiştir:

Sultân oldur kim anuñ ‘ilmi ola

‘Aklı sabrı şefkati hilmi ola

Pes ire hak’dan aña her dem meded

Rahmete yoldaş ola ol tâ-ebed (Garîb-nâme, b. 9219-9220)

Âşık Paşa’nın bu düşüncesine göre akıl, sabır, acıma ve merhamet sahibi olup ilmini de kullanan kişi gerçekten sultan olur. Böyle bir sultan da her zaman her zaman ona tahtı veren Allah tarafından korunur. Ona verilen nimetler eksilmez hep artar.

Başarılı bir yönetim için sadece hükümdarın bilgi sahibi olması yetmeyecektir. Özellikle eski çağlarda tek kişinin yönetimine dayalı devlet modellerinde her ne kadar hükümdarlar son söz sahibi olsa da etraflarında bilgisine güvendiği kişilere yer vermişlerdir. Niccolo Machiavelli, “Prens” adlı eserinde hükümdarın, dalkavukların oyunlarına gelmemek için etrafında bilge insanlar bulundurması, onların sözlerini dinleyerek her şeyden haberdar olması, aldığı bilgileri değerlendirerek sonunda kendi kararlarını verip bunda ısrarcı olması gerektiğini; bunun aksini yapanların ise dalkavukların elinde ziyan olacağını ve saygınlık kazanamayacağını anlatmıştır (Machiavelli, 1994, s. 132). İslam âlimleri de eski Türk gelenekleri de benzer şekilde hükümdarın her zaman yanında bilgili kişiler bulundurup onlarla istişare etmelerini öğütlemektedir. Bu nedenle Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig’de hükümdarın etrafındaki âlimlere kıymet verip sözlerini dinlemesi gerektiğine değinmiştir:

Takı bir kotu bilge ‘âlimler ol

Olar ‘ilmi halkka yaruttaçı yol

Olarnı katıǵ sew aǵırla sözün

Biliglerin öğren üküş ya azın

Bular ol yarar ya yaramazlarıǵ

Seçip adra tutǵan köni yol arıǵ

Usa ‘ilmi öğren biligleri bil

Nenin edgülik kıl kedüz bekrü til

Bular ol hakikat bu dîn tirgüki

Olar bilgi ol çın şerî’at köki

Yok erse ajun bu ‘âlim büğü

Tikip önmegey erdi yerde yegü

Olar ‘ilmi boldı bodunka yula

Yarusa yula tünle azmaz yola

Neñiñde ülüg kıl süçig söz bile

*Aş içgü yitürgil tapuğ kıl küle
Tilin serme irme bolun eymenük
Ağu ol olarnıñ eti bitem ök
Tilin irme serme tuz etmek yetür
Ağır tut olariğ ağırla kötür
Eşit ‘ilmi işlet tilin soñdama
Ya kılın kılınçın yawuz tep teme
Olardın kereki saña ‘ilmi ol
Könilikke yetse ayu berse yol (Kutadgu Bilig, b. 4341-4352).*

Yusuf Has Hâcib’e göre âlimler sadece hükümdara yol gösterici değil aynı zamanda halkın da yolunu aydınlatan insanlardır. Bu nedenle hükümdarın âlimlerin sözüne kıymet verip onları dinlemesini, onların ihtiyaçlarını karşılamaını, âlimlerle ters düşmemesini tavsiye etmektedir. Benzer düşüncelere sahip olan Âşık Paşa da Garîb-nâme’de hükümdarın bu yolda ilerlemesi gerektiğini ifade etmektedir:

*Anlaruñ kim gözini açdı Celîl
Kamu nesne aña âyât u delil
Kanda kim baksa okır andan sebak
Açug-ısa gözleriñ sen dahı bak
Kim göresin ‘ilm-ile ‘ibret nedür
Hem bilesin bu hikâyet nitedür
Yohsa ger bakup gözüñ görnez ise
Fikr idün ‘akluñ aña irmez-ise
Dut kulaquñ ol erenler sözine
Kim bilesin dileği ne sözi ne (Garîb-nâme, b. 1935-1939).*

Âşık Paşa, bu beyitlerde insanların, Allah’ın yarattığı her varlıktan bir şey öğrenip ibret alması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak insanın bunu yapacak kabiliyet ve ilme sahip olmadığı durumlarda da etrafındaki âlimlerden faydalanmalıdır.

3.5. Kudret Sahibi Olmak

Kudret, iktidarın temelini oluşturan en önemli kavramlardan biridir. Sözlük olarak “kuvvet, takat, güç, Allah’ın ezeli gücü, varlık, zenginlik, Allah yapısı, ehliyet, kabiliyet” (Devellioğlu, 2006, s. 525) anlamlarına gelmektedir. Siyaset bilimciler kudretin; kuvvet, güç anlamları üzerinde durmuşlardır. Bu bakımdan kudret; bir iktidarın kurumsal

kapasitesi, halkı yönetebilme ve dış tehditlere karşı koyabilme gücü olarak kabul edilebilir. İktidar sahiplerinin bu makamı koruyabilmeleri için her zaman kudretli olmaları gerekmiştir. Ancak kudret, sadece fiziksel güce dayalı bir kavram değildir. Çünkü yönetim anlayışlarına bağlı olarak iktidarın sahip olması istenen gücün nitelikleri değişmektedir.

Bazı düşünürler yönetme yetkisinin, kullanan kişi veya kurumların fiziksel güç kullanma yetkisi olduğunu düşünmüştür. Bunlardan Max Weber, devleti meşru güç kullanma yetkisini elinde tutan bir organizma olarak değerlendirmiştir (Arı, 2022, s. 59). Modern Çağ düşünürlerinden Foucault'ya göre kudretin kaynağı bilgidir. Ona göre güç, bilgiye dönük olmalı; bilgiye engel olarak iktidarın çökmesine neden olmamalıdır (Apalı, 2021, s. 294). Benzer şekilde Spinoza'ya göre da her şeyin üzerinde olan devlet, mutlak bir egemenlik ve kudret sahibidir ancak bu kudret, kaba kuvvet değil; akıl ve zeka gücüdür (Ağaoğulları, 2013, s. 158). İslam âlimlerinden İmam Mâturidî, liderliğin din dışında hükümdarlık ve siyaset işi olduğunu; lider olacak kişinin kudret ve celâlet sahibi olması gerektiğini belirtmiştir (Şen, 2019, s. 132). Bir diğer İslam âlimi İbn Haldun'a göre de reisler asıl bir soydan gelmiş kudretli kişilerdir (İbn Haldun, 2007, s. 109). Eski Türk devletlerinde de hükümdarların kudret sahibi kişiler olması gerektiği düşünülmüştür.

Kudretli bir hükümdarda aranan ilk özellik olarak öne çıkan fiziksel güç, hükümdarın iktidarını, halkını ve ülkesini koruma becerisine sahip olmasıdır. Edebiyatımızdaki ilk siyaset-nâmenin yazarı olan Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig'de kudretli bir hükümdarı şu beyitlerle tasvir etmiştir:

Bodunka talusı kerek alp atım

Bedük işke ötrü bu olsa titim (Kutadgu Bilig, b. 1961).

Yürekliğ kerek beg yeme alp atım

Yürek birle boldı yagıka titim (Kutadgu Bilig, b. 2043).

Yusuf Has Hâcib, bu beyitlerde hükümdarın hem fiziksel olarak savaşçı bir kişiliğe sahip olması hem de yürekli, cesur yönünün olması gerektiğine değinmiştir.

Âşık Paşa da Garîb-nâme'de kudret kavramının üzerinde özellikle durmuştur. Kudret kavramını birçok yönden değerlendirmiş ve kudretli bir hükümdarda olması gereken farklı özelliklerden söz etmiştir. Kudreti, iktidarın önemli şartlarından biri olarak gördüğü için Garîb-nâme'nin farklı bölümlerinde farklı kavramlarla birlikte değerlendirildiği görülmektedir. Bundan dolayı eserde kudret diğer kavramlarla iç içe

geçmiş ve birbirini tamamlar nitelikleriyle ele alınmıştır. Âşık Paşa'ya göre iktidara sahip olacak kişide olması gereken ilk özellikler asalet, akıl ve kudret olmalıdır (Ovacık, 2016, s. 298). Görüldüğü üzere Âşık Paşa, kudreti iktidar için üçüncü önemli kriter saymıştır. Bu kriterlere sahip olacak kişinin adının her yerde anılacağını ve insanların ona saygı duyacağını düşünmüştür:

*Sultanuñ evvel gerek aslı ola
Andan ikinci bütün 'aklı ola
Aslı olmazsa aña kim tapısar
'Aklı olmazsa ili kim yapısar
Hem üçinci devleti muhkem ola
Kim halayık kamusı mahkûm ola
Devleti olmazsa hod sultan degül
Hiç kimesne hükmini kılmaz kabûl
Çün ola aslı vü 'aklı devleti
Yir yüzini duta anuñ heybeti
Andan ol sultanlığa lâyıık ola
Pâdişâhlığı anuñ bayık ola (Garîb-nâme, b. 1732-1737).*

Âşık Paşa, bu beyitlerde hükümdara asalet ve akıldan sonra kudret gerektiğini anlatmaya çalışmaktadır. Ona göre kudretli hükümdarla devleti ayakta tutabilir, insanlar da onun bu kudreti sayesinde ona güvenir ve sadakatle bağlı kalırlar. Aksi halde kimse ona güvenip arkasından gitmeyecektir.

Âşık Paşa, kudretin farklı boyutlarını ele alsa da öncelikle fiziksel güç boyutu üzerinde durmuştur. Garîb-nâme'nin farklı bölümlerinde hükümdarın fiziksel kudretine değinmiştir. Âşık Paşa, hükümdarın kudretini "alplik" kavramıyla anlatmıştır. "Dede Korkut Hikâyelerinde" de görülen alplerinn kahramanlık yaparak ad alması olayına gönderme yapmıştır. Ona göre alplik kolay bir şey değildir. Hükümdarın kudretli olabilmesi için öncelikle halkına ve ordusuna önderlik edecek kadar yiğit bir kişi olarak ad alması beklenmektedir:

*Alplik eylep değmeden ad almadı
Yagıdan korkan durup dâd almadı
Zîra kim alplik geñez nesne degül
Kim öninde cümle düşmân ola kul (Garîb-nâme, b. 8491-8492).*

Türkler savaşçı bir millet oldukları için "alp"lerin her an savaşmaya hazır olacak şekilde güçlü kuvvetli olması beklenir. Kuvvetli olmayan kişiler alp olamaz çünkü çok

güçlü düşmanlarla mücadele etmek zorunda kalacaklardır. Eski Türk geleneklerine göre ülkedeki alplerin başı olan hükümdar ve bu özelliklere askerlerinden önce onun sahip olması beklenir. Bu yüzden hükümdar da fiziksel olarak çok kuvvetli olmalı, yorulmamalı ve savaş meydanlarında kuvveti ve yiğitliğiyle düşmanlarına korku salmalıdır:

Bâzusında kuvveti olmaz-ısa

Alp olamaz tende gücü az-ısa

Alp erende kuvvet olmak yaraşur

Zîra çok kuvvetlülerle uruşur

Bâzuda kuvvet gerekdür elde güç

Yagrını muhkem ola vü bilde güç

Alp erende güçlü gerek kim armaya

Güçsüz olsa alplığı başarmaya

Çünkü kuvvet oldı cisminde tamâm

Bildi anuñ güçlüliğin hâs u 'âm (Garîb-nâme, b. 8500-8504).

Bir hükümdarın savaş meydanındaki alplığını gösteren ölçütlerden biri de gayreti ve arkadaşları için yaptığı fedakârlıklardır. Eski Türklerde lider olan kişi de savaş meydanında arkadaşlarıyla mücadeleler etmektedir. Ancak konumu itibariyle bu kişinin daha gayretli olarak askerlerine örnek olması gerekmektedir. Bununla birlikte askerlerini her zaman gözetleyip, onları korumalı; onlar için fedakârlıklar yapabilmelidir:

Pes bu kez gayret gerek ol kişiye

Kim anuñla kendi cânına kıya

Alp ere gayret-durur üçinçi hâl

Gayreti olmaz-ısa alplik muhâl

Hamyet olmaz gayreti yok kişide

Görnidur kim ol kişi ne iş ide

Alplıguñ bir âleti hamyet-durur

Hamyetüñ aslı nedür gayret-durur

Pes bilüñ gayret-durur yigrek hüner

Alplığı başarmaya gayretsüz er (Garîb-nâme, b. 8505-8509).

Türk geleneklerindeki hükümdarın sadece siyasî lider değil aynı zamanda orsdunun başı da olması geleneği Âşık Paşa'nın bu beyitlerinde açıkça ifade edilmiştir. Çünkü bir ordu için en önemli şey moraldir. Bir liderin savaş meydanlarında ordusunun başında olması, güçsüz dahi olsa orduya büyük moral verecektir.

Âşık Paşa, hükümdarı alplerin başı olarak görmektedir. Kuvvetin de alplik için büyük bir nimet olduğunu belirtmiştir. Alp olan kişiler bu kuvvet sayesinde her işin üstesinden gelir, düşmanlarını kırıp geçirir:

*Yine vardur bir hasiyet kişide
Şoldur ol kim ola kuvvet kişide
Bâzusunda kuvvet ola mu'teber
Yiyni görne aña cümle huşk u ter
Her kimüñle uruşursa ahtara
Siya kanda ograşursa leşkere
Kuvvet-ile başa ilte her işi*

Hayr u şer her ne dutarsa ol kişi (Garîb-nâme, b. 9019-9022).

Âşık Paşa, bu beyitlerde daha önce Yusuf Has Hâcib'in de belirttiği gibi alp olacak kişinin kuvvetiyle de cesaretiyle de düşmanlara korku salması gerektiğini ifade etmektedir. Bu durumda öncelikle alplerin başı olan hükümdar bu kuvvete sahip olmalıdır. Ancak alp olacak kişinin düşmanlara korku salarken kendisinde de Allah korkusu olmalıdır.

Alplik için güzel bir nimet olan kuvvetin bir yanında olması gereken en önemli özellik Allah korkusudur. Eski Türk geleneklerinde kahraman tipi olan alplik, İslamiyet'le birlikte dinî bir kimlik daha kazanmıştır. Bu dönemde alpler artık "alp-eren" olarak tasvir edilmiştir. Âşık Paşa'nın, alpliğin dinî boyutu olarak anlattığı kavram da alp-erenliktir. Âşık Paşa'nın, eski Türk gelenekleri üzerine ustaca yerleştirdiği ve tarikatlarda yetişen bu alp-erenler İslam coğrafyasına dağılarak hak için çarpışan kişilerdir (Döğüş, 2008, s. 864). Bu kahramanların kuvvet ve cesaretlerinin yanında Allah korkusu olmalı ve onun yolunda savaşmalıdırlar. Âşık Paşa, Garîb-nâme'de kuvvetin yanında Allah korkusu olunca kişilerin nefsini yeneceğini, dünya nimetlerine meyletmeyeceğini ifade etmiştir:

*Âdemide kuvvet olsa hoş olur
İlla şol vaktın ki korhu iş olur
Kuvvet-i cismânisi muhkem ola
Ol zamân ol sanki bir Rüstem ola
Tañrı'dan korkmak ola çün yâr aña
Lâcerem yol bulmaya agyâr aña
Kuvvete ger yâr ola hak korkusu
Anuñ-ıla gide nefsüñ hor husı*

*Yohsa yâr olmazsa korku kuvvete
Tîz irer naks u hâlel bu devlete
Pes gerek korku ola kuvvet ile
Her ne iş olsa ola anda bile
Korkusuz dutmaya çün her bir işi
İmin ola her bir işde ol kişi
Korkusuz kuvvet yaraşmaz mutlakâ
Muttaki korku-y-ıla irdi Hak'a (Garîb-nâme, b. 9023-9030).*

Türk-İslam devletlerinde ordular/alp-erenler din uğruna mücadele eden kişilerdir. Bu nedenle ap-erenlerde Allah korkusu da olmalıdır. Âşık Paşa bu beyitlerde Allah korkusunun eşlik etmediği bir kuvvet ise mutlaka bir noksanlık olacağını, bu kuvvete sahip olanlar haram ve günahlara bulaşacağını açıkça anlatmıştır.

İyi bir liderin kudretini göstermesi için sadece fiziksel anlamda önderlik etmesi yetmez. Bunun için diğer bölümlerde sözünü ettiğimiz adil, halkını gözetten bir lider olması gerekir. Yani kudret, ancak adalet ve merhametle birlikte anlam kazanabilir. Âşık Paşa'ya göre de kudret, adaletle birleştiğinde ancak hikmetli bir yönetime dönüşür. Âşık Paşa, kudretin bu yönünü bir ilim olarak görmüş ve Garîb-nâme'deki beyitlerde bu ilmin lidere Allah tarafından verildiğini anlamıştır. Ona göre hükümdar bu kudret ilmine sahip olmazsa veya kibre kapılıp ona bu ilmi vereni unutursa iktidarını kaybeder:

*Pes delil bu 'ilm-i kudretde 'ayân
Hükmini sürmek-durur bellü beyân
Kanda kudret 'ilmi varsa hak-durur
Anı bilen hâkim-i mutlak-durur
Her ki sâhib-kudret ola şeksüzün
Anı gören bil ki gördi hak yüzün
Gözü-durur ol kişi her kim baka
Gören Hak didârın anda mutlaka (Garîb-nâme, b. 2760-2763).*

Âşık Paşa'nın, bu beyitlerde kudret ilmine sahip olan kişinin bunu vereni unutmadan ona göre davranırsa, insanların da onda Hakk'ı göreceğini ifade etmesi aslında vahdet-i vücud anlayışıyla da ilişkilendirilebilir. Hükümdar, ona ilmi vereni unutmadan hareket ederse işlerini ona göre yapacak ve insanlar da bu hükmün Allah tarafından verildiğini bilecektir.

Âşık Paşa'nın vahdet-i vücud anlayışına aşağıdaki beyitlerde de vurgu yaptığı görülmektedir. Ona göre bir ilim olan kudret, Allah'ın insanların içine yerleştirdiği bir

ışık ve diğer ilimlerin temelidir. Bu kudret sayesinde hükümdar, diğer insanlardan üstün bir konumda görülmüştür. Kudretli hükümdarların her işi başarabileceğini düşünmektedir. Buna sahip olan hükümdarın da kudretinin kaynağını bilip ona göre davranması gerektiğini anlatmıştır:

*Gel bu kez ol 'ilm-i kudret gör nedür
Kendüziñde ol dahı bil kandadur
'ilm-i kudret zât içinde oturur
Niçe bitmez işleri ol bitürür
Kudrete bu zât içinde pâdişâh
Kendü düzdi aña lâyük tahtgâh
Zîra kudret 'ilmi küllî hak-durur
'Alem içre hâkim-i mutlak-durur
Pes bu kudret cümle 'ilmü cânıdur
Zât içinde Pertev-i Yezdânidür (Garîb-nâme, b. 2716-2120).*

Âşık Paşa, kudret ilminin adalet ve merhametle olan ilişkisinin farklı boyutlarına da değinmiştir. Türk İslam devlet anlayışına göre hükümdara tahtı veren Allah'tır. Bu durum iktidarın meşruiyetini pekiştiren önemli bir unsurdur. Aynı zamanda güçlü bir monarşinin oluşmasını sağlamaktadır. Ancak Âşık Paşa, düzenin sağlanması için güçlü bir monarşiden yana olsa da bunun adalet ve merhametle desteklenmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre hükümdar, bunun bilincinde olup ona göre bir iktidar tesis etmelidir:

*Dinle imdi eydeyüm ol tahtları
Kim bularuñ Tañrı'dandır bahtları
Birisi sultan-durur hükmi revân
Mahkum olur hükmüne cümle cihân
Diler-ise dünyada 'adl eyleye
Ni'met-ilecümle halkı toylaya
Ger dilerse zulm-ıla yıka ili
Ne ola kim irmeye anuñ eli (Garîb-nâme, b. 1707-1710).*

Devleti yöneten en güçlü figür olarak her şeyden sorumlu olan kişi hükümdardır. Âşık Paşa'nın düşüncesinde kudreti ülkedeki her şeye erebilen hükümdar, bu gücünü adaletle birleştirirse ülkesini refah içinde yaşatacaktır. Ancak bu güç haksızlıkla birleşirse ülke felakete sürüklenecek ve iktidar uzun ömürlü olamayacaktır:

Âşık Paşa'ya göre hükümdarın kudretinin gücü bir nevi Allah'ın ona verdiği nimettir. Bu nimet sayesinde diğer insanlardan üstün bir konumdadır. Âşık Paşa'nın nazarında halk için yapılması zor olan işler hükümdar için kolay olduğundan insanlar sultan olarak ona bağlanırlar (Ovacık, 2016, 297). Garîb-nâme'de hükümdarın kendisine verilen bu kudret gücüyle her şeye hükmünün geçtiğini, diğer insanların yapamadığı şeyleri yapabildiğini anlatmıştır. Allah'ın emriyle hükümdara verilen öyle bir kudret vardır ki hükümdar; daha konuşmadan sözleri her yerde bilinir, bakmasa dahi gözleri her yeri görür, emirleri daha söylenmeden her yere erişir. Hükümdar da Allah emriyle verilen bu gücünü bütün ülkelere yaymak ister. Âşık Paşa'nın Garîb-nâme'de ortaya koyduğu üstün lider portresi, onun güçlü bir monarşi fikrini desteklemektedir:

Saltanat bir hoş hasiyyetdür i yâr

Hükmine münkâd cümle il ü şar

İrişür eli sunar her bir işe

Mâni' olup kimsene eytmez nişe

İllere irür eli sunmaz-iken

Bakmadın her dem göredür gözleri

İşlemezken işlenidür işleri

Bulnur ol kullıkda cümle iş eri

Halka ne düşvâr-ısa âsân aña

Anın ad eydür bu halk sultân aña

Hoş nasîbdür dünyada şol saltanat

Tañrı emri olur aña kol kanat (Garîb-nâme, b. 9034-9040).

Bu beyitlerde ifade edildiği gibi her şeye gücü yeten ve diğer insanlardan üstün olan hükümdarın kudretinin kaynağı Allah'ın ona bu nimeti bahşetmesidir. Bunun bilincinde olan kişi halkın gönlünde de sultan olacaktır.

3.6. Adalet/Adil Olmak

Bir devletin yönetim anlayışı ne olursa olsun adaletle desteklenmediği sürece halktan karşılık bulmayacaktır. Nitekim adil bir yönetime sahip olmayan toplumlarda halkın bir zaman sonra adaletsizliğe isyan ettiği tarihte birçok defa görülmüştür. Bundan dolayı her dönemde düşünürler, devlet yönetiminde adalet olgusunun önemine değinmişlerdir. Çünkü yönetilenler kadar yönetenlerin de yasalara uyması, siyasî bir iktidarın hukukî çerçevesini belirleyecektir (Partalcı, 2021, s. 28). Âşık Paşa da devletin

bekâsı için adalet olgusu üzerinde titizlikle durmuştur. Garîb-nâme'nin birçok yerinde adaletin farklı boyutlarını anlatarak iktidar için ne kadar önemli olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Eski Türk devletlerinde, devletin temelleri adalet üzerine atılmıştır. Örneğin Yusuf Has Hâcib'in, alegorik eseri Kutadgu Bilig'de en önemli karakter olan hükümdarın adaleti temsil etmektedir. Kutadgu Bilig'de yasaların hükümdarın şahsında temsil edilmesi, Türk devletleri için adaletin en temel ilke olduğunun göstergesidir (Kaya, 2017, s. 322). Bundan dolayı Âşık Paşa'ya göre de devletin yani iktidarın özü, adalettir. Bu yüzden Garîb-nâme'de ortaya koyduğu iktidar anlayışının merkezinde de adalet vardır. Tasvir ettiği iktidar anlayışında, toplumsal düzenin sağlanmasında adaletin önemini vurgulamış ve adaletin var olmadığı bir ortamda iktidarın meşruiyet kazanamayacağına işaret etmiştir. Bu bağlamda ona göre meşru bir iktidarın varlık zemini, toplumun bütün katmanlarını kuşatan adil bir yönetimdir. Onun bu yaklaşımı, adaletin yalnızca bireysel erdem düzeyinde kalmayıp toplumsal yapının sürekliliği ve düzeni için de vazgeçilmez bir ilke olduğunu göstermektedir. Nitekim Antik Yunan düşüncesinde de benzer bir bakış açısı karşımıza çıkmaktadır. Antik Yunan filozoflarından Sokrates, yönetim ile adalet arasında doğrudan bir bağ kurmuş; adil olmayan bir yönetimin hem birey hem toplum düzleminde yozlaşmaya sebebiyet vereceğini savunmuştur (Platon, 2006, s. 62. akt. Akçay, 2021, s. 131). Bunun yanında Platon ise adaleti; bilgelik, cesaret ve ölçülülükle birlikte polisin doğru şekilde kurulmasını sağlayacak dört temel erdemden biri olarak saymıştır (Gülten, 2020, s. 18). Ayrıca adaletin, diğer üç erdemin de içinde bulunması gerekmektedir. Bu düşünceler, adaletin toplumun tamamı için geçerli olduğunu ve belli bir zümreye ait olamayacağını göstermektedir. Âşık Paşa'nın adalet kavramını sıklıkla dile getirirken bunun iki boyutundan söz ettiği anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki iktidar sahiplerinin halkına karşı adil olmasıdır. İkincisi ise devletin adil kanunlarla yönetilmesidir.

Âşık Paşa, adaletin hem hükümdarın kişisel niteliği hem de devletin hukukî işleyişi bakımından belirleyici olduğunu vurgular. Onun iktidar tasavvurunda adalet, bir yöneticinin halk nezdinde itibar ve meşruiyet kazanabilmesinin temel şartı olarak görünür. Bu bağlamda hükümdarlar adalet konusunda hassas davranmalı, ayırım gözetmeden halkına merhamet ve şefkatle yaklaşmalıdır. İktidarın değerini tayin eden ölçüt, sadece mutlak kudret olmayıp bu kudretin hak ve hukuk zemininde kullanılma biçimidir. Şair, aşağıdaki beyitlerde adaleti sadece üst sınıflar için elzem olan bir kavram

olarak görmez. O, adaletin yoksullara da ulaşması gerektiğini belirtmiş; adil bir hükümdarın halkın tamamı tarafından sevgi ve dostlukla anılacağını dile getirmiştir:

Dutmuş-ıdı yir yüzini ad-ıla

Düzmiş-idi halkı ‘adl u dâd-ıla

Yidi iklim halkına mahdum-ıdı

Ne ki dirse halk aña mahkûm-ıdı

Hükmi güçlü ‘ömri uzun mâlı çok

‘Aklı kâmil göñli açuk karnı tok (Garîb-nâme, b. 1500-1502).

Hükümdarın adaletle hükmetmesi, onun siyasal meşruiyetini güçlendirmekle beraber toplumsal kabulünü de güçlendiren bir vasıftır. Halkına şefkatle yaklaşan, onların halini gözetten bir hükümdar, yönetiminin temelini sarsılmaz bir güven duygusuyla tahkim eder. İktidarın ancak adaletle ayakta durabileceği düşüncesi, Gazâlî’nin yönetici profiline dair tespitleriyle de örtüşür. Ona göre iyi bir lider, dürüstlük ve bilinçle hareket etmeli, çevresine liyakatli ve erdemli kişileri toplamalı, halkının ihtiyaçlarını gözetip onlarla empati kurabilmelidir. Gazâlî’ye göre başkalarının malına el koyan, zorla elinde tutan kimseler zalimdir (Gazâlî, 2011, s. 18). Hükümdarlar da zulümle hükmetmeye kalkarlarsa halk arasında birlik ve beraberliği sağlayamazlar (Bağdatlı, 2016, s. 246). Bu yüzden hükümdarlar; kibirden arınmış, kanaatkâr bir tavırla hükmetmeli; hukuka aykırı fiillerden titizlikle sakınmalıdır (Şenol, 2018, s. 56). Garîb-nâme’de de halkına hizmet ederken adaleti gözetten bir hükümdarların her zaman insanların gönlünde yer edeceği, adının sonsuza kadar yaşayacağı anlatılmıştır. Bu görüşler, Âşık Paşa’nın iktidarla ilgili idealleriyle büyük ölçüde paralellik arz eder:

Çün ola sultanların ‘adli tamam

Baylara yohsullara bezli tamam

Dostudur ol kamunun bes mutlaka

Cümle halk üzre çü şefkatla baka (Garîb-nâme, b. 9815-9816).

Âşık Paşa, bu beyitlerde adaleti, insanların itaatleriyle bir tutmuştur. İnsanların korktukları için itaat ettikleri bir hükümdar olmak yerine sevildiği için saygı duyulan, sadakatle bağlanılan bir hükümdar olmanın daha önemli olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Âşık Paşa’nın Garîb-nâme’sinde ortaya koyduğu iktidar anlayışı, teorik bir siyaset düşüncesinin ötesinde dönemin sosyal yapısını dönüştürmeye dönük bir ahlakî çağrıyla içinde barındırır. Ona göre iktidarı adaletle kuşatmak, hem yönetenin hem yönetilenin selameti için zaruri bir ilkedir. Adaletin sağlanmadığı bir düzende iktidar, meşruiyetini yitirir; güce dayalı yönetimlerle uzun vadede toplumsal çözülmeye neden olur. Bu

yönüyle Âşık Paşa'nın adalet merkezli iktidar tahayyülü, İslam iktidarının bir iz düşümüdür. Zira İslam geleneklerine göre hükümdar, kanunları uygulamakla yükümlüdür. Ancak bu kanunlar hükümdarın da üstündedir. Benzer bir anlayış İslamiyet öncesi Türk devletlerinde de görülmektedir. Yasalar, sadece yönetilenlerden değil; yönetme ve yasaları uygulama yetkisi verdikleri kişilerden de üstün olduğu için yönetenlerin de yasalara uyması düzenin sağlanması için önemlidir (Partalcı, 2021, s. 28). Eski Türk devletlerinde de kağan dâhil herkesin hak ve sorumluluklarının törelerle belirlenmesi, törelerin Kağan'dan üstün olması; iktidarın keyfî uygulamalar yapamadığını göstermektedir (Donuk, 1978, s. 157). Kutadgu Bilig'de bu konuya değinen Yusuf Has Hâcib; hükümdarın adalet konusunda oğlu dahi olsa yakın uzak fark etmeksizin herkese eşit mesafede olmasını gerektiğini, devletin temelinin bu doğruluk olduğunu, hükümdarın ancak devleti için doğru yasalar yaparsa arzularına kavuşacağını anlatmıştır:

*Kerek oğlum erse yakın ya yağuk
Kerek barkın erse keçigli konuk
Törüde ikigü maña bir sanı
Keserde adın bulmağay ol meni
Bu beglik ulı kör könilik-turur
Köni bolsa begler tiriglik bolur
Muñar meñzetü sözler öglüg kişi
Kim öglüg sözün tutsa itlür işi
Könilik öze boldı beglik ulı
Bu beglik köki ol könilik yolu
Törü kılsa elke köni bolsa beg
Tilek ârzû bulğay bu kolsa kalı (Kutadgu Bilig, b. 817-822).*

Bu anlayışı paylaşan Âşık Paşa da adaletin hükümdar dâhil herkesten üstün olduğunu anlatmak için İslam tarihindeki Hz. Ömer'in (ra) oğlunu öldürmesi⁷ meselesini

⁷ Hz. Ömer (ra)'in oğlunun zina yaptığına dair söylentiler tamamen uydurmadır. Sahih kaynakların bildirdiği konuyla ilgili olayın özeti şudur:

Hz. Ömer (ra)'in Abdurrahman adındaki oğlu Mısır'da iken, başka bir arkadaşıyla -şeytana uyup- bir defa şarap içmiş ve ardından hemen pişman olup, hem kardeşi Abdullah'a hem de Mısır valisi Amr b. As'a gitmiş ve haddi tatbik ederek kendisini temizlemesini istemiştir. Amr b. As (ra), kendisine evinin avlusunda -sopayla- haddi tatbik etmiş. Ancak kardeşi Abdullah, konuyu babasına da duyurmayı uygun görmüştür.

Olayı duyan Hz. Ömer (ra), Vali Amr b. As'a haber göndererek oğlunu kendisine göndermesini istemiştir. Vali, "Allah'a yemin ederek Hz. Ömer'in oğlu Abdurrahman'a bir ayrıcalık yapmadığını, herkes için cezanın

örnek vermiştir. Şairin Hz. Ömer'in (ra) adalet uğruna kendi oğlunu cezalandırmasını örnek olarak göstermesi, adaletin ilahî ve peygamberî onaya mazhar bir davranış olarak yüceltilmesi amaçlıdır. Böylece Âşık Paşa, adaletin ne denli mutlak ve vazgeçilmez bir değer olduğunu ortaya koyarken bu değerın şahıslarla sınırlı kalamayacağını, herkes için bağlayıcı olması gerektiğini Hz. Ömer (ra) örneği üzerinden vurgular:

Ol biri 'Ömmer'di kim dâd eyledi

Kendü oğlın öldürüp ad eyledi

Dâd kıldı 'âlem içre tâ-ebed

Hoşnud andan hem Muhammed hem Ahâd (Garîb-nâme, b. 185).

Müslüman olan her toplumda adaletiyle anılan, adalet konusunda herkesin imrendiği kişi olan Hz. Ömer (ra) üzerinden bir örnek verilmesinin amacı adalet konusunu pekiştirmektir. Zira Hz. Ömer (ra) İslam dünyasına hem dinî hem siyasî liderlik yaparak bu konuda Müslüman liderlerin takip ettiği bir kişiliktir.

Bir ülkede iyi kanunların olması, iyi bir yönetim için yeterli değildir. Ülkede adil kanunlar tesis edilir ve bu kanunlar yine adil bir hükümdar eliyle uygulanırsa, o toplumda istikrar ve huzur kaçınılmaz olur. Halk böyle bir hükümdara yalnızca boyun eğmekle kalmaz; ona içten bir saygı besler ve gönülden bağlılık gösterir. Bu bakımdan Âşık Paşa'nın adalet merkezli iktidar görüşü, pratikte toplumun huzur ve refahını temin eden bir zorunluluk olarak değerlendirilir. Bu anlayış, İslam düşünürlerinden Gazâlî'nin görüşleriyle de örtüşür. Gazâlî'ye göre, inanan bir toplumda esas mesele halkın dinî inancından ziyade, yönetimin adil olup olmadığıdır (Rahman ve Subaşı, 2023, s. 322). Bu açıdan İslam dünyasında adaletiyle ün yapmış birçok idareci vardır. Bunların en güzel örneği Nûşirevân'dır. Ülkesini adaletle yöneten Nûşirevân, yaptırdığı sarayda halkını dinlemiş, sorunlarıyla bizzat ilgilenmiş ve halk ondan memnun kalmıştır (Koşık, 2014, s.

tatbik edildiği bir yer olan evinin avlusunda bu cezayı tatbik ettiğini" belirten bir mektubu -Abdullah b. Ömer vasıtasıyla- göndermiş ise de Hz. Ömer (ra) oğlunun yanına gönderilmesinde ısrar etmiş ve nihayet gönderilmiştir.

Hasta ve bitkin bir vaziyette olan oğluna Hz. Ömer (ra) tekrar haddi tatbik etmek istemiş, fakat Hz. Abdurrahman b. Avf: "Had bir defa tatbik edilmiş" diyerek, ikinci kez haddin uygulanmaması için ricada bulunmuştur. Ancak Hz. Ömer -daha önceki had şekline iltimas karışmış olabilir düşüncesiyle- bir daha haddi tatbik etmiştir.

Sahih olan bilgiye göre, Abdurrahman -had esnasında değil- *bir ay* (bir rivayette birkaç ay) veya daha fazla bir müddet sonra, başka bir hastalıktan dolayı vefat etmiştir. (bk. Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra, 8/312; Hatip Bağdadî, et-Tarih, 5/455; İbnu'l-Cuzî, Siyretü Ömer, s.170; Kastalanî, İrşadu's-sarî, 9/439).

137). Adaleti ve halkına yaklaşımıyla insanların gönlünde taht kuran Nûşîrevân, her devirde diğer idarecilere örnek olarak gösterilmiştir. Klasik şiirimizde de övülmek istenen hükümdarlar, adil olmaları yönüyle Nûşîrevân'a benzetilmiştir. Âşık Paşa da Garîb-nâme'de Nûşîrevân'ın adını anmadan ona benzer bir hükümdar tarifi yapmıştır. Ona göre ideal bir hükümdar adaletiyle anılmalıdır (Ovacık, 2016, s. 303). Garîb-nâme'de, adaletin hükümdara Allah tarafından verildiğini ve onun da bunu bilerek haktan ayrılmadan, insanlar arasında ayırım gözetmeden hükmetmesi gerektiğini anlatmıştır:

*Şoldur ol kim bir 'adil sultân ola
Her dem anuñ yârdehi Sübhân ola
Değmiş ola hak'dan aña 'adl ü dâd
İşigine bulına cümle murâd* (Garîb-nâme, b. 9804-9805).

Âşık Paşa'nın bu beyitlerde tarif ettiği adil hükümdar tarifi Nûşîrevân'ı andırmaktadır. Hükümdar olacak kişiye Allah'tan doğruluk ve adalet bahşedilmiştir. İnsanlar da Allah'ın temsilcisi olan hükümdarın kapısında adil bir şekilde isteklerine kavuşabilmelidir.

İslam âlimleri liderin vasıfları konusunda farklı fikirlere sahip olsalar da hükümdarın adaleti noktasında hepsi hem fikirdir. Adil hükümdara halkı koruyup gözetmenin yanında bir de dinin koruyuculuğunu üstlenme göreve yüklemişlerdir. Âşık Paşa'ya göre adil hükümdar halkı koruyup kolladığı gibi dini de hurafelere karşı korumalı ve toplumu bir arada tutmak için çaba göstermelidir (Ovacık, 2016, s. 303). Âşık Paşa'nın bu tarifi, Gazâlî'nin tarif ettiği hem dinin koruyucusu olan hem de halkın haklarını koruyan lider tarifine de uymaktadır. Garîb-nâme'nin 10. bölümündeki şu beyitlerde adaletli bir hükümdarın portresini detaylı olarak çizmiştir:

*Kendü ola 'aklı kâmil gönli bay
Ni'metinden halk toya yıl on iki ay
İli günü saklaya ol yağıdan
Halkı dire olmaya ol tagıdan
Zâlim elinden ala mazlumları
İrgüre maksûdına mahruamları
Göz kulak bu halk içinde dinç ola
Cümle yohsul bayıya il künç ola
Ola ol sultân bu dünyâ diregi
Baglana anuñla halkuñ yüregi
Hem ola ol pâsbâb uşbu dine*

*Tâ ki nehy atlanmaya din esbine
Ya'ni hakkı bâtila basdurmaya
Kendi dahı basmaga kasd durmaya
Bekleye din ehlini 'adli-y-ile
Besleye yohsulları bezli-y-ile
İşi anuñ 'adl-ıla ihsân ola
Derdlüler derdine ol dermân ola (Garîb-nâme, b. 9806-9814).*

Âşık Paşa'nın tarif ettiği lidere Allah tarafından tahtla birlikte adalet, doğruluk, kuvvet, merhamet, cömertlik, ilim gibi birçok güzel vasıf da bahşedilmiştir. Böyle bir lider de halkını koruyacak, adaleti sağlayacak, halka ihsanlarda bulunacak, insanlar arasında bozgunlar olmaması için dine hurafelerin karıştırılmasına mani olacak, her zaman iyilik düşünen biri olacaktır. Halk da bu liderden emin olacak, ona her zaman sevgi duyup bağlanacaktır.

Bütün insanlar gibi hükümdarların da bir ömrü vardır. Ancak bu hükümdarların, halkının faydasını gözeterek yaptıkları kanunların bir ömrü yoktur. Bunun bilincinde olan hükümdarlar, kendilerinden sonra da ülkelerinin refah içinde yaşamasını sağlayacak kanunlar yapmalıdır. Kanun, devletin yasama kuvveti tarafından herkesçe uyulmak üzere konulan her türlü nizam, kaide (Devellioğlu, 2006, 487) şeklinde tanımlanmıştır. Türklere ise kanun ve yasa yerine “töre/törü” kavramı kullanılmıştır. Töre: Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü (TDK) şeklinde tanımlanmaktadır. Kutadgu Bilig, Türk Destanları ve yazıtlarda da geçen töre kavramı; Orta Asya'daki Türk devletlerinden Selçuklular ve Osmanlılara kadar uzanan, yazılı olmayan kurallardır (Çavdaroğlu, ty, s. 4). Eski Türk devletlerinin uygarlık tarihinde bıraktığı izlerden biri de bu yasalara ve törelere bağlı, düzenli işleyen büyük devletler kurmalarıdır (D. Demirel, 2017, s. 426). Türklere ait yazıtlarda, Divân-ı Lügâti't Türk'te, Kutadgu Bilig'de ve daha birçok eserde törelerin devletin temeli olduğu anlatılmaktadır. Kâşgarlı Mahmud, Divân-ı Lügâti't Türk'te törenin tanımını yaptıktan sonra şu atasözüyle önemini anlatmaya çalışmıştır.

“El qalır törü qalmas: Ülke terk edilir ama töre terk edilmez. Bu atasözü, ataların törelerine bağlı kalmayı öğütlemek için kullanılır.” (Kâşgarlı, 2005, 587).

Kâşgarlı Mahmud'un bu örneği, yönetenlerin de yönetilenlerin de kendilerinin yapmadığı, geçmişten gelen kanunlara tabi olduklarını göstermektedir (Partalcı, 2021, s. 129). Bu anlayıştan dolayı eski Türk devletlerinde millet, farklı coğrafyalara göç etse de

önceleri sözlü olan törelere daha sonra da kanunlara riayet etmiş ve devlet yönetiminde de bunları uygulamaya özen göstermişlerdir. Edebiyatımızın ilk siyasetname örneği olan Kutadgu Bilig’de de törelere uymanın önemi, pek çok açıdan ele alınmıştır. Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig’de, Divân-ı Lügâti’t Türk’te olduğu gibi törelerin kadim olması konusuna değinmiştir. Yusuf Has Hâcib’e göre devletin bekâsı için en önemli unsur olan töre/kanun kişilerin isteğine göre değil adalet ölçütüne göre işlemezse insanların hükümdara olan öfkesi devlete zarar vererek devletin çöküşüne neden olabilir (Çavdaroglu, ty, s. 4-5). Yani bozulan kanunlar ve liyakatsizlik nedeniyle yapılan işler halkın mağdur olmasına ve zarar görmesine neden olur. Yusuf Has Hâcib, devletin geleceğini tehlikeye sokacak olan bu durumlardan sakınmak için hükümdara, kendinden önceki hükümdarların yaptıkları iyilikleri örnek alırsa pişman olmayacağını öğütlemiştir:

Törü edgü ur ay törü bergüçi

Turu öldi isiz törü urguçi

İsiz öñdi ırma ay ilçi büğü

İsiz bolsa bolmaz ajunuğ yegü

İsiz öñdi ursa özi öz üdin

İsiz kodtı atın özinde kedin

Kim erse urup kodsda edgü törü

Anın tiktı atın adakın örü (Kutadgu Bilig, b. 1458-1461).

Yusuf Has Hâcib, bu beyitlerde kötü yasalarla dünyaya hükmedilemeyeceğini, kötü yasalar yapan hükümdarın daha hayattayken ölmüş sayılacağını; iyi yasalarla hükmeden adaletli hükümdarların adının sonsuza kadar yaşayacağını anlatmıştır.

Osmanlı Devleti zamanında yazılan siyasetnamelerde de âlimlerin yöneticilere benzer öğütler verdiği görülmektedir. Siyasetnamelerde genel olarak Osmanlı Devleti’nin İslam dininin kuralları ve “Kânûn-ı Kadîm” üzerine kurulduğu ve bunlardan uzaklaşmanın devleti zafiyete uğratacağı anlatılmıştır (Bozkurt, 2022, s. 301). Burada sözü edilen Kânûn-ı Kadîm, zamanla gelenekselleşen ve halkın hayatını kolaylaştıran kanunlardır. Bu kanunlar, kendilerinin bu dünyadaki geçici ikballerini değil, halkının çıkarlarını gözetten hükümdarlar tarafından yapılmıştır. Âşık Paşa’dan sonra yaşayan ve risaleleriyle devlet yönetimindeki sorunlara değinen Koçi Bey, eski zamanlardan farklı olarak kendi zamanında hatırla iş yapıldığından kanunların bozulduğunu ve bir an önce Kânûn-ı Kadîm’e dönülmesi gerektiğini tavsiye etmiştir (Bağdatlı, 2016, s. 222). Ona göre düzgün yasalar yapmak ve liyakate dikkat etmek devlet için çok önemlidir. Garîb-nâme’de bu konu üzerinde durup iktidara öğütler vermiştir. Toplumun faydasını

düşünerek kanun yapıp halkı ihya edenlerin dünya var olduğu sürece hatırlanacağını, kötü kanunlarla idare edenlerin ise ülkeyi harap edeceğini belirtmiştir:

*Ger ölürse tahta hükm iden kişi
Taht ölmez bellü bilüñ bu işi
Zîra kim bunlar-durur göge direk
Niçe kim dünya dura bunlar gerek
Ol zamân kim bunlaruñ hükmi kala
Bu felek hükmi gerek ma'zul ola
Dinle imdi eydeyüm ol tahtları
Kim bularuñ Tañrı 'dandır bahtları
Birisi sultan-durur hükmi revân
Mahkum olur hükmine cümle cihân (Garîb-nâme, b. 1704-1708).*

Türk devlet geleneğinde hükümdar ne kadar devleti temsil eden kişi olsa da devlet hükümdardan üstündür. Çünkü hükümdar ölümlüdür ancak devlet ölümsüzdür. Bundan dolayı hükümdar ölse dahi adının her zaman anılması ve kendinden sonrakilere iyi örnek olarak gösterilmesi için kendi ikbalini değil halkının geleceğini düşünerek kanunlar yapmalı ve adaletin eksiksiz tesis edilmesini sağlamalıdır.

İktidarla ilgili yapılan her tanımın temel dayanaklarından biri güçtür. Bu güç, her zaman fiziksel olmak zorunda değildir. Thomas Hobbes, toplumsal birlik ve barış için iktidarın gerekirse fiziksel güçle baskı kurması gerektiğini savunmuştur. Buna karşın Michel Foucault ise iktidarın gücünün bilgidен beslendiğini ifade etmiştir (Apalı, 2021, s. 1). Her iki durumda da muktedit olanlar, sahip oldukları güçle topluma baskı yapabilirler. Ancak bir lider, güç kullanarak iktidara gelse de bunun devamı için halkın rızasını almalıdır. Bu yüzden halka zulmetmek yerine adaletle hükmetmesi gerekir. İslamiyet'te de zulüm kavramı, adaletle bağılı olarak ele alınmıştır. İslam devlet anlayışında zulmün halktan uzak tutulması için önemli olan adaleti sağlamak, padişahın temel vasfı ve yönetim ilkesidir (Bozkurt, 2022, s. 299). İslam âlimlerinden Mâverdî, adaletin sağlam kökleri ve sarsılmaz kanunları sayesinde hep var olacağını ancak zulüm ve haksızlığın kökü olmadığı için kendiliğinden yok olacağını ifade etmiştir (Bağdatlı, 2016, s. 245). Buna rağmen Mâverdî'ye göre zulüm ve adalet tamamen hükümdara bağılıdır. Eğer hükümdar adil olur ve kendisi kanunlara uyarsa kimse halka zulmedemez ancak hükümdarın kendisi zulmederse kimse toplumda adaleti sağlayamaz (Mâverdî, 2018, akt. Kerimoğlu, 2021, s. 116). Fârâbî ise faziletli bir hükümdarın yönettiği ülkede zulüm ve baskı olmayacağından bu konuya değinmemiştir (Alkan, 1994, s. 96). Kâşgarlı

Mahmud, zulüm ile adalet arasındaki ilişkiyi “*küç eldin kirse törü tünlütün çıkar: zorbalık, ülkeye kapıdan girse (egemen olursa), töre (adalet) bacadan çıkar*” (Kâşgarlı, 2005, 330) şeklinde anlatmıştır.

Yusuf Has Hâcîb de Kutadgu Bilig’in birçok yerinde yöneticilerin zulümden uzak durması gerektiğini belirtmiştir. Kendilerinin dışında da halka zulmeden başka insanların ülkeden temizlenmesi, doğrulukla hareket edilmesi halinde kötü insanların da bundan vazgeçeceğini anlatmıştır:

İsiz bolma isiz isizke yorit

İsizlerin barça iligden arıt

Köni bol köni kıl köni tut yorık

İsiz egri köney ewürgey kalık (Kutadgu Bilig, b. 5505-5056).

Benzer düşünceler Osmanlı Devlet yönetiminde bozulmalar görülünce Osmanlı âlimleri tarafından da dile getirilmiştir. Koçi Bey, dünyanın düzeninde adalet olduğu için adil olmayan yönetimlerin yok olacağını; halka zulmeden hanedanların harap olacağını ifade etmiştir (Bağdatlı, 2016, s. 245). Bu görüşler adaletin, toplum düzeninin teminatı; zulmün ise devletlerin çöküş nedeni olduğunu göstermektedir.

Âşık Paşa da Garîb-nâme’nin birçok yerinde zulüm konusuna değinmiştir. Halka zulmeden hükümdarların iktidarlarının uzun sürmeyeceğini ve kısa zamanda unutulacaklarını anlatmıştır. Ancak ona göre halka zulümden sakınan hükümdarlar ise her zaman saygıyla anılacaklardır. Bu nedenle hükümdarların her zaman adaletten yana tavır alması gerektiğini düşünmüştür:

Diler-ise dünyada ‘adl eyleye

Ni’met-ile cümle halkı toylaya

Ger dilerse zulm-ıla yıka ili

Ne ola kim irmeye anuñ eli (Garîb-nâme, b. 1709-1710).

Âşık Paşa bu beyitlerde Mâverdî’nin belirttiği gibi hükümdarın gücünün her şeye yettiği için isterse halkı huzur içinde yaşatabileceğini, isterse zulmederek onları perişan edebileceğini anlatmıştır:

Türk-İslam devlet anlayışına göre insanoğluna yönetme gücü ve yetkisini veren Allah’tır. Bu güce sahip olan kişi sadece Allah’ın emirlerini yerine getirmekle yükümlüdür. Bu durumda iktidar sahibi kişilerin hayır ve şerleri de Allah’tandır. Âşık Paşa, Garîb-nâme’de bu duruma değinmiştir. Ona göre hükümdara tahtı veren Allah’tır. Hükümdar, isterse hayırlı işler yapar isterse halka zulmedip canından bezdirir. Görüntüde

zulmün ve adaletin sahibi hükümdar olarak görünse de tüm bunların asıl sahibi elbette Allah'tır:

*Ger dilerse 'adl-ıla evler yapar
Halk içinde bunca hayr işler kopar
Ger dilerse zulm-ıla iller yıkar
Halk kimi başdan kimi mâldan çıkar
Halk sanur kim zulm anuñdur dâd anuñ
Takdir işler işi lîkin ad anuñ
Gerçi hak'dandur bu cümle hayr u şer
İlla bir sûretten işler her hüner* (Garîb-nâme, b. 10054-10057).

Âşık Paşa da diğer âlimler gibi hükümdarı sadece Allah'ın temsilcisi olarak görmektedir. Bu beyitlerde de ifade ettiği üzere Allah, hükümdara taht verdiği için insanlar ona biat etmektedirler. Hükümdar bu güç sayesinde isterse ülkesini refah içinde yaşatır isterse her yeri talan edip ülkesini yok oluşa sürükler. Bu nedenle hükümdar, tahtı verenin kim olduğunu unutmadan verilen temsil görevini yerine getirmelidir.

İktidarın sahibi hükümdar olsa da diğer yöneticiler de ondan aldıkları güç ve temsil yetkisiyle halka adil davranmalıdır. Devlet yöneticilerinin yaptığı işler hükümdara olan sevgi ve saygıyı arttıracak ya da azaltacaktır. Âşık Paşa bu yüzden diğer idarecilerin de halka zulmetmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre sadece padişah değil, diğer yöneticiler de halka zulmetmekten uzak durmalıdırlar. Yöneticilerin halka karşı tavırları her zaman insanların dikkatini çeker. Olumlu veya olumsuz bu davranışlar halk tarafından konuşulur:

*Sultânın zîkr eylemez dil olmaya
Ol añılmaz hîç mahfîl olmaya
Kamu dilde söylenüdur durmadın
Kim ola kim añmaya sultân adın
Hem añarlar adını hem işini
Kimse var mı kim yimez teşvişini
Gâh 'adli gâh zulmı söylenür
Hâs u 'âm cümle anı zîkr eylenür
Gâh begler añludur gâh çeri
Geldi vardı akdî urdu illeri
Gâh ilçi sözi al tamga-y-ıla
Şehr tolu galbe vü gavgâ-y-ıla*

Gâh yasama gâh kapçur gâh tagar

Koşına koşmuş ili her dem sagar

Uşbu sözden hâli olmaz hâs u ‘âm

Bu keleş toptoludur her makâm (Garîb-nâme, b. 2881-2888).

Nasıl ki hükümdar yaptığı işlerde ona tahtı veren ediyorsa aynı şekilde devlet yöneticileri de ypatıkları işlerde onlara yetkiyi veren hükümdarı temsil ederler. Bu nedenle yöneticilerin ve diğer görevlilerin de devlete yaraşır şekilde halka muamele etmesi gerekmektedir. Çünkü halk iyi işlerde de kötü işlerde de adı hatırlanmayacak olan sıradan görevlileri değil hükümdarı anacaklardır.

3.7. Liyakat Sahibi Olmak

Bir yönetimin başarılı olabilmesi birçok parametreye bağlıdır. Bu yüzden sadece asil ve adil olmak bir lideri iktidarda tutmaya yetmeyecektir. Siyaset felsefesi tarihi boyunca düşünürler, iktidarın kendisini ve meşruiyet kaynaklarını farklı etkenlere bağlamışlardır. Düşünürlerin ileri sürdüğü bu farklı görüşlerin içinde liyakat konusu, her zaman yer bulmuştur. Liyakatin sözlük karşılığı; “layık olma, değerlilik, yararlılık, iktidar, hüner, fazilet” şeklinde (Devellioğlu, 2006, s. 553) verilmiştir. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere iktidarın bileşenleri olan faziletli olmak, yararlı olmak, hünerli olmak bir devlet işini yapmak için oldukça önemli erdemlerdir.

Antik Yunan düşünürlerinden Aristoteles; iyi bir yönetim olarak kabul ettiği aristokraside liyakatin, iyi idarecilerin sahip olması gereken önemli özelliklerden olduğunu ifade etmiştir. Yani mevkilerin dağıtımında da temel kıstası liyakattir (Acar, 2018, s. 2223). Bu bakımdan Aristoteles’e göre aristokrasi, en erdemlilerin yönetimine dayanan iyi bir anayasadır.

Düşünürlerin liyakatten kast ettiklerinin sadece asalet olmadığı ifade edilmişti. Liyakat sahibi idarecilerin devleti idare edebilmek için beden ve zihnen iyi eğitimlerden geçmiş olması gerekir. Platon filozof kralların iyi bir eğitimden geçmiş, bilge kişiler olması gerektiğinden söz etmiştir. Bu konuda görüşleri Platon’la örtüşen Fârâbî de tarif ettiği ilk liderin iyi bir eğitim sayesinde fiziksel ve zihinsel yönden başarılı ve uzun ömürlü olacağını belirtmiştir (Altıntop, 2016, s. 59). Ancak Fârâbî’nin bir liderde olması gereken özellikleri saydıktan sonra eğer liderde bilgellik yoksa diğer şartların öneminin olmadığını ve şehrin tehlikeye gireceğini de dile getirmiştir (Fârâbî, 2001, s.

90). Bu görüşler, ancak liyakat sahibi yöneticilerin halklarını koruyabileceklerini göstermektedir. Yusuf Has Hâcîb, Kutadgu Bilig’de hükümdarın liyakatinin birçok farklı boyutu üzerinde durmuştur. Ona göre liyakatli bir hükümdar; halkı için seçkin bir insan olmalı, bilgisiyle, tavırlarıyla, merhameti ve edebiyatla insanlara örnek olmalıdır. Halkına bilgiyle ve alçakgönüllülükle yaklaşan hükümdarların her iki dünyada da mutlu olacağını anlatmıştır:

*Bodınka begi artuk üdrüm kerek
Köñül til köni kılkı ködrüm kerek
Biliglig ukuşluğ bodınka talu
Akı hem közi tok ne köñli tolu
Kamuğ edgüke bolsa elgi uzun
Uwutluğ silig hem kılınçlı tüzün
Sezâ beg bolur bu bodunka uluğ
Muniñdın kelir ötrü edgü uruğ
Bilig birle başlar kişi iş başın
Ukuş birle ukça oñarur işin
Bodunuğ bilig birle bastı begi
Bilig bolmasa işke yakmaz ögi
Yanılsa bu begler ay ilig kutı
Anın begligi işler itgü oti
Bu beglik igiñe oti ög bilig
Ukuş birle emle ay kılkı silig
Biliglig ukuşluğ kerek beg tetig
Anın kılça ötrü igiñe itig
Biliglig ukuşluğ büğü ilçi beg
İkigün ajunda bolur ornı yeg
İkigün ajunuğ buluğlı kişi
İdi kutluğ ol bu tükel kut başı (Kutadgu Bilig, b. 1963-1973).*

Yusuf Has Hâcib, bu beyitlerinde halkını yönetirken bilgisi olmayan veya bilgisini kullanamayan bir liderden iyi bir soy yetişmeyeceğini, kendisinin de iktidarının da hasta olduğunu ve tedavi edilmesini gerektiğini anlatmıştır. Ancak bilgiyle hükmeden kişinin her iki dünyada da mutluluğa kavuşacağını ifade etmektedir.

Âşık Paşa’nın da Garîb-nâme’deki iyi liderle ilgili beyitlerinde Platon’un “filozof kral”, Fârâbî’nin “ilk lider” ve Yusuf Has Hâcib’in “liyakatli hükümdar” tanımına benzer

bir kişiyi tarif ettiği görülmektedir. Âşık Paşa'nın bir liderde aradığı liyakat kriterlerinin iki boyutu vardır. Bunların biri hükümdarın fiziksel olarak ordusuna liderlik edebilecek olması, diğeri de devleti yönetecek siyaset bilgisine sahip olmasıdır. Çünkü liyakat; bilgi, tecrübe ve dirayetle birleştiğinde iktidar meşru ve kalıcı bir niteliğe sahip olacaktır.

Eski devletlerde hükümdarların ordularına liderlik edebilmesi onları hem rakiplerinin hem de halkın gözünde daha üstün göstermiştir. Eski Türk devletleri de savaşçı özelliklere sahip olduklarından lider olacak kişinin öncelikle iyi bir asker olması gerekmektedir. Bu durum tarihimizde alplik kavramıyla karşılanmıştır. Türk destanlarında, “Dede Korkut Hikâyelerinde” ve efsanelerde Türk alplerinin özelliklerinden sıklıkla söz edildiği görülmektedir. Âşık Paşa da Garîb-nâme'nin birçok yerinde alplerin ne gibi özelliklere sahip olması gerektiğinden söz etmiştir. Ona göre bir lider öncelikle kendisi alplik unvanına layık olmalıdır:

*Bâzusında kuvveti olmaz-ısa
Alp olamaz tende gücü az-ısa
Alp erende kuvvet olmak yaraşur
Zîra çok kuvvetlülerle urışır
Bâzuda kuvvet gerekdür elde güç
Yağrını muhkem ola vü bilde güç
Alp eren güçlü gerek küm armaya
Güçsüz olsa alplığı başarmaya
Çünkü kuvvet oldu cisminde tamam*

Bildi anuñ güçlülüğün has u 'âm (Garîb-nâme, b. 8500-8504).

Âşık Paşa, bu beyitlerde alplerin güçlü düşmanlarla savaşacağı için fiziksel olarak kuvvetli ve gayretli olması gerektiğini anlatmıştır. Ona göre gücü olmadan düşmana korku salamaz ve başarılı olamaz. Hükümdar da alplerin başı olduğundan kuvvetli bir alp olmazsa düşmanlara yenilerek iktidarını kaybedecektir.

Türk İslam devletlerinde iktidarın meşruiyeti için ilahî takdirin öneminden daha önce söz etmiştik. Buna göre hükümdar hem dinin hem de devletin direği ve koruyucusudur. İktidar, Allah'ın buna layık olan kullarına bahşettiği bir makamdır. Bu yüzden iktidara sahip olan yöneticiler de bu bilinçle hareket etmeli; amelleri hem Allah'a layık olmalı hem de Hakk yoluna çağırdığı halkına örnek olmalıdır. Âşık Paşa da Garîb-nâme'de bu duruma dikkat çekmiştir:

*Şol sebebdeb saña bu devlet gele
Kim işüñ ol hazret'e lâyük ola*

Çünkü tâ'at anda makbul olmaya

Ol kişiyye uşbu devlet gelmeye (Garîb-nâme, b. 2819-2820).

Âşık Paşa'ya göre bir kişiye taht verilmesinin nedeni Allah'ın takdiri ve yaptığı işlerde Allah rızasını gözetmesidir. Ancak amelleriyle Allah'ın verdiği tahta layık darvanmayanların saadet bulamayacağını, tahtlarını kaybedeceklerini anlatmıştır.

Özellikle eski devletlerin yönetiminde her ne kadar lider tek otorite olsa da iyi bir yönetim için liderin liyakatli kadrolara sahip olması gerekmektedir. Büyük Selçukluların ünlü veziri Nizamül-mülk, *Siyaset-nâme* adlı eserinde liyakatli devlet adamlarının seçimlerini şöyle anlatmıştır:

“Nihayet, Allahu Teala'nın takdiri ile kullardan birisi saadet ve devlete erişir. Hakk Teala bu kişinin bahtını açarak talihini ona yaver kılar, ona verdiği akıl ve fikirle eli altındakileri layıkıyla istihdam eder, onları başarılı olabilecekleri makam ve mevkiye yerleştirir.” (Nizamül-mülk, 2009, s. 12).

Ancak tarihteki eski Türk devletlerinde belirli bir güce ulaşıldıktan sonra liyakatsiz kişilerin önemli görevlere getirilmesinin devletin yıkılmasında etkili olduğu görülmektedir. Yönetimle ilgili fikirleriyle bilinen İslam âlimlerinden Mâverdî'nin iyi bir yönetim için idarecilerde olmasını istediği on özellikten biri de *“Ehliyet ve liyakat sahibi kişilerin devlet ve toplum hizmetine seçilmesidir.”* (Menekşe, 2005, s. 146). Osmanlı Devletinde de idarenin bozulmaya başladığı dönemlerde önemli âlimler, devlet adamları ve sanatçılar bu konuda benzer uyarılar yapmışlardır. Kınalızâde Hasan Çelebi, hak ve liyakatin gözetilerek adil olunması gerektiğini söylerken Şeyhoğlu Mustafa, iş bilmez, akılsız ve alçak insanların göreve getirilirken işinin ehli, merhametli kimselerin idareden uzak kalarak mağdur olduklarını anlatmıştır (Bağdatlı, 2016, s. 242). Devletin önemli kademelerinde görev almak insanlar için bir şeref göstergesi sayılırken zamanla bu durumun zenginleşmek için kullanılan bir yol olması da eleştirilmiştir.

Önemli makamlarda görev yapan kişiler, bu makamdan şeref almamalı aksine makamına şeref katmalıdır; bunun da tek yolu liyakatli insanlara görev verilmesiyle mümkündür (Varol, 2015, s. 71). Yusuf Has Hâcib de Kutadgu Bilig'de bu duruma birçok yerde değinmiştir. Hükümdarın bilmediği konularda bilgili kişilerden destek alması gerektiğini ifade etmiştir:

İdi yakşı aymış biliglig karı

Biligligke ayıp işin kıl yorı

Bilig birle yalñuk işin başlasa

Tilek boldı sakın negü işlese

Tükel işte aşnu tusulur bilig

Kenike bilig işke yetmez elig (Kutadgu Bilig, b. 4387-4389)

Yusuf Has Hâcib, bu beyitlerde bir işin bilin bilinmeden yapılmaya kalkışınca başarısız olunacağını; bundan dolayı hükümdarın bilmediği konularda âlimlerin bilgisine başvurması gerektiğini anlatmıştır. Bu durum aslında hem bilginin hem de liyakatin önemine vurgu yapmaktadır.

Âşık Paşa da liyakatli kişilerle iş yapmanın ne kadar önemli olduğunu bildiği için henüz devletin kurulma aşamasında yazdığı Garîb-nâme’de bu konuya dikkat çekmiştir. Âşık Paşa’ya göre insanlar ne yapacaklarını bilemedikleri zamanlarda bilgili kişilerin yol göstericiliğine ihtiyaç duyarlar. Ancak bu bilgili kişiler de yapacakları işler de Allah’a layık olmalıdırlar:

Gide halkdan ‘akl u bilü kalmaya

N’eylemek u n’itmek gerekdir bilmeye

Bulina ol kişide ‘akl u bilü

Kim anuñla kurtıla uslu delü

Ya ola kim bir kişi iş başlaya

Bilmese ol işi niçe işleye

Tanısuban ol kişiden söz ala

İşleri ol söz ile zabta gele

İlla ol tedbir ü rây issi kişi

Hazerete lâyük ola her bir işi (Garîb-nâme, b. 5883-5888).

Âşık Paşa, bu beyitlerde insanların zor zamanlarda, nasıl davranacaklarını, bir işi nasıl çözeceklerini bilemediklerinde yapmaları gerekenlerle ilgili nasihat vermektedir. Yusuf Has Hâcib gibi insanların yetersiz kaldıklarında bilgili kişilere başvurarak zor durumlardan kurtulacağını anlatmaya çalışmıştır. Ancak bu bilgili kişilerinde Allah yolunda, Allah’a layık işler yapan âlimler olması gerektiğini de belirtmiştir. Dolayısıyla hükümdar da bilmediği işlerde bu liyakate sahip kişilerden akıl alırsa başarılı olacaktır.

Âşık Paşa, devlet adamları, diğer beyler ve askerlerde de hükümdarla benzer kriterleri aramaktadır çünkü bu kişilerin yaptıklarından da hükümdar sorumlu olacaktır ve onlar da aynı şekilde anılacaklardır (Erkoç, 2020, s. 147). Dolayısıyla Âşık Paşa’nın devlet adamlarının faziletli, bilgili ve liyakatli kişilerden seçilmesi gerektiği konusunda yaptığı uyarıların temelinde yine hükümdar vardır. Çünkü Türk milleti, yapılan iyi veya kötü işlerin sonucunda bunu yapan görevlilerin değil, hükümdarın adını anarlar (Kaya, 2015, s. 31).

Garîb-nâme'nin beşinci bölümündeki beşinci hikâyede hükümdarın bazen adaletinin bazen de zulmünün konuşulduğunu aktarmıştır. Buna örnek olarak da beyler, askerler ve vergi memurlarının icraatlarını örnek vermiştir. İnsanlar, şehirleri yakıp yıkan askerler ve beylerin zulmünde de insanlardan alınan ağır vergilerde de bunu gerçekleştirenlerin değil emri veren hükümdarın adını anacaklardır:

Kamu dilde söylenüdur durmadın

Kim ola kim aîmaya sultañ adın

Hem aînarlar adını hem işini

Kimse var mı kim yimez teşvişini

Gâh 'adli gâh zulmü söylenür

Hâs u 'âm cümle anı sîkr eylenür

Gâh begler aîludur gâh çeri

Geldi vardı akdî urdu illeri

Gâh ilçî sözi al tamga-y-ıla

Şehr tolu galbe vü gavgâ-y-ıla

Gâh yasama gâh kapçur geg tagar

Koşma koşmış ili her dem sagar

Uşbu sözden hâli olmaz hâs u 'âm

Bu keleş toptoludur her makâm (Garîb-nâme, b. 5883-5887).

İyi bir hükümdarın hem devlet yönetiminde hem de ordusunun başındaki komutan olarak liyakatli bir kişi olması beklenmektedir. Bu anlayıştan yola çıkılarak sadece devletin yönetiminde değil, ordusunda bulunan kişilerin de liyakatli kişiler olması beklenir. Çünkü bu askerler sadece devletin koruyucusu değil, İslam'ı yaymak için cihat eden kişilerdir. Bu durum, aslında daha önceden ele alınan alplik konusuyla da ilgilidir. Âşık Paşa, bu nedenle askerlerin de hükümdar gibi birer alp olması gerektiğinden söz etmiştir. Ona göre İslam ordusunun askerleri, savaş meydanında korkmadan çarpışmalıdır:

Tanrı sevmez bir dahı dirlik nedür

Dinle imdi ol dahı kim nitedür

Şoldur ol kim bî-dil ola gâziler

Ala tonlık bine yigrek tâziler

Ya'ni bî-dil yüregi korkak ola

Ol sebebden yalımı alçak ola

Er güninde gönli yıla yagıdan

*Uşana cāndan u korka kaygudan
Gâzinüñ nefsinde şoldur hor husı
Kim ola dîn düşmanından korkusı
Tanrı sevmez gâzilerde hor huyı
Ya'ni kim yağı güninde korkuyı
Gâzi oldur dîn-içün gussa çeker
Anu atı tozına hak and içer (Garîb-nâme, b. 9220-9228).*

Âşık Paşa, bu beyitlerde giydiği üniformaya ve bindiği atlara layık olmayan, savaş zamanında korkan kişilerin alp olmaya layık olmadığını; Allah'ın da böyle kişileri sevmediğini anlatmıştır.

3.8. Fazilet Sahibi Olmak

Âşık Paşa'nın bir hükümdarda aradığı özelliklerin her biri aslında birer erdemdir. Antik Yunan filozoflarından Platon'un hükümdarda aradığı bu erdemleri İslam âlimlerinden Fârâbî ise fazilet olarak tanımlamıştır. Fârâbî'ye göre faziletli bir liderin yönetimindeki insanlar da faziletli olacaktır (Altıntop, 2016, s. 55). Yardımlaşma amacıyla bir araya gelen insanların yaşadığı şehirde herkes farklı faziletlere sahiptir ve bu faziletleri liderin yönlendirmesiyle yine liderin amaçlarına uygun olarak kullanırlar (Fârâbî, 2001, s. 80-81). Böylece herkesin mutlu olduğu fazıl şehirler ortaya çıkar. Yusuf Has Hâcib de Kutadgu Bilig'de hükümdarda aradığı birçok fazileti detaylı şekilde anlatmıştır. Ancak eserinin bir bölümünde doğru sözlü olmak, devleti kanunlarla idare etmek, cömert olmak, azimli ve cesur olmak şeklinde hükümdara dört önemli fazilete sahip olması gerektiğini öğütlemiştir:

*Tuçı beg bolayın tese belgölüg
Bu tört neñ kerek ötrü tegse ülüg
Biri til köni bolsa kavlış bütün
İkinçi törü kılsa ilke kutun
Üçünçi elig yazsa bolsa akı
Tegürse bodunka bağırsaklıkı
Bu törtinç titimlig kerek bolsa alp
Yağı boynın eğse işin kılsa yarp (Kutadgu Bilig, b. 5902-5905).*

Yusuf Has Hâcib, bu dört fazilete sahip olan hükümdarın başarılı olacağını belirtmiştir. Âşık Paşa da hükümdarda olmasını istediği her erdemi bir fazilet kabul etmiş

ve bunları diğer erdemlerle birlikte ele almıştır. Bu anlayışla öncelikle fazileti ilim sahibi olmakla ilişkilendirmiştir. Ona göre ilim sahibi olmayan bir hükümdar her ne kadar faziletli olsa da insanlar ona kıymet vermez. Böyle bir kişinin şöhreti bütün dünyaya yayılsa bile kendisi yıkılmış bir duvara, meyvesiz bir ağaca benzer:

*Adı ulu halk içinde kadri var
Olmaduk illâ bu ‘ilm anuñla yâr
Ol fazîlet bu ‘ilimsüz kadri yok
Câi açdur ne var olsa cismi tok
!İlm-ile geldi fazîlet revnaka
‘İlmi olmazsa bilüñ dutmaz bekâ
Bu fazîlet bî-‘ilim işde degül
Ulular görse anı kılmaz kabûl
Pes fazîlet birle ‘ilm olsa gerek
Tañrı ‘ilmin ol kişi bilse gerek
Bu ‘ilimsüz ol fazîlet aludur
Kendü kiçi gerçi adı uludur
Her fazîlet kim aña ‘ilm iş ola
Ol kişi kadaysa hayr-endîş ola
Ol fazîlet kim ‘ilimden yârı yok
Agaca beñzer kim anuñ bârı yok (Garîb-nâme, b. 9010-9017).*

Âşık Paşa, aynı bölümün devamında ise lider için akıl, fazilet, kudret/kuvvet, hükmetmek, asalet ve büyüklüğün yanına Allah korkusu, ilim, merhamet, adalet, edep ve alçakgönüllülüğü de eklemiştir. Bu özelliklerin birbirini tamamladığını, birini olmadan diğerini önemsiz olduğunu anlatmıştır:

*Bildiler kim ‘aklı ulu sermâyedür
İlla bî-perhîz kende mâyedür
Hem fazîlet ulu hasletdür ere
İlla şol vakt kim aña ‘ilm el vire
Hem dahı kuvvet ulu cevher-durur
İlla bî-ters eyle bil kim har-durur
Saltanatla bu cihân ârâstedür
Lîkî bî-rahmet ra’îyyet yastadur
Halk içinde hâsiyetdür key neseb
Yoldaş olursa aña gökçek edeb*

Halk içinde ululuk hoş reng olur

Bî-tevâzu' bil ki yavlak neng olur (Garîb-nâme, b. 9139-9143-9147).

Âşık Paşa, hükümdarda aradığı faziletleri eserinin farklı bölümlerinde detaylı şekilde anlatmıştır. Ancak bu beyitlerde önem verdiği birçok fazileti bir arada sayarak aslında her bir fazilerin birbirini tamamladığını, biri olmadan diğerinin işe yaramayacağını anlatmaya çalışmıştır. Bu anlayış Türk-İslam devletlerinde iktidara talip olacak kişinin her yönden kusursuz olması isteğini de göstermesi açısından oldukça önemlidir.

3.9. Edep Sahibi Olmak

Edep, ideal bir iktidarın en temel dayanaklarından biridir. Zira edep, iktidarın süsü olup yönetimin asli unsurlarından olan asalet, bilgi ve kudret gibi unsurları tamamlar ve onları güzelleştirir. Siyaset tarihimizde yer alan siyasetnâmelerde de hükümdarlara edepli olmak konusunda telkinlerde bulunulmuştur. Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig’de Allah’ın edep verdiği kullarına taht ihsan ettiğini, edepli kişilerin görkemli, alçak gönüllü olduğunu, işlerinde başarılı olacaklarını; edepsiz insanların ise kötü işlere bulaşan kötü insanlar olduklarını anlatmıştır:

Uwutluğ kerek beg kişide talu

Uwutluğ kılınçı irilmez tolu

Kiminde uwut bolsa kılkı silig

Kamuğ tersiz işke tegürmez elig

Bayat kimke berse uwut köz suwı

Anar berdi devlet tükel yüz suwı

Kamuğ teñsiz iştin yığığlı uwut

Kamuğ edgü işke ulağlı uwut

Ne edgü neñ ol bu uwut erke körk

Kamuğ edgü işke uwut boldı örk (Kutadgu Bilig, b. 2005-2009)

Âşık Paşa da Garîb-nâme’de hükümdarın edepli olması konusunda öğütler vermiştir. Âşık Paşa, saltanat için öncelikle asalet, akıl ve kudreti şart koşmuştur. Ancak Garîb-nâme’nin bazı bölümlerinde asaletin ancak edep ile birlikte anlamlı olacağını ifade etmiştir. Ona göre, edep olmadan asalet kuru bir üstünlük, bilgi ise faydasız bir süs niteliği taşımaktadır. Halkın gönlünde kabul gören bir yönetim, ancak edep ile ahlakın rehberliğinde hayat bulabilmektedir. Bu anlamda Âşık Paşa, ideal bir saltanat için asalet,

akıl ve kudret şartlarını koşarken bunların yanında edebe de yer verir ve edebî, bütün bu hasletlere değer kattığını söyler:

*Kişiye devlet-durur asl u neseb
İlla şuña kıkm ola anda edeb
Ol neseb kim bu edebdeb yârı yok
Bir marazdur kim anuñ tîmârı yok
Çün neseble bu edeb yoldaş ola
Ol kişi lâ-büd ki halka baş ola (Garîb-nâme, b. 9056-9058).*

*Halk içinde hâsiyetdür key neseb
Yoldaş olursa aña gökçek edeb (Garîb-nâme, b. 9143).*

Bu beyitlerde edepten yoksun olan asaletin ne kadar zararlı bir şey olduğu açıkça anlatılmıştır. Tarihte soyuna uygun davranmadığı için sonu kötü olan, iktidarı kısa ömürlü olan birçok lider vardır. Âşık Paşa da soylu bir kişinin edepli olursa ancak gerçek bir lider olacağını belirtmiştir.

Âşık Paşa'nın ortaya koyduğu bu görüşler, Konfüçyüs'ün devlet anlayışıyla da örtüşmektedir. Konfüçyüs'e göre devlet, bireyleri cezalandırarak onların bekasını sağlayamaz. Devlet, ancak onların ahlaki terbiyesini esas alarak ayakta durabilir. Eğer hükümdar toplumsal düzeni yalnızca kanunlarla sağlamaya çalışırsa halk riyakârlaşacak ve cezadan kaçmanın yollarını arayacaktır. Bu da onların erdemsiz kalmalarına neden olacaktır. Ne kadar çok yasa ve ferman çıkarsa o ölçüde hırsızlık ve bozulma artar. Buna karşılık, erdemin ve eğitimin rehberliğinde yürütülen bir yönetim, insanlarda utanç duygusunu uyandırarak onları daha iyi olmaya sevk edecektir (Konfüçyüs, 2022, s. 43-44). Bu nedenle Konfüçyüs; iktidarı bilgeliğin, karakterin ve ahlaki terbiyenin üzerine inşa eder. Âşık Paşa da benzer bir düşünceyi benimseyerek edebî, asaletin bir parçası kabul edip iktidarın halk arasında kabulün şartı saymıştır:

*Şahsa, ol bir bî-edebse vây aña
Gülişür yohsul u cümle bay aña
Çün neseble bu edeb yoldaş degül
Ulular gönli anı kılmaz kabûl
Halk içinde adı var dek dadı yok
Sakfa beñzer kim anuñ bünyâdı yok (Garîb-nâme, b. 9059-9061)*

Önceki beyitlerin devamı olan bu beyitlerde de Âşık Paşa, soyuna layık olmayan bir kişiyi temelsiz bir binaya benzetmiştir. Böyle bir kişinin halkın maskarası olacağını, soyuna layık bir lider olamayacağını ifade etmiştir.

3.10. Cömert Olmak

Cömertlik, kişinin elindeki imkânları karşılık beklemeden muhtaçların ihtiyaçlarını gidermek üzere paylaşması; merhamet ve adaletle birlikte düşünülen bir fazilettir. İktidar bağlamında cömertlik ise hükümdarın kamu kaynaklarını israf etmeden toplumun gerçek ihtiyaçlarına yönlendirmesi, yoksulu gözetmesi ve sosyal dayanışma mekanizmalarını işletmesi demektir. Eski Türk devletlerinde teşkilatın, dönemin şartları ve milletin ihtiyaçları gözetilerek kurulması bu anlayışın kurumsal zeminini gösterir (Demirel, 2017, s. 11). Âşık Paşa, halka tasavvufî öğretilerle yol gösterirken devlet erkânına da itaatin anahtarının merhametli, halkını düşünen adil yönetim olduğunu öğütler; özellikle siyasî kaos dönemlerinde yoksulun ihtiyacını giderme hassasiyetini vurgulamaktadır (Bozkurt, 2022, s. 298). Osmanlı'nın kuruluş safhasında Ahilik ve vakıflar aracılığıyla ekonomik canlılığın korunması ve yardımların kurumsallaşması, cömertliğin iktidarı tahkim edici işlevini somutlaştırmaktadır. Garîb-nâme'de de görüldüğü üzere, halkın ihtiyaçlarını gözeterek cömertçe hizmet eden hükümdar sevilir ve bu yolla iktidarı kökleşir:

*Saltanatda çünki rahmet iş ola
Bil kim ol sultânı hayr-endiş ola
Saltanatda pes gerek rahmet bile
Hiç kimesne kılmaya andan gile
Yohsa hod zâlim olur adı anuñ
Agudan açı olur dadı anuñ (Garîb-nâme, b. 9042-9044)*

*Açı toydı yohsul-ısa oldu bay
Halk şunu ister durup yıl on iki ay
Şâdi hoşdur ister anı merd ü zen
Hoş olur bir dem anuñla cân u ten
İlla şol vaktın ki ilde emn ola
Zevk u şâdî el vire cümle kula
İmin ola halk u 'adl ü dâd ola*

Bay u yohsul kaygudan âzâd ola (Garîb-nâme, b. 9070-9073)

Âşık Paşa yukarıdaki beyitlerinde hükümdarın saltanatına rahmet ve merhametin eşlik etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Böyle bir hükümdarın idaresinde açlar doyar, ülkede herkes adaletten emin olur ve insanlar sevinçle dolar. Ancak saltanatına rahmet ve merhametin eşlik etmediği bir hükümdarın iktidarında zulüm olacak ve insanların hayatı zehrolur.

Cömertlik, Âşık Paşa'nın iktidar anlayışında hem halkın gönlünü kazanmanın hem de yönetimin meşruiyetini pekiştirmenin temel şartıdır. Ona göre gerçek zenginlik, malı yığmakla değil, halkın faydasına sunmakla anlam kazanır. Garîb-nâme'de yer alan beyitlerde, cömert olmayan zenginlerin toplumda değer görmeyeceği, hatta ahirette şefaatt bulamayacağı vurgulanmıştır. Âşık Paşa, hükümdarın halka şefkat ve merhametle yaklaşarak ihsanlarda bulunmasını, Allah'ın rahmetiyle özdeşleştirir. Ona göre cömertlik, toplumsal düzeni ayakta tutan siyasî bir değerdir. Nitekim Osmanlı'nın kuruluş döneminde Ahilik ve vakıflar aracılığıyla yürütülen yardımlar da bu anlayışın kurumsal yansımasıdır. Âşık Paşa'ya göre ihsan ve sehavet, hükümdarı halkın gözünde yüceltir; buna kayıtsız kalan yönetici ise hem halktan hem de ilahî rahmetten uzak kalır:

*Adı bay u kendü bellü ola ol
Kamulardan ola anuñ rûzı bol
Kançarı kim sunsa ni'met el vire
Suna her bir nesneye eli ire
Halk içinde ol ola şol kirtü bay
Ni'met aña el vire yıl on iki ay
Dünyada bu mâl u ni'met hôt olur
İlla şol vakt kim sehâvet iş olur
Kankı bayda kim sehavet olmaya
Yarın anda hîç şefâ'at bulmaya
Yohsa her kimse kim adı bay olur
Bî-sehâvet bellü bilüñ vây olur
Kankı bayda kim sehâvet olmadı
Şöyle bil kim ol cihâna gelmedi
Çün sahîdür baylıg oldur kirtü bay
Nitekim olmışdı ol hâtim-i Tây
Pes bilüñ cômardlıgı baylıg-ıla
Virmedi ol pâdişâh degme kula*

Key hasiyyetdür tûvângerde kerem

Ol kerem ehli bilür ben ne direm (Garîb-nâme, b. 9082-9091)

Kimse kim yoldaş-durur ihsân aña

Kul ola başdan başa insân aña

Her kime kim pîşe oldı bezl ü dūd

‘Âlemüñ halkı aña kıldı sūcūd

Kâle İskenderu meлектü ’l-bilâde bi ’l-fürsâni ve emlikü ’l-kulûbe bi ’l-ihsâni

Her kim ihsân ehlidür Allah aña

Cenneti yurd eyleye vallâh aña

Es-sahiyyu lâ-yedhuli ’n-nâra velev kâne fâsıkan

Pes bilüñ ihsân kılandur âdemî

Hak aña münkâd kıldı ‘âlemi (Garîb-nâme, b. 10361-10365).

Âşık Paşa, bu beyitlerinde halkı bir arada tutanın yardımlaşma, ihsanda bulunma ve cömertlik olduğunu, cömert insanların Müslüman olmasalar da cehenneme gitmeyeceklerini ifade etmektedir. Buna düşüncesine örnek olarak da Hâtem-i Tâî ve Büyük İskender’i örnek vermiştir. Hâtem-i Tâî, Câhiliye Döneminde yaşayan ve cömertliğiyle bilinen bir isimdir.⁸ Büyük İskender’in güçle ele geçirdiği ülkelerde insanların gönlünü fethetmesini ise İskender’in şu sözleriyle aktarmıştır: “*Memleketlere askerî güçle sahip oldum, kalplere de ihsan ile sahip oluyorum.*”

Âşık Paşa’nın iktidar tasavvurunda bu anlayışla hareket eden hükümdarlar her zaman sevilen ve insanların ona bağlanacağı kişi olacaktır.

3.11. Birlik Olmak/Birliği Sağlamak

Liderin bireysel kuvveti ve cesareti iktidarını devam ettirebilmek için tek başına yeterli değildir. Bu güç ve cesaret, başka özelliklerle de desteklenmelidir. Bu

⁸ Tay kabilesinin reisidir. Babası Abdullah o henüz çocukken ölmüş, kendisini zengin ve cömert bir kadın olan annesi Güneyye (Inebe) bint Afif yetiştirmiştir. Hâtim’in cömertliği, aşırı harcamalarını engellemek için kardeşleri tarafından hapsedilecek kadar iyiliksever olan annesinden gelir. Hâtim, çocuk yaşlarından itibaren cömertliği ve misafirperverliğiyle tanınarak “Cevâd” (Ecved) lakabıyla anılmıştır. (bk. Süleyman Tülücü, *Hâtim et-Tâî Maddesi*, DİA İçinde (Cilt: 16, s. 472-473), Diyanet Vakfı Yayınları)

özelliklerden biri de halkın birlik olmasını sağlamaktır. Eski Türk devletlerinde hükümdarın görevlerinden biri de milleti tek bayrak altında toplamaktır. Hükümdarın bu görevinden Göktürk Yazıtlarında da söz edilmiştir. Bu yüzden Âşık Paşa, güç ve cesareti yalnız bireysel bir kahramanlık olarak görmemiştir. Ona göre cesaret aynı zamanda kolektif bir ideal olmalıdır. Fârâbî de benzer bir şekilde ahlak, erdem ve yardımlaşmayı mutlu şehirlerin temeli olarak görmüştür (Altıntop, 2016, s. 51). Âşık Paşa da toplumda sevilen ve sayılan bir kişilik olduğundan fikirleriyle siyasî yönden dağınık olan halkı yeni kurulan Osmanlı Devleti etrafında birleştirmeye çalışmıştır. Bu yüzden özellikle Garîb-nâme'nin ilk bölümünde birlik fikri üzerinden bu durumu sıkça dile getirmiştir. Birlik ve beraberlik içinde hareket edenlerin başarıya ulaştığını ifade ederken, cesareti ortak akıl ve dayanışmayla temellendirmiştir. Garîb-nâme'nin birinci bölümünde birlik olanları överken kast ettiği sadece tasavvufi anlamda vahdet fikri değil, bir amaç uğruna insanların bir araya gelmesi ve güçlenmesidir (Kaplan, 2010, s. 150). Bu durumun önemini anlatmak için Hz. Peygamber'in (s.a.v) dört halifeyle bir araya gelince güçlenmesi örneği üzerinden vermiştir:

*Her biri biñ dürlü mekr ider-idi
Ne cefâ gelse Resûl yudar-idi
Tâ ki dörd yâr gelmeyinçe bir yire
Kimse baş indürmedi ol servere
Çünkü ol dörd yâr düzildi cân-ıla
Gör ki ne kıldı bular düşmân-ıla* (Garîb-nâme, b. 242-244).

Âşık Paşa'nın verdiği örnekten de anlaşılacağı üzere İslamiyet'in müjdelendiği dönemde insanlar bu yeni dine ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) karşı birçok hile yapmış, onları etmeye çalışmıştır. Ancak Dört Halife'yle birlik olduktan sonra kimsenin onlarla baş edememiştir.

Âşık Paşa'nın, Garîb-nâme'nin ilk bölümündeki on hikâyenin tamamını birlik olma fikrine ayırması, buna ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Ona göre kendi devrinin en önemli sorunu bu olduğu için halkı bir araya toplayacak bir lidere ihtiyaç vardır, bunu sağlayacak bir idareci olmadığı zaman memleket harap olacaktır (Yavuz, 2000, s. XII).

*Gör bu mülki niçe düzdi ol İlâh
Niçe kodı her makâmda pâdişâh
Kim anuñla ol makâm ârâstedür
Pâdişâhı olmayan mülk yastadur* (Garîb-nâme, b. 1701-1702).

Eski Türk devletlerinde her zaman dağınık boyları bir araya getiren bir lider figürü olduğu görülmektedir. Her zaman en önemli birleştirici figür olan liderin varlığı halka güven vermektedir. Âşık Paşa, yukarıdaki beyitlerde böyle bir liderin yokluğunun ülkeyi yasa boğacağını ifade etmiştir.

Âşık Paşa, eserinin birinci bölümündeki her hikâyede birliği farklı benzetmeler üzerinden anlatmıştır. Zayıf ırmakların ancak birleşince pınar olup denize ulaşması, tek başına zayıf olup kırılan okların birleşince güçlenip kırılmaması, tek başına bir işlevi olmayan parmakların birleşince büyük işler başarması bu örneklerdendir (Yavuz, 2000, s. XII). Bu birliğe engel olanlar ise devletin ve halkın faydasını düşünmeyen kişilerdir. Allah böylelerini sevmez ve işlerini rast getirmez. Bu birliği sağlayıp halkı bir araya toplayacak, ayrılık çıkaranları, isyan edenleri bertaraf edecek olan da Allah'ın iktidarı bahsettiği hükümdar olacaktır. Âşık Paşa, birlik içinde olanların Allah için bir araya geldiklerinden mutlu olduklarını, herkesin onlara boyun eğeceğini ve Allah'ın lütfuna ereceklerini ifade etmiştir. Buna karşın ikilik çıkaranların ise fitne içinde olduklarına inanmıştır:

*Birikenler buldılar girtü murâd
Mahkum oldu bunlara biliş ü yâd
Zîra birlik hak Çalap birligidür
İkilik şol 'âsiler dirliğüdür
Birlige bitmek hak'a irmek olur
Pâdişâduñ lutfına girmek olur (Garîb-nâme, b. 253-255).*

*Kim ol ok yalñuz-iken hîç döymedi
Çün birikdi hîç kimesne koymadı
Pes bilüñ yalñuz kişi güçsüz olur
Birikenler devleti uçsuz olur
Kanda kim olur-ısa yalñuz kişi
Her makâm içinde sınımdur işi
Birikenler şâdumândur şâdumân
Bu hikâyet girtü sözdür bî-gümân (Garîb-nâme, b. 590-593).*

Âşık Paşa'nın beyitlerindeki örneklerden de anlaşılacağı üzere Allah yolunda birlik olanlar, fitne ile ikilik yaratmaya çalışanlara her zaman galip geleceklerdir. Bunun yanında yalnız olan kişinin güçsüz olduğu için kolayca yenileceğini ancak birlik olursa kuvvetli olacağını ve düşmanlarına baş eğdireceğini ifade etmektedir.

Âşık Paşa, birlik olmanın güzellikleri ile ikilik (fitne, ayrılık) çıkarmanın kötü sonuçlarını farklı farklı örneklerle sürekli anlatmaya çalışmıştır:

*Ne ki devlet var-ısa birlikdedür
Birlik ehli ölmesüz dirlikdedür
İkilik mihnet-durur bellü bilün
Göçün andan birlik evine gelün* (Garîb-nâme, b. 544-545).

*Her ki bitdi birlige devletdedür
İkilik ehli kamu mihnetdedür
Birlik ehli vardılar togru yola
Birikenlerdür ki irdi menzile
Yalñuzın hîç kimsene yol varmadı
İkilikte kimse iş başarmadı
Birlik ehli hîç yavuzluk görmeye
Birikenler düşmana boyn virmeye
İkilikte kalanuñ görnür hali
Her iş içinde zebûn ırmez eli* (Garîb-nâme, b. 554-558).

Garîb-nâme'nin birinci bölümdeki üçüncü hikâyenin hemen başında Âşık Paşa, yine Hz. Peygamber'in (s.a.v) birlik sayesinde dünyaya nasıl hükmettiğini anlatmıştır. Bu birliğin etrafında toplanan insanların sevinç içinde isteklerine ulaştığını; saadet, kutluluk ve baht açıklığıyla ölümsüz bir hayat sürdüklerini anlatmıştır:

*Birlik ehli hoş geçürür vaktını
Birikenler dutdı dünyâ tahtını
Birliğ-ile açdı yolu Mustafâ
Hükm kıldı dünyaya kâfdan kafa
Birlige biten gönüller oldu şâd
Hâsıl oldu bunlara cümle murâd
Ne ki devlet var-ısa birlikdedür
Birlik ehli ölmesüz dirlikdedür
Birliğ-ile geldi cümle iş ele
Birliğ-ile vardılar dogru yola* (Garîb-nâme, b. 341-345).

Âşık Paşa'nın yukarıdaki beyitlerde insanların sadece doğru yolda olmasının başarıya ulaşmak için yetmeyeceğini göstermektedir. İnsanlar aynı doğru için mücadele etseler de birlikte hareket etmedikleri sürece başarıya ulaşmaları kolay değildir. Âşık

Paşa, bu konuda en güzel örnek olan Hz. Peygamber'in (s.a.v) İslamiyet'i yaymak için sahabelerle oluşturduğu birliği anlatmıştır.

3.12. Alçak Gönüllü/Tevazu Sahibi Olmak

Tevazu, insanın kendini hak ettiğinden daha yüce görmemesi; başkalarını küçümseyici tutum ve davranışlardan uzak durması, bulunduğu konumu ilahî bir emanet bilerek kabullenmesi demektir. Bu kavram, kişinin kendisini olduğundan değersiz görmesi değil; hak ettiği derecenin ötesinde bir konuma çıkma arzusunu taşımamasıdır (Çağrı, 2011, s. 40/583). İktidar bağlamında tevazu ise yöneticinin konumunu kibir kaynağı olarak görmemesi, onu sorumluluk ve emanete dayalı bir görev olarak görmesini sağlar. Böylece hükümdar; halkla ilişkilerinde adil, alçakgönüllü ve güven verici bir tutum sergiler. Muktedirle tevazu arasındaki bu ilişkiden ötürü Âşık Paşa da ideal bir iktidarda tevazuyu vazgeçilmez erdemlerden biri kabul eder. Ona göre bir hükümdarın halk nezdinde saygınlık kazanması ve iktidarını sürdürülebilir kılması tevazu sahibi olmasına bağlıdır. Bu bağlamda Garîb-nâme'de ideal iktidar anlayışının merkezinde tevazu, muktedir olmanın sınırlarını belirleyen ahlakî bir denge unsuru olarak yer alır.

Türk-İslam kültüründe de iktidar ve ahlâk iç içe geçmiş kavramlardır. Özellikle Orta Asya Türk siyasî geleneğinde soyun kutsallığına vurgu yapılmakla birlikte bu kutsallığın ahlakî değerlerle tamamlanmadığı durumlarda iktidarın kalıcı olamayacağı görülmektedir. Bu bağlamda Âşık Paşa'nın siyaset tasavvurunda iktidarın sürekliliği ve halkla olan bağın gücü, yöneticinin tevazu sahibi olmasına bağlıdır. Garîb-nâme'sinde önemli bir ahlaki rehberlik sunan şair, hükümdarın yalnızca soyu ile övünmesinin yetersiz olduğunu, asıl yüceliğin nefsin terbiye ederek halkına alçakgönüllü bir şekilde hizmet etmekten geçtiğini vurgular. Onun eserinde tevazu, hükümdarın Allah'ın bir kulu olduğunu unutmaması ve halkla arasında üstünlük ilişkisi değil, sevgi ve sorumluluk ilişkisi kurması olarak tanımlanır. Aşağıdaki beyitlerde şair, temiz bir nesebin iktidar için yeterli olsa da onu yücelten değerlerin tevazu olduğunu ve tevazunun da onu gerçek anlamda bir hükümdar ettiğini söyler:

Şoldur ol kim neseble pâk ola
Lîki nefsi hak yolında hâk ola
Aslın añup kamular ol servere
Her kim adın işide baş indüre
Aslın añup halk aña 'izzet kıla

Server aslı diyüben server bile

Kamudan artuk ola kadri anuñ

Kanda varsa ola yir sadrı anuñ (Garîb-nâme, b. 5896-5899)

Âşık Paşa'nın bu yaklaşımına göre halk, bir yöneticinin asil soyunu tanır ve ona değer verir; ancak bu değeri kalıcı kılan şey hükümdarın tevazu ile hareket etmesidir. Kibir ve kendini yüceltme, halkın gönlünde bir hükümdarın yer edinmesini engellerken alçakgönüllülük, onu "yıldızlar arasında ay gibi" parlak kılar:

İlla ol kendüzini alçak bile

Hak yolında kendüzin toprak bile

Olmaya kibr ü hased ol kişiye

Hakkı her kanda bulursa işide (Garîb-nâme, b. 5900-5901)

Âşık Paşa'nın ideal yöneticisi, halkla arasında mesafe koymayan, zengin-fakir ayrımı yapmaksızın herkese eşit muamele eden bir hükümdardır. Böylesi bir yöneticinin halk üzerindeki etkisi uzun soluklu olur. Tevazu ile hareket eden bir hükümdar, dünyevi iktidarı tesisi ettiği gibi halkın gönlünde de taht kurarak ilahî rızayı da kazanır:

Aslına ol hiç tekye kılmaya

Halkı kendüzinden alu bilmeye

Sâzkârlık eyleye ola halk-ıla

Cümle halkuñ göñlin ala hulk-ıla

Ulu kiçi bay u yohsul hâs u 'âm

Aña anı evlü evinde müdâm

Açıla cümle göñül andın yaña

Baglu ola yirlü yirinde aña

Bes bilüñ ol halk içinde bay-durur

Şöyle kim yıldız içinde ay-durur (Garîb-nâme, b. 5902-5906)

Âşık Paşa'nın önceki bölümlerde de hükümdarın sadece soyuna güvenmemesi gerektiğini düşündüğü belirtilmişti. Saltanat için asil bir soydan gelmek ne kadar önemli olsa da kişiyi iktidarda tutacak olan kendi tutumları ve icraatleri olacaktır. Bu nedenle Âşık Paşa, hükümdarın soyuyla övünmek yerine insanlarla uyumlu, alçak gönüllü olması gerektiğini tavsiye etmektedir.

Âşık Paşa, Anadolu'da tasavvufun öncülerinden ahilik geleneğinin de önemli temsilcilerinden biridir. Bu nedenle nefis, kibir, alçak gönüllülük ve merhamet konularına Garîb-nâme'de geniş yer vermesi; hem insanlara hem de iktidar sahiplerine uyarılarda, tavsiyelerde bulunması doğaldır:

*Kendüzin bilmekdür âhir ma'rifet
Kendü hâlin bilmemekdür ma'siyet
Her ki bildi kendüyi bildi Hakk'ı
Kendüzinde ol kişi buldu Hakk'ı
Kendüzinden kendüye açıldı yol
Hakk'a ograr kaçarı kim varsa ol (Garîb-nâme, b. 1035-1037).*

Yukarıdaki beyitlerde hükümdara tahtı veren Allah olduğu için bu konuda öncelikle kişinin kendini ve haddini bilmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Âşık Paşa'ya göre kendinin farkında olan, Allah'ı unutmayan kişinin bütün yolu her zaman Allah'a çıkacak ve rahmet bulacaktır:

İnsanların kibre kapılmasının en önemli nedeni nefesine yenik düşmesidir. Âşık Paşa, kibir konusunda nefesine yenik düşmenin insana vereceği zararları anlatmış, daha sonra da alçak gönüllü ve tevazu sahibi olmanın faydalarından söz etmiştir. Âşık Paşa, insanların sahip olduklarının suretine aldanarak bu nimetleri bahşeden Allah'ı unutup kibre kapıldıklarını düşünmektedir (Erkoç, 2020, s. 175). Ancak bu hallerin insana perişanlık getireceğini ifade etmiştir:

*Her kim ol kendüzine 'ucb eyledi
Kendü hâlin yiglenüben söyledi
'Âkıbet Allah anı kıldı hacîl
Tâ ebed ol hâl-ıla kaldı zelil
Her ki kendü özini dutdı yüce
Devleti oldı harâb uçdan uca
Her ki bakdı hâline benven didi
Rahmetinden hak anı mahrum kodı (Garîb-nâme, b. 4121-4124).*

Âşık Paşa; kibrine yenik düşen insanları örnek verdiği bu beyitlerinde Allah'ın büyüklük taslayan insanı zor durumlarda bırakıp utanılacak hallere düşüreceğini, onu rahmetinden uzak bırakıp ve bütün işlerini tersine çevireceğini anlatmıştır.

Allah'ın rahmetinden uzak kalmamak için yapılması gereken, kibir ve büyüklemeden kaçınılmaktır. Bunun için iktidar sahipleri bu gücü kendilerine kimin verdiğini unutmamalıdır. Âşık Paşa, bu düşüncesini pekiştirmek için Tevbe Suresi'nin 69. ayetini tanık göstermiştir:

"İşte onların dünyada da ahirette de amelleri boşa gitmiştir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir." (Tevbe Suresi, 9/69).

Bu ayetten yola çıkan Âşık Paşa'ya göre Allah, benlik davasında bulunan kibirli insanları sevmez ve kabul etmez. Bu insanlar sonunda zelil ve alçak bir şekilde ne dünyada ne de ahirette mutlu olamazlar:

*Anda kim ma'nî ola da'vîsi yok
Kanda kim da'vî ola ma'nîsi yok
Ma'ni vü da'vî bile yoldaş degül
Da'vî ehlin Pâdişâh kılmaz kabul
Da'vî oldur kim anuñ kibri ola
Kibr-ile yoldaş olup da'vî kıla
Ol hakir ola gerek kim 'âkıbet
Aña ne dünyâ kala ne âhiret (Garîb-nâme, b. 4125-4128).*

Nefsin tuzağına düşmeyen hükümdarlar alçak gönüllü kişiler olacaktır. Kibirli insanlar kendilerini herkesten üstün görürken alçak gönüllü insanlar Allah'ın kudretini bilir ve üstünlük taslamazlar (Erkoç, 2020, s. 177). Hükümdar gibi seçkin insanların da böyle davranması gerekmektedir. Zira hükümdarlara bu saltanat ve kudreti veren Allah'ı unuturlarsa iktidarlarını kaybederler. Yusuf Has Hacîb, bu konuda Allah'ın verdiği kut yetkisini göç atına benzetmiş ve hükümdarın bunu ancak akıl ve alçak gönüllükle elinde tutacağını; aksi halde o kişinin kutu kaybedeceği şeklinde anlatmıştır:

*Kimin birle devlet yaraşsa kelip
Köñül kodkı tutğu kiçiglik kılıp
Kelir erse devlet kişike küle
Tutup berkelegüsi kiçiglik bile
Köçüt teg bolur kut tüpi hem tözi
Köñül kodkısı ol anın yıldızı
Ne edgü bolur kodkı alçak kişi
Ne körklüg bulur künde itlür işi
Uluğsığ küwez kişi ol turı
Küniñe kodı ol küwezlik kırı
Kamğka yaraşur bu kut ursa yüz
Ukuşluğka artuk yaraşur ked uz (Kutadgu Bilig, b. 1702-1707).*

Âşık Paşa, alçak gönüllü ve tevazu sahibi olmakla ilgili Garîb-nâme'nin altıncı bölümündeki sekizinci hikâyede alçak gönüllü olan insanların, Allah'ın rahmetine kavuşacağını; eksiklerinin tamamlanacağı ve herkesin onlara imreneceğini anlatmıştır:

Her kim ol kendüzini miskîn göre

*Hak'dan aña dırmadın rahmet ire
Her ki düşdi toprağa götürdiler
Eksügi her ne-y-ise bitürdiler
Her ki kendü eksiginden yirine
Bitile ol cümle halka görine
Kendüzin eksük gören oldu tamâm
Ulular gönlinde ol dutdı makâm (Garîb-nâme, b. 3931-3934).*

Önceki beyitlerde kibirli insanın yaptıklarının hoş karşılanmadığı için Allah'ın, onların talihini tersine döndüreceğini anlatan Âşık Paşa, bu beyitlerde ise tam tersi örnekler vermiştir. Noksanlıklarını bilip bunları tamamlamaya çalışan, toprak gibi mütevâzi olan, alçak gönüllü davranan insanların her zaman Allah'ın rahmetinden faydalanacağını dile getirmiştir.

Âşık Paşa, Garîb-nâme'deki onuncu bölümün ikinci hikâyesinde yine beylik ve beylerde olması gereken tevazu, alçak gönüllülük konularına değinmiştir. Öncelikle beyliğin Allah tarafından verilen çok güzel bir nimet olduğunu belirtmiştir. Bu nimete sahip olan beyin bahtının açık ve gücünün her işi yaptırmaya yettiğini, önceden tanınmazken artık her yerde tanındığını ve hür insanların ona köle olduğunu anlatmaktadır:

*Ulu bahşâyış-durur beglik ere
Hâsa kim ol begligi Tañrı vire
Devleti muhkem ola hükmi revân
Aña yüz dutmuş ola devr ü zamân
Güci yite her işi işlemeğe
İşleye vü düşmeye hiç emeğe
Diñleyeler sözini ne dir-ise
Katlanalar hükmüne ne dir ise
Hâs u 'âm bilişe ol yâd-iken
Kul ola halk kamusı âzâd-iken (Garîb-nâme, b. 9109-9113).*

Âşık Paşa, bu hikâyenin devamında ise bunca nimete sahip olan beylerin tevazu sahibi olması gerektiğinden söz etmiştir. Ona göre dünya için güzel görünen bu beylik, tevazuyla birleşmeden bir işe yaramayacaktır:

*Dünya ehlinde bu beglik hoş olur
İlla şol vakt kim tevâzu' iş olur
Kankı begde kim tevâzu' olmaya*

*Ulular agzından alkış almaya
Ululıgla çün kibir yoldaş ola
Niçe miskîn bağı anda baş ola
Bu tevâzu' kanda kim olsa tamâm
Olur aña cümle gönüller makâm
Pes ululıgla tevâzu' yaraşur
Ulular gönli yüzün oldur ki yur
Ulu şoldur kim ola sahib-kabûl
Niçe mansıbdan olursa gam degül
'Âlim ola leyh ola ger beg ola
Ya'ni şoldur kim bu halkdan yig ola
Çün tevâzu' ola anuñla bile
Hiç gümânsuz hak aña rahmet kıla (Garîb-nâme, b. 9114-9121).*

Âşık Paşa, bu beyitlerde aslında tevazu ve alçak gönüllülük konularında şimdiye kadar verdiği örnekleri bir arada tekrarlamıştır. Ona göre tevazu sahibi olmayanlar, din büyüklerinden dua alamazlar ve onların kibri halkı yaralar. Ancak tevazu sahibi, alçak gönüllü olanlar halkın gönlünde taht kurar, din büyüklerinin duasını alırlar. Böyle insanlar alçak gönüllü oldukları için Allah da her zaman onlara rahmet kılacaktır.

3.13. Nefsine Uymamak

İktidar sahibi insanlar, her olanağa sahip oldukları için kibre kapılıp diğer insanları hor görebilirler. Kibir ve büyüklenmenin en büyük nedeni insanların nefislerine yenik düşmeleridir. Bunun sonucunda da insanlarda cimrilik, hasetlik, çekememezlik gibi huylar ortaya çıkacaktır. Türk İslam devlet anlayışında hükümdar dinî ve dünyevî işler bakımından liderdir. Bu nedenle öncelikle hükümdarın nefsinden uzak durması gerekmektedir. Aksi halde hükümdar, halkına zulmeden bir lider haline gelecektir. Yusuf Has Hâcîb, Kutadgu Bilig'de nefsin bu tuzaklarına düşmemek için hükümdarın aklını kullanması gerektiğini birçok yerde öğütlemiştir:

*Ay ilig bu nefîñ yağıla katığ
Tilekin berme yitürme tatığ
Kamuğda isizrek yağı bu-turur
Muñar edgü kılsa bu isiz kılur
Vefâ kılsa yandru yanutı cefâ*

Cefâ kılsa ötrü kılur bu vefâ

Bu nefsin uçuzla ağır bolga cân

Bilig beg bolup kör ukuş bolğa han (Kutadgu Bilig, b. 5318-5321).

Yusuf Has Hâcib, hükümdara seslendiği bu beyitlerinde eğer nefsine uyarsa (nefsine iyilik yaparsa) nefsinin ona kötülük yapacağını, vefa gösterirse nefsinin ona cefa çektireceğini çünkü en büyük düşmanının kendi nefsi olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Ona göre hükümdarın bu tuzağa düşmemek için aklını kullanması gerekmektedir.

Âşık Paşa'nın da Garîb-nâme'de akıl ve nefsi sürekli mücadele halinde gösterdiği daha önce belirtilmişti. Bu mücadelede nefis insanları kötü yola çekmeye çalışırken akıl buna engel olmaktadır:

Sıdk u tâ'at devlete iltür seni

Nefs ü şehvet mihnete yiltür seni

Devlet ehli hak rızâsun duydurur

Mihnet ehli kendüzine uydurur

Ortada 'akluñ hakemdür üstüñe

Eyü yavuz görnü-durur 'akluña (Garîb-nâme, b. 1391-1393).

Âşık Paşa, bu beyitlerde şehvetin ve nefsin tuzağına düşen insanların Allah'ın yolundan uzaklaşacağını anlatmıştır. Doğru yolda ilerleyen insanlar devlet saadetine kavuşurken bunu başaramayanlar ise nefislerini bahane etmektedirler. Buna engel olmak için aklın hakemliğine uymak gerekmektedir.

Âşık Paşa, hükümdarı en büyük alp olarak gördüğünden dolayı din alplığı için de öncelikle onun nefsinden uzak durması gerektiğini düşünmektedir. Garîb-nâme'nin farklı bölümlerinde nefsine uyan kişilerin nasıl perişan olduklarını ve nefsin, yenilmesi gereken büyük bir düşman olduğunu anlatmıştır. Büyük arzuları olan ve dünyalıkların peşinden koşturan nefis; insanda hırs, kibir ve kin gibi duyguları ortaya çıkarmaktadır (Ovacık, 2022, s. 1023). Âşık Paşa, nefsin istek ve arzularını yenen kişinin ise din yolunda gerçek bir alp olduğunu ifade etmiştir:

Nefsüñ ulu leşkeri nedür hevâ

Bu hevâ şoldur kim ol dünyâ kova

'Ömrini harç eyleye ol sevgüye

Geçdi gün ayruk aña kanda küye

Ol hevâdan toga hırs u kibr ü kîn

Anuñ elinde harâb ola bu dîb

Hem hased hem buhl u hem fisk u fesâd

Niçe dîn ehlin bular kılur kesâd

Nefsde bunlardan ulu yokdur çeri

Alp er oldur kim sıya ol leşkeri (Garîb-nâme, b. 8558-8562).

Âşık Paşa'nın bu beyitlerde tasvir ettiği alplık ve savaşı aslında mecazîdir. Din alpleri İslamiyet uğruna savaşırlar. Ancak burada ifade edilen ise bir kişinin alp olabilmek, Allah yolunda mücadele etmeye layık olabilmek için öncelikle kendi nefsinin askerleriyle mücadele edebilmesidir. Bu nedenle alplerin başı olan hükümdarın bu konuda da halkına ve askerlerine örnek olması gerekmektedir.

3.14. Cesaretli Olmak

Cesaret, bir liderde olması beklenen en önemli özelliklerden biridir. Özellikle eski uygarlıklarda fiziksel gücün ön planda olması nedeniyle liderlerin cesur olması rakiplerinin önüne geçmelerini sağlamıştır. Ancak söz konusu bir devletin yönetimi olduğunda cesaret, iki farklı boyutuyla ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, liderin fiziksel güç olarak cesaretidir. Bu bağlamda iktidar sahibi olan kişilerin iyi bir savaşçı olması istenmiştir. Bu yeteneğiyle birlikte hükümdarların, ordularına liderlik etmek için cesur bir kişiliğe sahip olması beklenmiştir. Platon, cesareti erdemli bir polis dördü özelliğinden biri saymıştır (Gülten, 2020, s. 27). İslam âlimlerinden Fârâbî, ilk lider tanımında liderin azimli, kararlı ve cesur olması gerektiğini belirtmiştir (Bağdatlı, 2016, s. 126). Benzer şekilde Mâverî de yönettiği topluluğu koruyabilmek için düşmanla savaşıcak güç, kuvvet ve cesarete sahip olmayı liderliğin şartları arasında saymıştır (Mâverî, 1976, s. 6).

Türkler savaşçı bir millet oldukları için cesaret, bir liderde aranan en önemli özelliklerden biri olmuştur. Özellikle göçebe yaşamın hâkim olduğu dönemden gelen asker millet anlayışı yerleşik yaşama geçildikten sonra da devam etmiştir. Böyle bir geleneğe sahip olan devletlerde hükümdarlar da devletin yönetim merkezinde oturup emirler veren bir lider olmamıştır. Türk hükümdarları kendisinin cesaret ve kahramanlığının askerlerini ve halkını da ardından sürükleyeceğini bildiği için her türlü mücadelede en önde olmuş ve emirlerini öncelikle kendisi uygulamıştır (Kaya, 2015, s. 81). Bu nedenle cesaret, Türklerin liderlerinde aradıkları önemli vasıflardan biri olmuştur. Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig'de cesur liderlerin düşmana korku saldığını, cesur bir kumandanın korkak askerlere cesaret vereceğini ve büyük işlerin ancak böyle başarılabileceğini anlatmıştır:

*Yürekliğ kerek beg yeme alp atım
Yürek birle boldı yağıka titim
Sü başlar eren kür yürekliğ kerek
Yüreksiz er at alsa andın yürek
Yürekliğ yüreksizke bolsa başı
Yürekliğ bolur ötrü tegme kişi
Bu sözke tabbukı bu beytig okı
Bu smzke anuk tut köñül ög takı
Kür arslan bolu berse itka başı
Bu it barça arslan bolur öz tuşı
Kalı bolsu arslanka it başçısı
Ol arslan bolur barça it sakışı (Kutadgu Bilig, b. 2043-2048).*

Eski Türk geleneklerinde cesareti ve kahramanlığı ile öne çıkan kişiler “alplik” kavramıyla anlatılmıştır. Âşık Paşa da güçlü ve cesur bir lideri alplik kavramı üzerinden tasvir etmiştir. Türklerin İslamiyet’i kabul ettiği bir ortamda bu yolu tercih etmesinin nedeni şüphesiz onun, Türklük bilincinden kaynaklanmaktadır. Âşık Paşa, Garîb-nâme’de alpliğin hem dünyevî ve hem dinî iki boyutu üzerinde durmuş ve bunların her biri için kişilerde olması gereken dokuz özellik saymıştır. Âşık Paşa, cesaret (sağlam yürek) ve kuvveti (gücü) bu dünyada bir alpin sahip olması gereken özelliklerin başında görmüştür (Döğüş, 2008, s. 862). Garîb-nâme’nin farklı bölümlerinde alp olarak gördüğü iyi bir hükümdarın cesaret yönüne de değinmiştir. Ona göre iyi bir lider fiziksel yönden de üstün olmalıdır. Bu fiziksel gücüyle birlikte askerlerine liderlik edecek cesarete sahip olmalıdır. Âşık Paşa da Yusuf Has Hâcib gibi cesur bir liderin hem düşmana korku salacağını hem de askerlerini ardından sürükleyeceğini anlatmaya çalışmıştır. Düşmanların karşısında diz çökeceği ve askerlerin korkusuzca ardından gideceği bir lider her zaman başarılı olacaktır:

*Alplik eylep degmeden ad almadı
Yagıdan korkan durup dad almadı
Zîra kim alplik geñez nesne degül
Kim öñinde cümle düşmân ola kul
Kişi alp olmaklığa âlet aña
Ne gerekdür eydeyüm bir bir saña
Aña elbette tokuz nesne gerek
Evveli şol kim ola muhkem yürek*

Ürkmeye hîç nesneden kaypınmaya
Muhkem ola yağı görüp sınmaya
Alp eren oldur kim anuñ yüregi
Ola cümle leşkerüñ ol diregi
Yüregi muhkem kişi oldu dilîr
Yağıya heybet bırağur hemçü şîr
Pes yürekdür alplıguñ ilk âleti
Anuñ-ıla olur alplik hâleti
Hak çü virdi ilk aña muhkem yürek
Pes ikinci bâzuda kuvvet gerek (Garîb-nâme, b. 8491-8499).

Âşık Paşa, aslında bu beyitlerin yer aldığı bölümde alplik/alp-erenlik için gerekli gördüğü şartları sırasıyla saymaktadır. İlk olarak cesaretten başlamış; kimseden korkmayan, düşmana korku salan, cesur bir lider portresi çizmiştir. Bu liderde cesaretten sonra da kuvvetli olma şartını aramıştır.

Eski Türk geleneklerinde kahraman tipi olan alplik, İslamiyet’le birlikte dini bir kimlik daha kazanmıştır. Bu dönemde alpler artık “alp-eren” olarak tasvir edilmiştir. Âşık Paşa’nın, alpliğin dinî boyutu olarak anlattığı kavram da alp-erenliktir. Âşık Paşa’nın, eski Türk gelenekleri üzerine ustaca yerleştirdiği ve tarikatlarda yetişen bu alp-erenler İslam coğrafyasına dağılarak hak için çarpışan kişilerdir (Döğüş, 2008, s. 864). Bu kahramanların cesaretinlerinin yanında Allah korkusu olmalı ve onun yolunda savaşmalıdırlar. Âşık Paşa, Garîb-nâme’de kuvvetin/cesaretin yanında Allah korkusu olunca kişilerin nefsinin yeneceğini, dünya nimetlerine meyletmeyeceğini açıkça anlatmıştır:

Âdemide kuvvet olsa hoş olur
İlla şol vaktin ki korhu iş olur
Kuvvet-i cismânisi muhkem ola
Ol zamân ol sanki bir Rüstem ola
Tañrı’dan korkmak ola çün yâr aña
Lâcerem yol bulmaya agyâr aña
Kuvvete ger yâr ola hak korkusu
Anuñ-ıla gide nefsüñ hor husı
Yohsa yâr olmazsa korku kuvvete
Tîz irer naks u halel bu devlete (Garîb-nâme, b. 9023-9027).

Din uğrunda savaşacak kişilerin korkusuz olması alp-erenlik için olmazsa olmaz erdemlerdendir. Ancak Müslüman olmanın en önemli şartlarından biri kişide Allah korkusunun olmasıdır. Aksi halde insan, gücünün kibrine kapılacaktır. Âşık Paşa da bu beyitlerinde alp-erenlerin, gücüyle nam salmış efsanevî İran kahramanlarından Rüstem kadar güçlü olmasını ancak bu gücün yanında Allah korkusuna da sahip olmasını istemektedir.

3.15. Güvenilir Olmak

Bir ülkede toplumsal huzur, yönetime duyulan güven ile mümkündür. Bundan dolayı devletin meşruiyetini sağlama yollarından biri de bu güveni sağlamaktır. Devlet, halkını fiziksel olarak dışarıdan gelecek tehditlere karşı korurken, ekonomik olarak da huzur ve refah ortamını sağlamak zorundadır. Bunun için de devlet, halkın güvenini kazanmak için yasalar yaparak bunların adil bir şekilde uygulanmasını sağlamakla yükümlüdür. İngiliz filozof Thomas Hobbes’a göre devletin yapacağı yasalar doğal yasalara aykırı olamaz ve bu yasalar halkın barışını, güvenini sağlamak zorundadır (Ağaoğulları, 2013, s. 136). Halkın barışı ve güveni için bir iktidar, öncelikli görevi fiziksel olarak güvenliği sağlamalıdır. Özellikle eski devletlerde bir liderin iktidarını güçlendiren en önemli etkenlerden biri halkını koruyacak güce olmasıdır. Halkın güvenliğini sağlayacak güce sahip olmak, eski Türk devletlerinde de hükümdarda aranan özelliklerden biri olmuştur. Çünkü kendini düşmandan koruyacak bir hükümdarın olduğu düşüncesi halkın huzur içinde yaşamasını sağlamıştır. Âşık Paşa, Garîb-nâme’nin birçok yerinde hükümdarın, düşmanlara karşı mücadele edebilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunu başaran kişi, halkın güvenini kazanmış gerçek bir alptir:

İşid imdi ol üçincisin dahi

Şol-durur kim koymaya düşmân ohı (Garîb-nâme, b. 1482).

Âşık Paşa’ya göre gerçek bir alp olan hükümdar halkının güvenliğini sağlamak ve bu yolla güvenlerini kazanmak için gayretli olmalıdır. Onları korumak için gerekirse canından geçip kendini feda edebilmelidir. Böylece hem kendinin hem de halkının şerefini koruyacaktır. Aksi halde böyle bir lidere kimse güven duymayacaktır:

Pes bu kez gayret gerek ol kişiye

Kim anuñla kendü canına kıya

Alp ere gayret-durur üçinçi hâl

Gayretli olmaz-ısa alplık mûhâl

Hamyet olmaz gayreti yok kişide
Görnidür kim ol kişi iş ide
Alplıgun bir aleti hamyet-durur
Hamyetün aslı nedür gayret-durur
Pes bilün gayret-durur yigrek hüner
Alplığı başarmaya gayretsüz er (Garîb-nâme, b. 8505-8509).

Gayret sahibi olmak Âşık Paşa'nın alplik için saydığı üçüncü şarttır. Burada gayretten kast ettiği ise daha önce belirtildiği gibi halkı için fedakarlıkta bulunabilme erdemidir. Bunu yapamayacak kişinin halkına liderlik edemeyeceğini düşünmektedir.

Halkın güvenini kazanmanın tek yolu onları düşmana karşı korumak değildir. Fiziksel olarak düşman tehdidi altında olmayan halkın, refah içinde yaşamak için de başka istekleri olacaktır. Hükümdarlar, bir yandan halklarını düşman tehdidine karşı korurken diğer yandan onların huzur içinde bir arada yaşamlarını sağlamaktan sorumludurlar. Çünkü güven olmayan yerde refah ve huzurlu bir ortam değil sürekli kaos olacaktır. Bu durumda hâkim bir güç olmadığında insanlar arasında kavgalar çıkacağından iktidarın görevi insanlara güvenli bir yaşam alanı oluşturmaktır (Bağdatlı, 2016, s. 91). Aksi halde iktidarlar kısa ömürlü olacaktır. Bu güvenli ortamı sağlamanın birçok yolu vardır.

İktidarlar, öncelikle fiziksel güvenliğini sağladıktan sonra kendi içinde halkının teveccühünü kazanmak amacıyla başta adalet olmak üzere kurumlara olan güveni de sağlamalıdır. Bu bakımdan güvenilirlik, adaletin uygulanmasını sağlayan bir ön koşuldur. Thomas Hobbes'a göre insanlar güven içinde yaşamak amacıyla haklarını egemen bir güce bir güce devrederler. Bu egemen güç de halkın güvenliğini sağlamak, barışçı, özgür ve adil bir ortamda yaşamlarını sürdürecektir bir siyasî ortam yaratmakla sorumludur (Ağaoğulları, 2013, s. 137). Bir başka önemli düşünür olan Jhon Locke'a göre de devletin amacı insanların haklarını güvence altına almak olduğu için yasalar buna göre düzenlenmelidir (Geçit, 2021, s. 289). Tarih boyunca Türklerin kurduğu devletlerde de halk tebaa olarak görülmüş ve tebaanın korunması hükümdarın en önemli görevleri arasında sayılmıştır. Eski Türklerde kut sahibi olan kağanın tek görevi topraklarını korumak değil, bu topraklarda yaşayan halkın korunması ve refahının sağlanması önemli görev ve sorumluluklarından sayılmıştır (Pamir, 2022, s. 331). Osmanlı Devleti de bu anlayışla hareket ederek adalet kurumunu devletin temel siyasî kurumlarından biri haline getirip otoriteye olan güveni sağlamıştır (Yürük, 2020, s. 634). Osmanlı Devleti'nin yöneticileri bu anlayışla tebaalarını yönetmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devletinin

hükmettiği topraklarda farklı milletlerden insanlar yaşamıştır. Devletin, farklı etnik kimlik veya dine mensup insanların haklarının Türk ve Müslümanlar gibi koruduğu bilinmektedir. Bu insanların, haklarının korunacağını bilmesi devlete olan güvenlerini arttırmıştır. Osmanlı Devleti bu politikayla egemenliği altındaki farklı milletlerin gönlünü kazanarak meşruiyetini pekiştirmiştir. Âşık Paşa da bu şekilde halkın güvenini kazanmanın önemine beyitlerinde değinmiştir:

*Münkir ü kâfirden ol kayurmaya
Aña karşı müdde'î dem urmaya
Hiç halk aña alem degürmeye
Hükm idüp kimse aña yol sürmeye
Ger müsülman ger cühûd ger nasranî
Kim bakıp görür-ise sever anı
Cümle halk andan yaña iver ola
Kamuları ol dahı sever ola
Devlet ola yitmiş iki millete
Düşmeye anı sevenler millete* (Garîb-nâme, b. 1483-1485-1488).

İslamiyet'i anlatan bir mutasavvıf olarak Âşık Paşa'nın, Müslüman olmayan halka da eşit muamele edilmesini istemesinin bilinçli nedenleri vardır. Öncelikle Âşık Paşa, devletin adalet ilkesi üzerine kurulması gerektiğini düşünmektedir. Bununla birlikte yeni kurulan ve kurulduğu coğrafyada gayr-i müslimlerin bulunduğu bir devletin sağlam temellere sahip olabilmesi için onlara adil davranması gerektiğini belirtmektedir. Bö Âşık Paşa'nın bu düşüncesine göre milliyeti veya dini inancı ne olursa olsun adaletin eşit uygulandığını gören halk, hükümdara sadakatle bağlı olacak; bu sevgi ve sadakate mazhar olan hükümdar da asla zora düşmeyecektir.

Âşık Paşa, Garîb-nâme'de adalet sayesinde oluşturulacak güvenli bir ortamın insanlarda neşe ve sevinç yaratacağına da değinmiştir. Âşık Paşa'ya göre adaletsizliğin olmadığı emniyetli bir ortamda zengin fakir herkes kaygıdan uzak, sevinç içinde yaşar. Çünkü sevinç ve neşe ancak güvenli ortamlarda görülür. Ancak güvenin olmadığı ortamlarda insanlar kendini güvende hissetmez ve her zaman kaos yaşanır:

*İlla şol vaktın ki ilde emn ola
Zevk u şâdî el vire cümle kula
İmin ola halk u 'adl ü dâd ola
Bay u yohsul kaygudan âzâd ola
Pes emin şadi-y-ile yoldaş gerek*

*Bu emindür şadi evinde direk
Yoksa şadi bî-emîn dutmaz bekâ
Emn-ile geldi bu şâdî revnaka
Çün emin yoldaş degül şâdî-y-ile
Korkudan kimse niçe şâdî kıla (Garîb-nâme, b. 9072-9076).*

Önceki beyitlerde adil bir ortamda herkesin hükümdara sadık kalacağını anlatan Âşık Paşa, bu beyitlerde de adalet sayesinde halkın güven ve rahata içinde, her gün sevinçle yaşayacağını ifade etmiştir. Yani adalet insanlara sadece güven değil mutluluk da veren önemli bir olgudur. Dolayısıyla adaletin sağlanamadığı bir ortamda insanlar iktidara güven duymadan korku içinde yaşayacaklardır.

İslam hukukunda zulmün, adalete bağlı bir kavram olarak ele alındığını belirtilmişti. Ancak zulüm konusu hükümdarın kibre kapılıp halka kötü davranması boyutu da göz önüne alınmalıdır. Aristoteles hükümdarların halka zulmetmesi konusunu “monarşi” ve “tiranlık” anayasaları üzerinden anlatmıştır. Aristoteles’e göre monarşide hükümdarın çok geniş yetkileri olsa da bu yetkilerini yasalar çerçevesinde kullanmaktadır. Ancak monarşinin tiranlığa dönmesi tamamen hükümdarın kişiliğine bağlı bir durumdur. Tiranlar hem kendilerine rakip olabilecek kişileri yok ederek halkın umutsuz olmasını sağlarlar hem halkı baskı altında tutarlar. Tiranlık anayasasında tiran, iktidarını sürdürebilmek için kişiliğine uygun olarak şiddete meyilli olur, “tepeleri biç” ilkesiyle soyluları yok eder, halkı her zaman aciz, yoksul ve kendine güvenmeyen bir şekilde tutarak kendine bağlı kılar (Yalçınkaya, 2013, s. 23). Böyle bir hükümdar elbette halk tarafından sevilmeyecek ve ona güven duyulmayacaktır. Âşık Paşa’ya göre de çabuk öfkelenip halkına zulmeden padişahlara halkın güven duymayacağı gibi Allah da bu durumdan hoşnut olmadığı için iktidarları uzun sürmez (Bozkurt, 2022, s. 302). Âşık Paşa da Garîb-nâme’de bu duruma dikkat çekmiştir. Âşık Paşa’ya göre hiddetli, kibirli, etrafına kin saçan, anlayıp sormadan halkı öfkeyle halkını kırıp geçiren hükümdarlar Allah’ın sevmediği kişilerdir. Böyle kişilerin ömürleri de iktidarları da uzun ömürlü olmayacaktır. Dolayısıyla Allah katında makbul olan akıllı, sabırlı ve merhametli sultanlara halk tarafından da güven duyulacaktır:

*Kankı sultânda ki hiddet var ola
Hâs u ‘âm andan kamu korkâr ola
Olmaya hiç kimsene andan imin
Hiddetinden kopa her dem kibr ü kîn
Ya’ni hiddet tîz buşa tîz kakıya*

*Sormadın halkı kıra hem tokiya
Bilgil anı Tañrı sevmez mutlaka
'Ömri az u dutmaya hükmi bekâ
Sultân oldur kim anuñ 'ilmi ola
'Aklı sabrı şefkati hilmi ola (Garîb-nâme, b. 9215-9219).*

İnsanlar, başlarındaki yöneticinin güçlü olduğu kadar ilim sahibi, faziletli bir kişi de olmasını isterler. Böyle bir yöneticiye sahip olan toplumlarda insanlar, kendilerini güvende hissederek. Çünkü iktidardaki kişinin salt fiziksel güce dayanmadığını; bilgiye önem veren, devlet yönetiminde stratejiler belirleyebilen biri olduğunu bilirler. Âşık Paşa da Garîb-nâme’de ilim sahibi olmayı bir fazilet olarak görmüş ve hükümdarlara bu yönde nasihatlerde bulunmuştur:

*Ol fazîletdür ki halka hak virür
Kamulardan halk anı artuk görür
Hürmet eyler aña cümle hâs u 'âm
Çavı yörür halk içinde nîg nâm
Kanda varsa yokarı geçmek diler
Her işi düzmek kesüp biçmek diler
Adanupdur ulu adın dünyada
'İzzet eyler ulu kiçi ol ada (Garîb-nâme, b. 9006-9009).*

Âşık Paşa’ya göre ilim sahibi hükümdarlar her işini hesaplı bir şekilde yaparlar. Halk, böyle liderlere güvenir, saygı duyar ve onları el üstünde tutar. İsimleri, şöhretleri her yere yayılır.

3.16. Halkının İhtiyaçlarını Karşılama

Liderler seçimle göreve gelebilir ya da baskı ve zor kullanarak iktidarı elde edebilirler. Ancak yönetimi ne şekilde elde ederlerse etsinler mutlaka yönetmeleri gereken bir halk olmalıdır. Çünkü iktidarların ortaya çıkmaya nedeni toplumda var olan eşitsiz taraflardır. Bu taraflardan biri yönetilen kesim yani halktır. Halkı olmayan bir ülkede iktidar olması mümkün değildir. Bu yüzden öncelikle iktidar sahiplerinin yöneteceği bir halkının olması gerekmektedir. Âşık Paşa, bunun bilincinde olduğu için Garîb-nâme’de halkı olmayan bir ülkenin devlet olamayacağını anlatmıştır. Ona göre ülkeyi ayakta tutan, düzeni ve devleti yaşatan halktır:

Her 'imâret ki anda âdem olmaya

*Bilũn andan hĩç râhat gelmeye
Çũn halâyık olmaya her bir mekân
Eyle bil kim ölü gevededür hemân
Kankı mülkde kim ra'yyet yok-durur
Ol makâmuñ öldügi mutlak-durur
Bu ra'yyet mülkleri kâyim dutar
Dirliğin ü devletin dâyim dutar
Mülklerũn pes cânı halkdur mutlakâ
Halk gidicek mülk ölür dutmaz bekâ (Garîb-nâme, b. 4764-4768).*

Devlet, doğası gereği insan topluluklarından oluştuğu için dünyanın hiçbir yerinde halkı olmayan bir devlet düşünülemez. Türk geleneklerinde de devletin dört temel unsurundan birinin halk olduğu daha önce belirtilmişti. Âşık Paşa, bu nedenle beyitlerinde öncelikle halkın devlet için ne kadar önemli olduğuna değinmiştir.

İktidarlar, var olabilmek için hitap ettikleri halkın ihtiyaçlarını karşılayarak onları yönetme gücünü ellerinde tutmalıdır. Muktedir insanların ne şekilde iktidara geldikleri fark etmeksizin bir noktadan sonra halkın desteğini almak zorundadırlar. Çünkü devlette liderin iktidarını koruyan en önemli şeylerden biri de halkından teveccüh görmesidir. Dolayısıyla halkın rızası, iktidarlar için önemli bir meşruiyet kaynağıdır. Halkın vicdanında saygı görmeyen, inanılmayan iktidarlar sadece fiziksel kuvvetle tutunamaz ve ne kadar büyük olsa da zayıflayıp yok olur (Öztürk ve Ok, 2022, s. 275). Ancak bunun yerine halkının sorunlarıyla ilgilenen, onlara el uzatan liderler her zaman insanların gönlünde taht kurarlar. Bu yüzden tarih boyunca halkın ihtiyaçlarını karşılamak, iktidarlar için önemli bir meşruiyet kaynağı olmuştur. Dolayısıyla idarenin başarısı, milletin refahıyla doğru orantılıdır. Modern yönetim anlayışlarından sosyal demokrasiye göre de devlet, tüm vatandaşlarının temel ihtiyaçlarından olan konut, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik vb. ihtiyaçlarını karşılamaktan sorumludur (Çaha, 2018, s. 165). İslam coğrafyasında buna en güzel örnek şiirlerde sıkça örnek gösterilen, adaletiyle nam salmış Nûşirevân olmuştur. Nûşirevân, tebaasına şefkat ve merhametle yaklaşmasıyla ün salmış bir hükümdardır (Kıran, 2020, 1650). Aynı şekilde Gazâlî de hükümdarın en önemli görevlerinden birinin halkının ihtiyaçlarını karşılamak olduğunu belirtmiştir. Gazâlî'ye göre halkına yardım elini uzatan hükümdar sevilirken onlara sırtını dönen hükümdarın ise meşruiyeti sorgulanacak ve zamanla yok olacaktır (Hamid, 1988, s. 17-89). Böyle bir yönetim anlayışı Türk devlet geleneklerinde her zaman görülmüştür. Türk devlet geleneğinde “Devlet halka hizmetle yükümlüdür.” anlayışıyla halkın ihtiyaçlarının

giderilerek refahının sağlanması kağanın görevidir ve kağan, bunun için her türlü tedbiri almakla sorumludur (Uslu, 2019, s. 7). Yusuf Has Hâcib de Kutadgu Bilig’de buna benzer fikirlerini dile getirmiştir. Hükümdarı bir hekime benzeterek halkının dertlerine şifa olmasını öğütlemiştir:

*Ay ilig otacı sanı sen bu hün
Bodun barça iglig saña muñluğun
Kayusı kötürmiş bolur küç irinç
Kayusı çığaylık bile yer sakınç
Kayu aç kayusı yalınmış bolur
Kayu kadğu birle olınmış bolur
Seniñde-turur kör bularnıñ emi
Otağıl dârû birle bolğıl kamu (Kutadgu Bilig, b. 5241-5244).*

Âşık Paşa, dönemin önemli mutasavvıflarından biri olarak halka tasavvufî öğretileriyle yol göstermiştir. Bunun yanında devlet erkanına da başarılı olmaları için öğütler vermiştir. Halkın itaatini kazanmanın yolunun hükümdarın halka yaklaşımına bağlı olduğunu; bunun için hükümdarın merhametli, halkını düşünen adil bir yönetim göstermesi gerektiğini ifade etmiştir (Bozkurt, 2022, s. 298). Çünkü Anadolu’nun siyasî olarak kaos yaşadığı bir dönemde yoksul olan halkın ihtiyaçlarının giderilmesi, yönetim için oldukça önemlidir. Eski Türk devletlerinde de devlet teşkilatı kurulurken dönemin şartları ve milletin ihtiyaçları göz önünde bulundurulmuştur (D. Demirel, 2017, s. 11). Bu dönemde temelleri daha yeni atılan Osmanlı Devleti, dönemin şartlarına göre eski Türk devletlerinde olduğu gibi sosyal devlet anlayışını sürdürmüştür. Ahilik gibi teşkilatlarla ekonomik faaliyetleri canlı tutmuş, vakıflar aracılığıyla yoksul halka yardımlarda bulunmuştur. Âşık Paşa, bu faaliyetlerin toplumda güven ortamını sağlayacağına, insanların bu vesileyle iktidara daha çok bağlanacağına inanmıştır. Bu inanişından dolayı Garîb-nâme’deki beyitlerinde de halkının ihtiyaçlarını gözeterek hizmet eden hükümdarların sevilleceğini belirtmiştir. Âşık Paşa’ya göre halka şefkat ve merhametle yaklaşan, ihsanlarda bulunan adil bir hükümdar, Allah’ın insanlara bir rahmetidir. Yoksullar onun sayesinde zengin olacak ve herkes ona dostluk edecektir:

*Çün ola sultânlaruñ ‘adli tamâm
Baylara yohsullara bezli tamâm
Dostıdur ol kamunuñ bes mutlaka
Cümle halk üzre çü şefkatla baka
Bay u yohsul maksudın andan bula*

Rahmet ola hak'dan ol cümle kula

Anuñ-ıla cümle yohsul bayıya

Anuñ ucundan kamu ni'met yiye

Halk içinde uşbu dostlık kanda var

Dostuñ oldur kim bu dostluk anda var (Garîb-nâme, b. 9815-9189).

Halkın ihtiyaçlarının karşılanması, malı yoksa mal verilmesi Türk devlet geleneğinde önemli yer tutmuş ve tarihi kaynaklarda bu konuda yapılan icraatlar sıkça dile getirilmiştir (Pamir, 2021, s. 340). Dede Korkut hikâyelerindeki Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda geçen "Aç görünce doyurdum, çıplak görünce giydirdim." (Dede Korkut Hikâyeler, 23) ifadeleri, beylerin bu konuya ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Yusuf Has Hâcib de Kutadgu Bilig'de hükümdarın halkı doyurması ve maddi manevi ihtiyaçlarını gidermesinin beyliğin gereği olduğu sıkça anlatılmıştır:

Kut ol beg bodunka kutadgu kerek

Kutadsa bodun karnı todgu kerek

Yaşık teg yaruğıl ay ilçi büğü

Bodun bulsu sendin kör içgü yegü (Kutadgu Bilig, b. 5355-5359).

Âşık Paşa, Garîb-nâme'nin başka bir bölümünde de iyi hükümdarların idaresinde açların doyduğunu, fakirlerin zengin olduğunu, böyle adil ve güvenli ülkelerde yaşayan insanların da hükümdarlarına bağlı olacağını anlatmaktadır:

Açı toydı yohsul-ısa oldu bay

Halk şunu ister durup yıl on iki ay

Şâdi hoşdur ister anı merd ü zen

Hoş olur bir dem anuñla cân u ten

İlla şol vaktın ki ilde emn ola

Zevk u şâdi el vire cümle kula

İmin ola halk u 'adl ü dâd ola

Bay u yohsul kaygudan âzâd ola (Garîb-nâme, b. 9070-9073).

Bu beyitlerde dile getirilen düşünceler, insanların sadece fiziksel olarak ihtiyaçlarının karşılanmasının yeterli olmadığını göstermektedir. Çünkü yoksul ya da zengin fark etmeksizin herkes fiziksel ihtiyaçlarının yanında kendini güvende hissedeceği adil bir hayat da istemektedir. Âşık Paşa, hükümdarın halkına böyle bir ortam sağlaması gerektiğini düşünmektedir.

Eski uygarlıklar döneminde bir ülkeyi ele geçirmenin yolu kaba kuvvete dayalı savaşlar olmuştur. Ancak onu elde tutmak için insanların gönüllerine girmek

gerekmektedir. Bu, fethedilen yerlerdeki insanlara adalet ve merhametle yaklaşmakla mümkündür. Âşık Paşa, kurulduğu dönemde genişlemek için fetihler yapan Osmanlı Devletine bu konuda uyarılarda bulunmuştur. Bunun için de Garîb-nâme'nin onuncu bölümünde Büyük İskender'in fethettiği ülkelerle ilgili söylediği “*Memleketlere askeri güçle sahip oldum, kalplere de ihsan ile sahip oluyorum.*” sözlerini örnek vermiştir:

Kimse kim yoldaş-durur ihsân aña

Kul ola başdan başa insân aña

Her kime kim pîşe oldı bezl ü cûd

‘Âlemüñ halkı aña kıldı sücûd

Kâle İskenderu melectü’l-bilâde bi’l

Fürsâni ve emlikü’l-kulûbe bi’l-ihsâni

Her kim ihsâ ehlidür Allah aña

Cenneti yurd eyleye yallâh aña

Pes bilüñ ihsân kılандur âdemî

Hak aña müñkâd kıldı ‘âlemi (Garîb-nâme, b. 10360-10365).

Âşık Paşa'nın bu beyitlerde dile getirdiği düşünceler, insanlara ihsanlarda bulunarak kalplerini fethetmenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Özellikle uzun yıllar zulüm görmüş toplumlarda insanlara yapılan iyilikler sayesinde desteklerini almanın ne kadar önemli olduğunu anlatmıştır. Bu tavsiyeler, Osmanlı Devletinin uzun yıllar yoksullukla mücadele halkın desteğini alması için oldukça önemlidir.

Başarılı bir iktidarın tek görevi halkın maddi ihtiyaçlarını karşılamak değildir. Sosyal adaletin sağlanması da halkın önemli ihtiyaçlarındandır. Fârâbî de erdemli bir toplumun mutluluğa ulaşması için ilk liderin toplumu doğru yönlendirmesi ve adaleti sağlamak için iyi yasalar yapıp uygulaması gerektiğini belirtmiştir (Çilingir, 2016, s. 45). Osmanlı Devleti bu anlayışla hareket ederek sosyal adaleti sağlamaya çalışmıştır. Şer’î ve örfî kanunları bir arada yürüterek himaye ettiği farklı kültürden insanlar arasında adaleti sağlamaya çalışmıştır. İzlenen bu politika, hem yönetimi kolaylaştırmış hem de iktidarın meşruiyetini pekiştirmiştir (Altuntaş Duman, 2023, s. 11). Âşık Paşa, Garîb-nâme’de verdiği farklı örneklerle hükümdarın insanlar arasında ayırım gözetmeden onları koruyup gözetmesi, ihtiyaçlarını karşılaması sayesinde insanların ona sadece itaat etmeyeceğini, aynı zamanda sevgiyle bağlanacağını anlatmıştır:

İli günü saklaya ol yagıdan

Halkı dire olmaya ol tagıdan

Zâlim elinden ala mazlûmları

*İrgüre maksûdına mahrûmları
Göz kulak bu halk içinde dinç ola
Cümle yohsul bayıya il künc ola
Ola ol sultan bu dünya diregi
Baglana anunla halkun yüregi (Garîb-nâme, b. 9807-9810).*

Günümüzdeki modern devlet anlayışlarında insanlar kendilerini temsil etmesi için seçtikleri kişilere yetki vermektedirler. Eski devlet anlayışlarında ise bu temsil yetkisi hükümdara aittir. Bu nedenle insanların haklarını koruyacak, isteklerini yerine getirecek olan kişi hükümdardır. Böyle bir hükümdarın varlığını bilmek insanlara güven verecek ve insanlar bu hükümdara bağlı olduğu için iktidarı uzun sürecektir.

3.17. Merhamet Sahibi Olmak

Eski Türk devletleri ve İslamiyet'te merhamet, her zaman liderlerde bulunması gereken bir özellik olarak anlatılmıştır. Ancak hükümdarlara öğütler veren eserler incelendiğinde merhamet tek başına ele alınmamıştır. Hükümdarın cömertliği, akıl, ilim sahibi olması, alçak gönüllü olması, nefesine uymaması gibi özellikleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Örneğin Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig'de hükümdarın merhametini cömertlik, ilim, namus, töreye bağlılık gibi değerlerle ele almıştır:

*Akı hem tüzün hem uwutluğ silig
Bağırsak bolup ked küdezse ilig (Kutadgu Bilig, b. 2169).*

*İlig me idi edgü sultân-turur
Bodunka bağırsak sewüg cân-turur (Kutadgu Bilig, b. 3458).*

*Bağırsak bulun barça bodnun öze
Törü kıl uluğka kiçigke üzre (Kutadgu Bilig, b. 5197).*

*Asıglığ kişi ol üdrümi
Bağırsak kişi ol bodun ködrümi (Kutadgu Bilig, b. 6102).*

Âşık Paşa da Garîb-nâme'de hükümdarın merhametli olması gerektiğini anlatmıştır. Tıpkı diğer âlimler gibi bunu, diğer özelliklerle bir arada vermiştir. Âşık Paşa, saltanatın Allah tarafından verilen bir nimet olduğuna inandığı için öncelikle merhamet ile bu düşüncesi arasında bir ilişki kurmuştur. Ancak bu saltanata rahmet, şefkat ve

merhamet eşlik etmelidir. Merhametli hükümdar, her zaman halkı için iyi ve hayırlı işler düşünürü. Halk da bu hükümdardan memnun olup ona daha çok bağlanır:

*Hoş nasibdür dünyada şol saltanat
Tanrı emir olur aña kol kanat
İlla rahmet yoldaş olmazsa bile
Hâs u 'âm cümle kıla andan gile
Saltanatda çünki rahmet iş ol
Bil kim ol sultânı hayr-endiş ola
Saltanatda pes gerek rahmet bile
Hiç kimesne kılmaya andan gile* (Garîb-nâme, b. 9040-9043).

Âşık Paşa, bu beyitlerin devamında ise merhameti olmayan hükümdardan söz etmiştir. Âşık Paşa'ya göre halkın seveceği, kudretine merhametin eşlik ettiği hükümdar, halkının sorunlarını bilip onlar için iyi ve hayırlı şeyler düşünürken; merhametli olmayan hükümdarlarsa zalim olurlar. Çünkü merhametli olmayan hükümdarların kudretinin eşi zulümdür. Bu tür zalim hükümdarlar da halkının dertlerine sırt çevirir ve Allah, onların yaptıkları işleri hoş karşılamayacağı için iktidarları uzun süreli olamaz:

*Yohsa hod zâlim olur adı anuñ
Agudan açı olur dadı anuñ
Çünki sultân hoş rahîm-dil olmaya
Bu za'ifler hâlini ol bilmeye
Saltanat bî-rahmet olsa iş degül
Allah anuñ işini kılmaz kabul* (Garîb-nâme, b. 9044-9046).

Âşık Paşa için adaletin, devletin temel taşlarından biri olduğunu görmüştük. Adalete büyük önem verdiği için hükümdarın adaleti ve merhameti arasındaki ilişkiye değinmiştir. Hükümdarın adaleti yerli yerinde uygularken aynı zamanda merhamet ve şefkati de olursa halkın ona dostluk edeceğini anlatmıştır:

*Çün ola sultânlaruñ 'adli tamâm
Baylara yohsullara bezli tamâm
Dostıdur ol kamunuñ bes mutlaka
Cümle halk üzre çü şefkatle baka* (Garîb-nâme, b. 9815-9816).

Âşık Paşa'nın tasavvur ettiği lider portresinde akıl ve bilgi önemli bir yere bir yere sahiptir. Ancak bir kişinin ilim sahibi olması iyi bir lider olması için yeterli değildir. İlmin yanında halkına karşı yumuşak olması da gerekmektedir. Âşık Paşa'ya göre yumuşak

huyla birleşmeyen bir ilim, insanlara zarar verebilirken; ilimle birleşmeyen yumuşak huylu kişiyi de kimse dikkate almayacaktır:

*Kimsede kim 'ilm ola hilm olmaya
Ol hilimsüz 'ilmi kimse almaya
Zira kim bu 'ilm çün bî-hilm ola
Ol 'ilimden çok kişiye zulm ola
Yâ 'ilimsüz hilm olursa yalnızızın
Ol kişide tîz harâb ola bu dîn
Hilm yalnız bî- 'ilim işde degül
Anı dahı kimsene kılmaz kabul
Pes ikisi bile gerek kişide
Kim anuñ didüğini halk işide
Halkı da 'vet eyleye hilmi bile
Emr-i ma 'rûf bildüre 'ilmi bile
Ol kişi ne dir-se bayık-durur
Halkı da 'vet kılmga layık durur* (Garîb-nâme, b. 2334-2339).

Âşık Paşa, bu beyitlerde ilmini yumuşak huyu ve merhametiyle birleştiren kişinin ne kadar önemli olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Böyle bir liderin sözü dinlenir, her sözü halk tarafından emir kabul edilir.

Âşık Paşa, Garîb-nâme'de büyüklerle küçükler arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini anlatmayı da unutmamıştır. Toplumun yapısını iyi bildiği için geleneklere göre küçüklerin, büyüklere hizmet etmesi gerektiğini öğütlemiştir. Ancak büyüklerin/beylerin de küçüklerle şefkat ve merhametle yaklaşması gerektiğini belirtmiştir. Şefkat ve merhamet göre çocuklar, büyüyünce atalarının mülküne (soylarının mirasına) sahip çıkarlar:

*İy ulu pes şefkat eyle kişiye
Şefkat-ıla geldi kişiler eye
Nitekim oğlanuñ ulu ni 'meti
Bu cihânda nedür ana şefkati
Kiçiler şefkatla şöyle ulalur
Kim ulu adlu ata mülkin alur* (Garîb-nâme, b. 10314-10315).

*Her ulu kim kiçiye şefkat kıla
Hiç gümânsuz hak aña rahmet kıla*

Pes uludan kiçiye şefkat gerek

Nitekim ol uluya hidmet gerek (Garîb-nâme, b. 10321-10322).

Yukarıdaki beyitlerde ifade edilen düşünceler, Âşık Paşa'nın asalet bölümünde söz ettiğimiz atalarının adını yaşatma düşüncesiyle de örtüşmektedir. Bu düşüncelere göre küçüklere şefkat gösteren beyler de sonunda Allah'ın merhametine kavuşacaklardır.

4. SONUÇ

İktidar kavramı tarihin karanlık dönemlerinde bile hayatımızın içinde yer almıştır. Toplumun en küçük yapısı olan aileden başlayıp devletin yönetimine kadar her alanda hayatımıza etki etmiştir. Ancak günümüzde bu kavram, siyasî boyutuyla öne çıkmaktadır. Bu denli önemli olmasından dolayı çağlar boyunca düşünürler iktidar üzerine eleştiriler yapmış, fikirler ileri sürmüş ve bir iktidara meşruiyet kazandıracak özellikleri saymışlardır. Bu özelliklerin bazıları her toplum için aynı olsa da bazıları coğrafya ve kültüre göre farklılıklar göstermiştir. *Âşık Paşa'nın Garîb-nâme Adlı Eserinde İktidar Olgusu* adlı bu çalışmada, İlk Çağ uygarlıklarından günümüze kadar düşünürlerin siyaset, yönetim, yönetim modelleri, iktidar ve nihayetinde iktidar sahibi kişilerde olması gereken özelliklerle ilgili fikirlerinden hareketle Âşık Paşa'nın bu konulardaki fikirlerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Her çağda her millette bazı sanatçılar sadece bireysel konuları ele alırken bazı sanatçılar toplumsal konulara da eğilmiştir. Yaşadıkları çağın ve toplumun sorunlarına duyarlı olan sanatçıların halk tarafından daha çok benimsendiği ve eserlerinin sonraki çağlarda da değerini koruduğunu görmekteyiz. Siyaset ve iktidar üzerine söz söyleyen insanlar, kendi düşüncelerine göre ideal bir yönetimin dayandığı meşruiyet kaynaklarını anlatmaya çalışmışlardır. Ancak eski çağlarda ideal yönetimden kasıt aslında ideal yönetici tarifi olmuştur. Çünkü krallıkların olduğu dönemde devletin yönetim anlayışı başta bulunan hükümdarın isteklerine göre şekillenmekteydi. Bundan dolayı aslında düşünürler, iyi bir devlet teşkilatlanmasının nasıl olması gerektiğini değil, iyi bir hükümdarın nasıl olması gerektiğini tarif etmişlerdir. Bu durum Aydınlanma Çağı'na kadar devam etmiştir. Aydınlanma hareketleriyle birlikte bu durum değişmiş ve kişiler yerine iyi bir devlet teşkilatının, kurumlarının nasıl olması gerektiği üzerinde durulmuştur.

İslamiyet'in ortaya çıktığı dönemlerde dinî lider aynı zamanda devletin de lideri kabul edilmiştir. Bu durum, iktidarın ilahî bir kaynağa dayandığı inancı taşıdığını göstermektedir. Bundan dolayı sonraki dönemlerde İslam âlimlerinin meşru iktidarda aradığı ilk özellik hükümdarın dine bağlılığı ve onu koruması olmuştur. Ayrıca âlimler; bir hükümdarda adalet, asalet, kudret, bilgi, merhamet, tevazu gibi nitelikler aramışlardır.

Benzer nitelikler henüz Müslüman olmayan Türk geleneklerinde de yer almıştır. Bu nedenle İslamiyet'i kabul eden Türklerde ideal yönetim Türk İslam sentezi şeklinde olmuştur.

Türkler, özellikle göçebe oldukları dönemde dağınık topluluklar halinde yaşamışlardır. Bu toplulukların bir araya gelip tek bayrak altında toplanması için de her zaman güçlü bir liderin otoritesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu liderin her yönden başarılı ve takdir edilen, halkın sorgusuz sualsiz peşinden gideceği kadar güvenilir bir kişi olması istenmiştir.

Türklerde kağan unvanına sahip olan bu lidere yönetme yetkisinin Gök Tanrı tarafından verildiğine inanılmıştır. Ancak bu yetki kağana istediği gibi davranma hakkı vermemiştir. Kağanın halkını korumak, bir arada tutmak, sorunlarını ve ihtiyaçlarını gidermek gibi önemli görevleri bulunmaktaydı. Esasen bu görev ve sorumluluklar günümüzdeki sosyal devlet anlayışıyla da örtüşmektedir.

Klasik Türk edebiyatı sanatçılarının neredeyse tamamının iyi eğitim almış, başka alanlarda da başarılı isimler oldukları bilinmektedir. Bu bağlamda Klasik Türk edebiyatı sanatçılarından bazıları devlet idaresinde görev almış kişiler oldukları için eserlerindeki yönetimle ilgili fikirleri ve eleştirileri, oldukça önemlidir. Bu kişilerin başında elbette edebiyatımızdaki ilk mesnevi şairi Yusuf Has Hâcib gelmektedir. Yusuf Has Hâcib'in önemi, edebiyatımızdaki ilk mesnevi olan Kutadgu Bilig'i yazmasından ziyade eserinde devlet yönetimi hakkında çok değerli bilgiler vermesinden ileri gelmektedir. Bu eserde hem eski Türk devletlerinden kalan geleneklerin hem de yeni kabul edilen İslamiyet'in sentezi niteliğinde bir yönetim modeli tasavvur edilmiştir. Bu nedenle sonraki dönemlerde yaşayan devlet adamları ve düşünürler için en önemli rehber olma görevini üstlenmiştir.

Yusuf Has Hâcib'in eserini yazdığı Karahanlılardan Osmanlılara gelinceye kadarki sürede yaşanan siyasî gelişmeler ve Türklerin, İslamiyet'i daha yakından tanıyarak bu dünya içindeki yükselişi yönetim anlayışında bazı değişikliklere neden olsa da temelde aynı prensiplere bağlı kalınmıştır. Bu süre zarfında önemli mutasavvıflar sayesinde Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sağlanmıştır. Âşık Paşa da bu dönemin öne çıkan isimlerinden biri olmuştur.

Âşık Paşa, hem ailesinin siyasî geçmişi hem de yaşadığı dönemin siyasî ortamından dolayı fikirleri dikkat çeken bir isimdir. Bununla birlikte halkın içinde, onların yaşamını gözlemleyen, yaşadıkları sorunlara çözümler öneren devrinin ideoloğu konumunda bir mutasavvıftır. Edebiyat tarihimizde ise en dikkat çeken yönü Türkçenin

kullanımı konusundaki hassasiyetidir. Farsçanın revaçta olduğu bir dönemde halkın dili olan Türkçeyi kullanmakta ısrar etmesi, onun halka daha kolay nüfuz etmesini sağlamış ve daha geniş kitlelere ulaşmıştır.

Âşık Paşa, Garîb-nâme’de bir ülkenin refah içinde, mutlu yaşayabilmesi için sadece bir liderde olması gereken bireysel erdemleri değil; diğer idarecilerde, kurumlarda ve halkta olması gereken özellikleri de anlatmıştır. Bu özellikleri anlatırken derin bir siyasal bilinç ve ahlakî sorumluluk anlayışıyla hareket etmiştir. Fikirlerini anlatırken kullandığı örnekler, hem dinî bilgisinin yüksek olduğunu hem de kendinden önceki âlimlerin fikirlerinden haberdar, aydın bir kişilik olduğunun göstergelerindendir. Ayrıca halkın ortaya atılan fikirleri daha kolay anlayıp benimsemesi için dinî hayattan örnekler verilmiş, olaylar tıpkı Mevlana’nın mesnevisinde olduğu gibi çeşitli hikâyeler üzerinden anlatılmıştır.

Âşık Paşa, Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılıp yerine Osmanlı Devletinin kurulduğu siyasî kargaşanın hâkim olduğu bir zaman diliminde yaşamıştır. Bu dönemde tasavvur ettiği iktidar anlayışıyla yeni kurulmakta olan Osmanlı Devletine etki etmiş, halkı iktidara itaat etmeye davet etmiştir. Hem eski Türk gelenekleri hem de İslam dininin emrettiği şekilde devletine ve liderine riayet eden insanların mutlu olacağını anlatmıştır. Bunun yanında liderin de yine geleneklere ve dine bağlı olarak halkının iyiliği için mücadele etmesi gerektiğini anlatmıştır. Bu bağlamda öncelikle halkı, yeni kurulan otoritenin etrafında birlik olmaya davet etmiştir. Elbette birlikten öncelikli kastı Allah yolunda tasavvufî bir birliktir. Ancak verdiği örneklerle Osmanlı Devletinin egemenliğinde bir birlik olma mesajı da vermektedir.

Âşık Paşa, eserinin ilk bölümünde halka birlik olma fikrini verdikten sonra ideal bir hükümdarda olmasını istediği özellikleri anlatmıştır. Bu özellikler, aslında siyasî bir iktidara meşruiyet kazandıran niteliklerdir. İdeal hükümdarda aradığı bu nitelikler, esasen kendinden önce ve sonraki düşünürlerin de tarif ettiği lider portresine uymaktadır. Bunların bir kısmı eski Türk geleneklerine dayanmakta, bir kısmı dini liderin özelliklerine uymakta ve bir kısmı da evrensel olarak tarif edilen lider özelliklerine uymaktadır.

Âşık Paşa’nın tasavvur ettiği hükümdarın iktidarında *ilahî takdir, asalet, akıl, ilim, kudret, adalet, liyakat, fazilet, edep, cömertlik, birlik olmak, alçak gönüllü ve tevazu sahibi olmak, nefesine uymamak, cesaret sahibi olmak, güvenilir olmak, halkın ihtiyaçlarını karşılamak, merhamet sahibi olmak* gibi meşruiyet dayanakları olmalıdır. Ona göre ideal bir hükümdar ya da yönetici, bu ilkelere riayet ettiği ölçüde hem dünyevî düzeni sağlamış hem de uhrevî sorumluluğu başarıyla yerine getirmiş olacaktır. Ancak

Âşık Paşa'nın ideal hükümdar tarifini yaparken bazı çelişkiler yaşadığı görülmektedir. Bu durumun aslında uzun bir mesnevi olan eserin birçok bölümünde iktidar konusuna değinmesi ve üzerinde durduğu başlıkların önemine vurgu yapmak istemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Âşık Paşa; ailesi, yaşamı ve fikirleri itibariyle kültür tarihimizde çok önemli bir şahsiyettir. Âşık Paşa'nın fikirleri sadece yaşadığı döneme değil sonraki çağlara da hitap etmektedir. İdeal yönetim ve yönetici modeliyle ilgili fikirleri bazı istisnalar dışında günümüze de örnek olacak niteliktedir. Bu nedenle fikirleri günümüz yönetim anlayışlarına da evrensel mesajlar vermektedir. Âşık Paşa ve onun gibi sanatçıların ve fikirlerinin daha çok tanınması ve genç kuşaklara ulaşması için eğitim sistemimizde de bu yönde çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, H. (2018). *Aristoteles'te Uygulanabilir En İyi Rejim Olarak Anayasal Yönetim (Politeia) Kavramı*, OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, S. 9(16), s. 2217-2231. DOI: 10.26466/opus.481630
- Açık, Tuncay, (2016). *Kutadgu Bilig'de Devlet Yönetimi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 6(1), s. 419-438.
- Adalıoğlu, H. H. (2009). *Siyâsetnâme*, DİA İçinde (Cilt:7, s. 304-306), Diyanet Vakfı Yayınları, Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyasetname#2-osmanli-donemi>.
- Ağaoğulları, M. A. (2013). 17. *Yüzyıl İngiliz Devrimleri: Modern Devletin Biçimlenişi*, Ağaoğulları, M. A. (Ed.). *Siyasi Düşünceler Tarihi içinde*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Akçay, H. (2021). *Yönetik-Yönetim ve Ahlak Meselesi*, İksad Yayınevi, Ankara.
- Akkağıt, Ş. F. (2022). *Aristoteles'te İnsan Kavramı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.42, s. 124-151. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/69752/1018704>
- Akyol, O. F. (2018). *Augustinus ve Boethius*, Bıçak, A.-Uslu, S. (Ed), Ortaçağ Felsefesi, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Akyüzoğlu, İ. (2012). *H. Muhammed ve Dört Halife Döneminde İktidarın Meşruiyet Kaynakları* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Partalcı, E. (2021). *13. ve 14. Yüzyılda Anadolu'da Siyasi İktidarın Hukuki Kavranışı* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alkan, H. (1994). *İslam Siyasi Düşüncesinde Otorite Kavramı* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alp, R. (2012). *Veraset Sistemi Bakımından Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti: Bir Karşılaştırma Denemesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Altay, A. (2011). *Klasik Dönem Osmanlı Siyasetname Geleneğine Genel Bir Bakış*, Turkish Studies, S. 6(3), s. 1795-1809. DOI: 10.7827/TurkishStudies.2251.
- Altıntop C. (2016). *Ebû Nasr El-Farabi'nin İdeal Devlet Anlayışı*, Akademia Sosyal Bilimler Dergisi, S. 2(1), s. 48-62.

- Altuntaş Duman, N. (2023). *Osmanlı Devleti'nde İktidarın Meşruiyeti Üzerine*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, DOI: 10.33630/ausbf.1228724.
- Apalı, Y. (2021). *Michel Foucault'da İktidar ve Güç*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi, S. 5(2), s. 290-304.
DOI: <https://doi.org/10.31200/makuubd.984887>
- Arı, S. (2022). *Max Weber'in Siyaset Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme*, Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. (9), s. 47-61.
DOI: <https://doi.org/10.54557/karataysad.1134252>
- Arıkan, C.-Yarımbatman, G. (2022). *Siyasi İktidarın Sınırlandırılması ve Anayasal Denge Düşüncesinin Kökeni*, İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi, S. 6(2), s. 555-574.
- Arslan, İ. (2013). *İlk Türk İslam Devletlerinin Abbasi Halifeleriyle Münasebetleri*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, S. 27, s. 93-106,
<https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/osmanlida-medresektidar-lks.pdf>
- Ayan, E. (2012). *Büyük Selçuklu Devletinin Temelleri Atılırken Siyasi Meşruiyet Süreci*, Ordu Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, S. 3(5), s. 17-37, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/273581>
- Bağdatlı, Ö. (2007). *Kutadgu Bilig'de Devlet ve Adalet İlişkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bağdatlı, Ö. (2016). *İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri* [Doktora Tezi], İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayram, A. K. (2018). *Siyasetin Dili: Kavramlar, Kurumlar*, Dursun, D.-Altunoğlu, M. (Ed.), *Siyaset Bilimi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Bekmen, A. (t.y.) *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul.
- Beşirli, H. (2016). *Kutadgu Bilig'de Hükümdarlık ve Hükümdarın Meşruiyeti*, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum: Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 5(14), s. 19-33. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/367675>.
- Bezer, G. Ö. (2019). *Kuruluş Dönemi*, Bezer, G. Ö. (Ed.), *Büyük Selçuklu Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Bilkan, A. F. (2021). *Osmanlı İmparatorluk İdeolojisi – Klasik Dönemde Din, Toplum ve Kültür*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bingöl, Y. (2018). *Çağdaş Yönetim Biçimi Olarak Demokrasi*, Dursun, D.-Altunoğlu, M. (Ed.), *Siyaset Bilimi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.

- Bozkurt, K. (2022). *Muktedir Özneler ya da Öteki İdareciler*, Oktay A. (Ed.), Öteki, Çizgi Yayınları, İstanbul.
- Bulut, N. (2019). *Siyasal İktidar Tipleri ve Bir Siyasal Tip Olarak (Modern) Devlet*, Nobel Akademi Yayıncılık,
Erişim Adresi: <https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=siyasal-iktidar-tipleri-ve-bir-siyasal-tipi-olarak-modern-devlet.pdf>.
- Cerrah, L. (2019). *Siyasetname'de Din-Devlet İlişkisi: İktidarın Kaynağı Bağlamında Bir İnceleme*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 23 (Özel Sayı), s. 1995-2011.
- Ceylan, A. (1997). *İslam Öncesi Türk Hukukunda Danışma Meclisi*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, c. 1, S. 1, s. 1-12, Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3625952>
- Çağrı, M. (2011). *Tevazu, DİA İçinde* (Cilt: 40, ss. 583-585). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çaha, Ö. (2018). *Siyasi Düşünceler ve İdeolojiler*, Dursun, D. – Altunoğlu, M. (Ed.), *Siyaset Bilimi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Çalık, E. S. (2023). *Montesquieu'de Siyasi Güç ve Özgürlük İlişkisi Bağlamında Devlet Düşüncesi*, Ağrı İslami İlimler Dergisi, s. 66-81. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3210958>
- Çavdaroglu, B. E. (t.y.). *Kutadgu Bilig'e Göre Adalet, Töre (Törü) ve Kut Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme*.
- Çelik, F. (2022). *Ortaçağ Avrupası'nda Hristiyanlığın Siyasal Düşünce Karşısındaki Yeri ve Önemi: Patristik Felsefenin Siyasal Düşünce Üzerindeki Etkisi*, Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, s. 305-316, DOI: 10.48120/oad.1173619
- Çelik, Ö. (2023). *Hakk'ın Dâveti: Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri* (5 Cilt). Erkam Yayınları, İstanbul.
- Çetin, H. (2003). *Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti – Meşruiyetin İktidarı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S. 58(3), s. 61-88.
- Çevik, A. (2018). *Anadolu'nun Fethi ve Birinci Beylikler Dönemi*, Bezer, G. Ö. (Ed.), *Türkiye Selçuklu Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, Eskişehir.
- Çilingir, L. (2016). *Farabi: Medeni Siyaset*, Vural M. (Ed.) *İslam'ın Klasik Çağında Felsefi Bir Sorun Olarak Siyaset*, Elis Yayınları, Ankara.
- Dede Korkut Hikâyeleri, Teyek, S. (Haz.). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, (2017), Ankara.

- Değirmenci, R. (2023). *Montesquieu Düşüncesinde Kuvvetler Ayrılığı, Özgürlük ve Yargı Gücü*, Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 13(1), s. 239-257. <https://doi.org/10.54704/akdhfd.1210954>
- Demir, A. (2012). *Hak, Adalet ve Özgürlük Bağlamında Rousseau*, Akademik Bakış Dergisi, <https://www.akademikbakis.org/akademikbakis/akademik-bakis-sayi-33-kasim-aralik-2012/>
- Demirbilek, S. (2017). *Eski Türk Yazıtlarındaki Kağan Seçme Ritüelinin İzleri Üzerine*, Journal of Old Turkic Studies, S. 1(2), s. 38-54, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/325417>
- Demirel, D. (2017). *Eski Türklerde Devlet Sisteminin Mutlak Monarşik Modelden Ayrılan Yönleri*, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, S. 9(16), s. 425-450, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/351391>
- Demirel, M. (1996). *Âşık Paşa'nın Elif-nâmesi ve Dil Özellikleri*, Bilig (3), s. 202-246, <https://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3618-published.pdf>
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Donuk, A. (1978). *Eski Türklerde Devlet ve Teşkilatı* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumî Türk Tarihi Kürsüsü, İstanbul.
- Doruk, M. (2013). *Âşık Paşa'nın Garîb-nâme'de Kur'an Âyetlerine Yaklaşımı*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 27, s. 167-190, Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/192157>.
- Döğüş, S. (2008). *Osmanlılarda Gaza İdeolojisinin Tarihi ve Kültürel Kaynakları*, Belleten, S. 72(265), s. 817-888. <https://doi.org/10.37879/belleten.2008.817>
- Dursun, D. (2018). *Siyaset ve Siyaset Bilimi*, Dursun, D-Altunoğlu, M. (Ed.), *Siyaset Bilimi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Elvan Çelebi (1984). *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî-Menâsibi'l-Ünsiyye*, Haz. İsmail Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, İstanbul.
- Erkoç, E. (2020). *Âşık Paşa ve Oğlu Elvan Çelebi*, 2. Cilt, Çorum Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Çorum.
- Evkuran, M. (2003). *Ortaçağ Paradigması ve Siyasal Düşüncenin Evrimi*, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:2, S. 4, s. 37-58, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/85925>
- Gazâlî, Ebû Hamid (1988). *et-Tibru'l-Mesbuk fî Nasihati'l-Mülûk*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

- Gencer, B. (2011). *Osmanlıda Meşruiyet Tabakalaşmasının Oluşumu*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S. (30), s. 65-100, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5372>
- Geçit, B. (2021). *Jean-Jacques Rousseau'nun Siyaset Felsefesi Üzerine Bir Değerlendirme*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 29, s. 287-304, Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1795265>.
- Güleçyüz, K. (2015). *İslam'da Siyaset Düşüncesi*, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 5/10, s. 175-180, Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/116938>
- Gülten, S. (2020). *Antik Çağdan Aydınlanmaya Siyasi Otorite Problemi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Hamidullah, M. (2003). *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, Yeni Şafak Kültür Yayınları, Ankara.
- Kamar, M. M. (2019). *Türk ve İslam Hâkimiyet Telâkkileri Çerçevesinde İsyan Suçu*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kalkır, N. (2018). *Konfüçyüs'ün Yönetim Anlatışı Üzerine Bir Analiz*, Current Resaarch in Social Sciences, 4(3), s. 97-107.
- Kaplan, M. (2010). *Âşık Paşa ve Birlik Fikri*, Journal of Turkology, S. 18, s. 149-160. <https://doi.org/10.18345/tm.05654>
- Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, Erdi, S. - Yurteser, S. T. (Çev.-Uy.-Düz.). Kabalcı Yayınevi, (2005), İstanbul.
- Kaya, F. (2015). *Kutadgu Bilig'e Göre Liderlik Eğitimi* [Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Kaya, F. (2017). *Kutadgu Bilig'e Göre Liderde Bulunması Gerken Temel Vasıflar*, Journal of Turkish Studies, S. 12/33, s. 313-336. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12769>
- Kerimoğlu, Ö. (2021). *Mâverdi'nin Edebü'd-Dünyâ Ve'd-din adlı Eserinde Dünya Düzeninin Islahı İçin Zorunlu Gördüğü Kaideler Üzerine Bir Değerlendirme*, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 5(1), s. 107-132, <https://doi.org/10.30561/sinopusd.916652>
- Kıran, A. (2020). *Kisra Nûşirevân'ın Yönetim ve Adalet Anlayışı*, Tarih ve Gelecek Dergisi 6, S. 4, s. 1647-1664. <https://doi.org/10.21551/jhf.844361>
- Kilinçli, S. (2012). *İslam Öncesi Arap Toplumunda Kabileler Arası Rekabetin İslam Davetine Yansımaları*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, S. 12/3, s. 57-87, https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4490/61859#article_cite

- Koca, S. (2007). *Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Melikşâh'ın Büyük Selçuklu Tahtına Çıkışı*, Gazi Türkiyat, 1(1), s. 9-33.
- Konfüçyüs, (2002). *Analektler*, çev. Murat Karlıdağ, Say Yayınları.
- Koşık, H. S. (2014). *Nûşirevân-ı âdil'in Hikmetlerini İçeren Mensur Bir Nasihat-nâme*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 6, s. 135-144, Erişim Adresi: https://isamveri.org/pdfdrg/G00045/2013_6/2013_6_KOSIKHS.pdf
- Kök, R. (t.y.). *Farabi'ye Göre Erdemli Şehrin Yöneticisinde Bulunması Gereken Özellikler Nelerdir?*, Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.
- Köksal, M. F. (2021). *Âşık Paşa Maddesi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü.
- Kömbe, İ. (2018). *İslam Siyaset Düşüncesinde Siyaset Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme*, Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, Cilt:23, S. 44, <https://doi.org/10.20519/divan.448294>.
- Kömürcü, E. (2019). *Kösedağ Savaşı Sonrası Kurulan Beyliklerin Anadolu'nun Türkleşmesine ve İslamlaşmasına Etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Kucur, S. S. (2018). *Devlet Teşkilatı Kültür ve Medeniyet*, Bezer, G. Ö. (Ed.). *Türkiye Selçuklu Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Kucur, S. S. (2019). *Büyük Selçuklu Devlet Teşkilatı*, Bezer, G. Ö. (Ed.). *Büyük Selçuklu Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Kut, G. (1991). *Âşık Paşa*, DİA İçinde (Cilt:4, s. 1-3), Diyanet Vakfı Yayınları, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asik-pasa#2-tasavvufi-sahsiyeti>
- Küçükalp, D. (2023). *Klasik ve Modern Siyaset Felsefesi*, Çalışma ve Toplum, 1(76), 79-96. <https://doi.org/10.54752/ct.1241207>.
- Mâverdî, (1976). *El-Ahkâmu's-Sultâniyye – İslâmda Hilâfet ve Devlet Hukuku*, çev. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- Menekşe, Ö. (2005). *Ehl-i Sünnet Düşüncesinde Devlet Anlayışı: Mâverdî Örneği*, Marife Dini Araştırmalar Dergisi S. 5(3), s. 135-148, <http://marife.org/tr/download/article-file/827155>
- Mertek, S. (2020). *Bilgi ve İktidar Kısacasında Üniversiteler ve Sosyal Bilimler: Foucaultcu Bir Yaklaşım*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 19(1), s. 78-95. <https://doi.org/10.21547/jss.536745>

- Muharem, J. (2003). *Lutfi Paşa'nın Halâsü'l-Ümme Fî Ma'rifeti'l-E'imme Risâlesinin Tahkik, Tahlil ve Tercümesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Nizamü'l-mülk, (1077). *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, (2009). Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Erişim Adresi: <https://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/alintilar/278.pdf>.
- Nuhoglu, G. (1995). *Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ocak, A. Y. (1991). *Âşık Paşa*, DİA İçinde (Cilt:4, s. 3), Diyanet Vakfı Yayınları, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asik-pasa#2-tasavvufi-sahsiyeti>
- Okur, H. (2020). *Gazâlî'nin Nasihatü'l-Mülûk Adlı Eserinde Siyasetü's-Şer'iyye Esasları*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 43 (Haziran, 2020), s. 1-30, DOI: 10.30623/harranilahiyatdergisi.572343.
- Ovacık, Z. (2016). *Âşık Paşa'nın "Garibnâme"sinde Siyaset Düşüncesi*, Kutadgu Bilig Felsefe ve Bilim Araştırmaları, S. 29, s. 279-308.
- Ovacık, Z. (2022). *Âşık Paşa'nın Garibnâme'sinin Politik Vizyonuna İlişkin Bir Değerlendirme: Garibnâme'de Politik ve Etik Bir Değer Olarak Alplık*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, S. 12(2), s. 1017-1027. DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1112890>
- Öner, E. S. (2008). *Augustinus'un Tanrı Devleti* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özcan, A. (1991). *Âşıkpaşazâde*, DİA İçinde (Cilt:4, s. 6-7), Diyanet Vakfı Yayınları, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asikpasazade>
- Özgüden, M. (2020). *Akıl, Arzu ve İktidar: Platon'da Demokrasi ve Tiranlık*, Amme İdaresi Dergisi, 53 (2), s. 129-157.
- Öztekin, A. ve Öztekin, H. (2020). *İktidarın Meşruiyeti ve Rıza Üretimi: Masallardan ve Mitlerden Kitle İletişimine Toplumsal Bilincin Aşılması*, OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, S. 16(30), s. 2911-2940, DOI: 10.26466/opus.758862.
- Öztürk, N. M. ve Ok, A. Ş. (2017). *Siyasal Meşruiyet Düşüncesinin Evrimi*, Türk İdare Dergisi, S. 484, s. 271-305, [http://www.tid.gov.tr/kurumlar/tid.gov.tr/tum-sayilar\(2\)/2001-2025/2017/Haziran/Siyasal-Mesruiyet-Dusuncesinin-Evrimi.pdf](http://www.tid.gov.tr/kurumlar/tid.gov.tr/tum-sayilar(2)/2001-2025/2017/Haziran/Siyasal-Mesruiyet-Dusuncesinin-Evrimi.pdf).
- Öztürk, M. (2022). *Tarih ve İdeoloji*, Türk Tarih Kurumu, DOI: 10.37879/978975149987.2022.12
- Palabıyık, M. H. (1996). *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı* [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Pamir, A. (2022). *Eski Orta-Asya Türk Kamu Hukuku'nda Kağanların Görev ve Sorumlulukları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 71 (I) s. 321-348, Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1999617>.
- Platon, (2005). *Devlet*, çev. Cenk Saraçoğlu-Veyssel Atayman, Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul.
- Rahman, H. ve Subaşı, S. (2023). *İmam Gazâlî'nin Düşüncesinde Siyaset ve Devlet*, Enderun Dergisi, Cilt:7, S. 2, s. 313-332, DOI: 10.59274/Enderun.1358697.
- Saygın Küsmüş, E. (2021). *Kitab-ı Dede Korkut'u Gelişme Kuramı Çerçevesinde İnceleme Denemesi*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:14, S. 77, s. 28-34, Erişim Adresi: <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/examination-of-the-dede-qorqut-book-in-the-framework-of-developmental-theory.pdf>.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2009). *Eski Türklerde Devlet Meclisi "Toy" Üzerine Düşünceler*, Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 28(45), s. 1-12, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/782085>
- Söğütü, İ. (2018). *Bir Örgütlü İktidar Olarak Devlet ve Siyasal Sistem*, Dursun, D.-Altunoğlu, M. (Ed.), *Siyaset Bilimi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Şen, A. (2019). *İslam Hukuk Düşüncesinde İktidar Güç İlişkisi*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 33, s. 131-157, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2832285>.
- Şenol, M. İ. (2018). *İslam Siyaset Felsefesinde Riyaset-İmamet Düşüncesi* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Taş, S.-Günay, E. (2015). *Antik Çağ Toplamlarının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları*, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, S. 12(2), s. 141-166, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksusbd/issue/10293/126262>
- Toku, N. *Siyasetin Farklı Tanımlamaları Üzerine*, Erişim Adresi: <https://www.nesettoku.com.tr/?p=1897>. (Erişim Tarihi: 18.04.2025)
- Tunç, Z. (2018). *Eski Türk Yazıtlarında Kağanın Vasıfları ve Görevleri*, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 19, s. 571-590, Erişim Adresi: https://www.tarihinpesinde.com/dergimiz/sayi19/M19_23.pdf.
- Uslu, A. (2019). *Türklerde Devlet Yönetimi*, Türk Ekini S. (3), s. 4-17, Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1177644>.
- Ülgen, P. (2010). *Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış*, Mukaddime, S. 1(1), s. 1-18. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.10557>
- Uludağ, S. (2007). *İbn Haldun: Mukaddime*, Dergah Yayınları, İstanbul.

- Varol, E. (2015). *Nasihât-nâme Türündeki Eserlerde Yöneticilik* [Yüksek Lisans Tezi]. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Weber, M. (2006). *Meslek Olarak Siyaset*, çev. Afşar Timuçin ve Mehmet Sert, Chiviyazıları Yayınevi.
- Yalçınkaya, A. (2013). *Antik Yunan: Yurttaş ve İktidar, Ağaoğulları, M. A. (Ed.). Siyasi Düşünceler Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa Garib-nâme (Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 764/1-2, İstanbul.
- Yazıcı, N. (1992). *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 192.
- Yusuf Has Hâcib, (2008). *Kutadgu Bilig*, (Haz. Kaçalın, M. S.), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (Kültür Eserleri), (Orijinal eser 11. yüzyılda yazılmıştır).
- Yürük, H. (2020). *Osmanlı Devletinde Adalet Sistemi ve Teşkilatı İçinde Bir Örnek Şahsiyet Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa*, Adalet Dergisi, S. 65, s. 631-654, Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/adaletdergisi/issue/58576/84689>.
- Zorlu, S. E. (2022). *Eski Türklerde ve Osmanlı Devletinde Meşruiyet İnancı Bağlamında Devlet Başkanının Belirlenmesi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 5(2), s. 501-533, DOI: 10.51120/NEUHFD.2022.54.